

Nemzeti évfordulóink 2014

Nemzeti évfordulóink 2014

Budapest, 2014

A szerkesztőbizottság tagjai:
Császtray Tünde, Gazda István, Sisa József, Újváry Gábor

Főszerkesztő: *Estók János*

A képeket válogatta: *Cs. Lengyel Beatrix és Gödölle Mátyás*

Ipar- és technikátörténeti szakértő: *Sipka László*

Balassi Intézet Nemzeti Évfordulók Irodája, munkatárs: *Károlyy Hédi*

Az előzetes adatgyűjtést végezte: *Németh Tibor*, a celldömölki Kemenesaljai Művelődési
Központ és Könyvtár Kresznerics Ferenc Könyvtárának vezetője

A képeket az alábbi intézmények bocsátották rendelkezésre:

ETH-Bibliothek, Image Archive, Zürich, Magyar Nemzeti Múzeum (MNM),

Magyar Sportmúzeum, Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára

A borítóképeket a Magyar Nemzeti Múzeum bocsátotta rendelkezésre

Gyimesi Frigyes zsidó munkaszolgálatos sírja, Szovjetunió, 1942 • Sárga csillagot viselő férfi a zsidók ingóságainak leltározásáról szóló hirdetményt olvassa. Jánosffy Endre felvétele, Budapest, 1944. június • Sárga csillagot viselő férfi és egy kisfiú a zalaegerszegi gettót lezáró sorompón belül. Jánosffy Endre felvétele, 1944. május • Idős zsidó férfiak mennek a gázkamrák felé, Auschwitz-Birkenau, 1944. május vége, kép az ún. Auschwitz Albumból • Aknavető az állásban. Bíró Béla felvétele, 1914–1918 között • Idős asszony és gyermekek útban a gázkamrák felé, Auschwitz-Birkenau, 1944. május vége, kép az ún. Auschwitz Albumból • Ferenc Ferdinánd trónörökös és felesége, Hohenberg Zsófia hercegnő, Sarajevó, 1914. június 28. • A magyar őrszem. Bér Dezső litográfiája, 1914 • Rohamgyakorlat a Prinz Eugen fedélzetén. Ismeretlen fényképező felvétele, Cattaro, 1917 • Hadirokkantak szalmbakancsgyártó üzeme, Áldor Dezső felvétele, Budapest, 1917

© Balassi Intézet, 2014

A kötetben a születés és a halál évfordulóját az oldalak felső sarkában jelezzük

Kiadja a Balassi Intézet
Felelős kiadó: Dr. Hatos Pál
Telefon (központi): (+36 1) 381 5100 • Telefax (központi): (+36 1) 381 5119
E-mail cím: emlekev@bbi.hu • Honlap: www.balassiintezet.hu
Korrekter: Ruttkay Helga
Grafika, nyomdai előkészítés: Line Design Kft.
Nyomdai munkák: Pharma Press Kft.
Felelős vezető: Dávid Ferenc
HU ISSN 1785-6167

Előszó

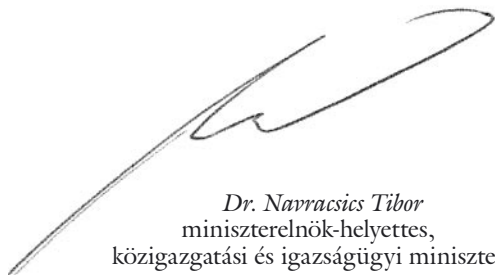
Tisztelt Olvasó!

A 2014-es év gazdag nemzeti évfordulókban. Az Operaház tervezőjének, Ybl Miklós építésznek, és Egressy Bélinek, a *Szózat* megzenésítőjének bicentenáriumát ünnepeljük; Tolnay Klári születésének, és Lechner Ödön építész halálának évfordulójára emlékezünk. Mindegyik esetben olyan művészekről van szó, akik különleges helyet foglalnak el a nemzeti emlékezetben, ők azok, akik kitörölhetetlen és pótolhatatlan alkotásokkal gazdagították Magyarországot.

Am 2014 nemcsak nagy személyiségekről szól, hanem legalább két meghatározó történelmi eseményről is, amelyek végérvényesen megváltoztatták Európát, és azt is, ahogy Európáról és az európai történelemről gondolkodunk.

1914-ben kitört az első világháború, a modern történelem első, totális háborúja. Totális azért, mert a korábbi háborúk mind térben, mind résztvevőkben korlátozottak voltak. Reguláris hadseregek harcoltak egymással, győzték le egymást, majd kötöttek békét bizonyos mérsékelt feltételek alapján. Az I. világháború viszont szinte a nyugati világ minden nemzetére kiterjedt, és következményei sokkal komolyabban érintették e nemzeteket, mint bármelyik korábbi. A háború vetett véget a 19. századnak, a század végi békeidőknek, és nyitányát jelentette a 20. századnak. Eredményeképpen teljesen megváltoztak Európa politikai, geopolitikai, hatalmi viszonyai: a korábbi egyensúlyi helyzet felbomlott, új hatalmak és mozgalmak emelkedtek fel, emberek százezrei találták magukat hirtelen új országok határai között. Az első világháború nélkül nem érthetők meg a totalitárius mozgalmak és rezsimek, a nemzetközi és nemzeti szocializmusok sem. A 20. század Szarajevóban kezdődött – és ott is ért véget. Ha megértjük a kezdetét, talán a végével is könnyebben birkózunk meg.

Ugyancsak 2014-ben emlékezünk meg a zsidók 70 évvel ezelőtt kezdődő deportálásáról. Ezzel a tragikus eseménnyel el kell számolnunk élők, holtak, és talán a még meg nem születettek előtt is: az emlékezés teljességére kell törekednünk, hiszen a magyar zsidóság vesztesége az *egész magyar nemzet vesztesége*. A Holokauszt egyetemes, zsidó, és magyar tragédia is egyben. Ideje végre szembenéznünk azzal, hogy milyen felelőssége volt ebben a korabeli magyar államigazgatásnak, és erről a felelősségről nyíltan kell beszélnünk. 70 évvel a deportálás kezdete után ez az év mérőöldkő lehet a – legalább alapkérdésekben – megszülető nemzeti konszenzus felé vezető úton.

Dr. Navracsics Tibor
miniszterelnök-helyettes,
közgazgatási és igazságügyi miniszter

Világháborús emléklap
Litográfia, fotó, hímzés, 1917
MNM

Kiemelt évfordulók

Az első világháború

(1914. július 28. – 1918. november 11.)

Számunkra – magyarok és közép-európaiak számára – az első világháború még inkább sorsfordító esemény és korszakhatár, mint a tőlünk nyugatra fekvő országok társadalmi számára. Közép-Európa kis nemzetei szerves részei a világtörténelemnek, éppen ezért az első világháborúra emlékezve mi is felismerjük benne egy új korszak számos árnyoldalának és nem egy új ideáljának forrását. A négyéves vérontás végeredménye minden innováció és gazdasági teljesítmény ellenére a kontinens relatív hanyatlása lett: Európa, maga ellen fordulva, „helyet csinált” a nemzetközi rendszerben a felemelkedő Amerikai Egyesült Államoknak.

Univerzális tanulságai mellett az első világháború számunkra többletjelentéssel is bír. Történelmi folyamatok eredményeként 1914 előtt Közép- és Kelet-Európában soknemzetiségű birodalmak fogták össze a régió kis népeit. A háborút minden kontinentális, régimódi birodalom elvesztette. Az Orosz Birodalom 1917-ben összeomlott. Németország, az Oszmán Birodalom és Ausztria–Magyarország 1918 őszén letette a fegyvert a győztes antanthatalmak előtt. A vereség katalizálta a kis nemzetek társadalmait, amelyek felsorakoztak – többé-kevésbé – függetlenséget követelő politikusaik és gondolkodók mögé. A háború véget ért, de Európa felének térképe megrajzolásra várt. Ennek eredményeként a legtöbb nagyobb nemzet saját államot nyert, vagy legalábbis partnerré vált egy államban. Utóbb derült csak ki, hogy sok társadalom számára ez sem jelentett valódi szabadságot. Európa újrajzolásának következményei a kilencvenes évek balkáni háborúiban és ma is ható ellentétekben éreztetik hatásukat. Magyarország ennek a többszálú folyamatnak – a háborús vereségnek, a legtöbb nemzetiség véglegesen függetlenségpártivá válása-

A sorozásra jelentkezők orvosi vizsgálata
Ismeretlen fényképező felvétele, 1914
MNM

Leszerelik az Angolkisasszonyok
Váci utcai templomának harangját
Müllner János felvétele, Budapest, 1916
MNM

kezdve a német, a francia és a brit katonák páratlan megpróbáltatásokat átélve, eredménytelen offenzívákban milliószám halva (Champagne, Loos, Somme, Verdun, Passchendaele, Arras, Chemin des Dames), lövészárkokban várták a háború végét. Eközben a hátországokban találakult az élet: nőket vontak be a termelésbe, az épp csak megszületett modern sajtó a propaganda szócsövévé vált, s egyre több, egyre fiatalabb és idősebb korosztályt hívtak be katonának.

Keleten 1915-től az offenzívába átmenő központi hatalmak lassan felőrölték az értelmetlen el-lentámadásokkal kísérletező orosz hadsereget, míg a helyzetet jól ismerő szakértők azt találgatták a hatalmak külügyminisztériumaiban: a nemzetiségei által feszített Monarchia, vagy a társadalmi elégedetlenséget kezelni nem tudó Oroszország omlik-e előbb össze. Tudjuk, az orosz összeomlás történt korábban, lehetőséget teremtve az orosz kommunistáknak a hatalom megragadására.

A névleg Németországgal és a Monarchiával szövetséges Olaszország 1915-ben hátba támadta szövetségeseit. De sem ez nem hozott döntést a háborúban, sem az, hogy a német és osztrák-magyar diplomácia elérte, hogy az Oszmán Birodalom és Bulgária csatlakozott szövetségükhöz.

A német tengeralttjáró-háború és diplomácia által provokált, és egyébként is inkább az antant-hoz közelfi Amerikai Egyesült Államok hadba lépése azonban eldöntötte a háború kimenetelét – bár nem annak időpontját és pontos mikéntjét. Végül 1918 tavaszán és nyarán Németország és az Osztrák-Magyar Monarchia saját utolsó erőit örölte fel hatalmas offenzíváiban, amelyekkel még az amerikai csapatok tömeges érkezése előtt döntést igyekeztek kicsikarni. Ez a vállalkozás azonban illúzió volt. 1918 novemberében először Ausztria-Magyarország, majd Németország kért békét. November 11-én véget ért a világháború.

Európa nyugati része a végetekig kimerült. A háború utolsó évében és utána pusztító influenza-járvány újabb legyengült milliókat ölt meg. A 19. század gazdag nagyhatalmai menthetetlenül eladó-

nak, a térkép újrarajzolását ügygel-bajjal végző győztesek akaratainak – eredményeként vált kisállammá, amelynek határain túl hárommillió magát magyarnak (is) tartó és nyolc-kilenc millió nem magyar polgára kezdett kényszerből, saját akaratából vagy éppen a változásokhoz egykedvűen alkalmazkodva új életet.

Az európai kontinens nagyhatalmi vetélkedésekből és kisnemzeti ambíciókból táplálkozó válságfolyamatai 1914 nyarán gyorsultak fel. Június 28-án egy fiatal szerb merénylő kioltotta a Monarchia trónörökösének, Ferenc Ferdinándnak és feleségének életét. Egy hónappal később a megelőző évtizedek során két nagy tömbbe szorult európai hatalmak a háború szélén álltak: az Osztrák-Magyar Monarchia elégtételt követelt Szerbiától, ezt azonban Oroszország nem engedhette. Németország nem hagyhatta a recsegő-ropogó Monarchiát, egyetlen biztos szövetségeseit megszégyenülni, és a francia-brit koalíció sem vállalta, hogy óriási, ám agyaglábakon álló keleti partnere, Oroszország újabb válságba zuhanjon. Az egymástól rettegő hatalmak július 28. és augusztus 4. között mozgósítottak, és ezzel kezdetét vette a háború.

A mozgósítást követő első néhány hónap egy utóbb kifulladás német offenzívát hozott a nyugati fronton, és hasonlóan döntő eredmény nélkül maradt orosz támadásokat keleten. Az első háborús téltől

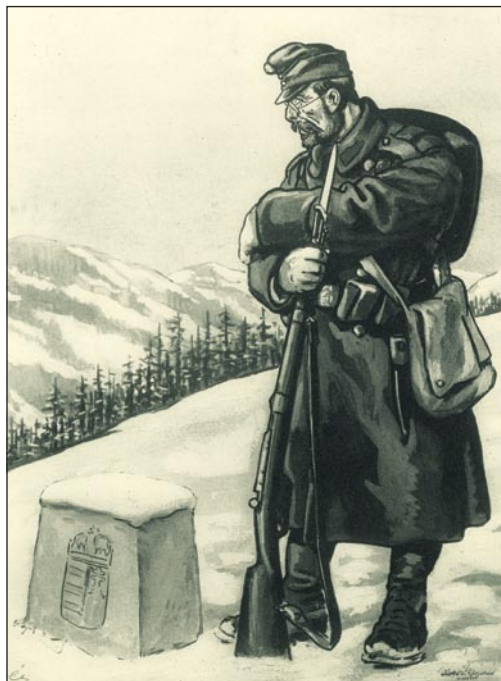

Magyar honvédek a Kárpátokban
Az Érdekes Ujság háborús albuma, 1915. MNM

sodva figyelték, amint háborús gazdaságaik mélyrecesszióba fordulnak. Németországban, Ausztriában és Magyarországon a katonák és a kimerült munkások között terjedt a kommunizmus, és fél éven belül hosszabb-rövidebb idejű bolsevik felkelések rázták meg a vesztes országokat.

A keleti fél formátlanul hevert, politikai szempontból oly mértékben definiálatlanul, mint a kora középkor óta sosem. Határok és államok helyett nemzeti tanácsok, szovjetek és gyakran hadseregek, tábornokok cselekvési zónái tagolták úgy-ahogy a térképet. Oroszországban tombolt a polgárháború, Ukrajna német felügyelettel született „függetlensége” bizonytalanná vált, Lengyelország létezett is meg nem is. Az Osztrák–Magyar Monarchia egykori területén helyi konfliktusok, inváziók zajlottak nemzeti államok kialakítását célozva. Magyarországon a polgári radikális-szociáldemokrata forradalmat és sikertelen stabilizációs kísérletét a szovjet diktatúra, majd az antant megszállása követte. Eközben a realisták már sejtették: a Párizsban születő új határok a veszteseket még egyszer büntetni fogják.

Az első világháború minden hatását lehetetlen összefoglalni. Amikor történészek

A magyar őrszem
 Bér Dezső litográfiája, 1914. MNM

Hadirokkantak szalmabakancsgyártó üzeme
 Áldor Dezső felvétele, Budapest, 1917
 MNM

a késő modern kor születését 1914–1918-hoz kötik, egyszerre utalnak azokra az agresszív, nemzeti és nemzetek feletti ideológiákra, amelyeket a háború kitermelt; a modern gazdaság rendkívüli, de fenntarthatatlan teljesítőképességére állami felügyelettel a háborús termelés folyamatában; a háborús pusztítás új minőségére a technológiai fejlődés eredményeként; a „tömegek ébredésére”, amelyek áldozataik fejében politikai súlyt követelve sodródtak a valódi demokrácia vagy az emancipációt ígérő, de diktatúrát hozó új eszmék felé; a háborút otthon vagy munkásként, nővéreként megélt nők új keletű politikai aktivitására és az „Európa öngyilkossága” által előkészített amerikai nagyhatalmi felemelkedésre, illetve a Szovjet-Oroszországgal létrejött, majd szélsőjobb-oldali formában Európa szívében is jelentkező új típusú diktatúrára.

Magyarország társadalma úgy szembesült ezekkel a hatásokkal, hogy közben a politikai keretek teljes széthullása ment végbe. Visszatekintve ezért nagyon is értelmezhető, bár értelmezhetősége következtében nem kevésbé tragikus, hogy a radikális megoldásokat ígérő késő modern szélsőséges ideológiák miként jelentkeztek gyors egymásutánban az országban, hogy miért volt oly lassú, nehéz és tökéletlen a húszas évek számos sikert is felmutató konszolidációja; míg az 1918 előtti több mint nemzetállam örökösei az 1920 utáni csonka és továbbra sem valódi nemzetállamiság szűk politikai kereteit szokták.

Az első világháború idején Magyarország és Horvátország három és fél milliónál több katonát állított ki, közülük hatszázezer nem tért haza, csaknem nyolcszázezer esett fogságba, és közelítőleg ugyanennyi volt a lábadozó háborús sérült. Az otthon maradtak és a hazatértek a „rövid huszadik század” (1914–1989) első nagy sorsfordulóján túl aligha nézhetek bizakodva a jövőbe. Igazuk volt: a világháború és következményei maradandó nyomokat hagytak a magyar társadalomban, amelyek közül nem egyik kezeléséről máig is vitatkozunk. Az a modern demokratikus szellem, amelynek forrása jelentős részben szintén a világháború volt, és amelynek jelentkezése szerencsésebb nyugat-európai országokban jelentős hatásokkal járt, csak egy újabb világégés és négy évtizedes „hidegháború” után vetette meg tartósan a lábát Magyarországon.

Romsics Gergely

A Holokauszt áldozatainak emlékezete

2014 a Holokauszt áldozatainak emlékéve. 1944. április 16-án kezdődött meg a zsidónak minősített honfitársaink gettókba történő összegyűjtése. A rendelkezések nyolcszázazernél több embert érintettek az 1938–1941 között négy lépésben megnagyobbított ország területén. Közülük néhány hónap leforgása alatt közel 450 000 főt szállítottak haláltáborokba. Ősszel és télen a Szálasi-kormány újabb 50 000 embert indított útnak Németország felé az ún. halálmenetekben.

A Holokauszt áldozatai közé soroljuk az 1944 előtti mártírokat is. 1941-ben a magyar kormány 18 ezer külföldi állampolgárságú (vagy akként meghatározott), zsidónak minősülő személyt adott át a német hatóságoknak, akik Kamenyec-Podolszk közelében kivégezték őket. A hírhedt munkaszolgálat során becslések szerint további 25-35 ezer fegyver nélkül szolgálatot és kényszmunkát teljesítő személy halt meg, részben ellenséges (szovjet) harcselekmények, részben a magyar és a szövetséges német csapatok kegyetlenkedései következtében. Végül a nyilas rémuralom alatt meggyilkolt körülbelül 20 ezer zsidó és zsidónak minősített személy alkotja az áldozatok utolsó nagy csoportját. A meggyilkoltak számát félmillió körülire, más számítások szerint ennél is többre tehetjük, ám a haláltáborok túlélőivel kapcsolatos bizonytalanságok miatt mindez szükségszerűen becslés marad.

Szintén áldozatnak tekintjük azt a több százezer embert, akiket érintettek a megkülönböztető és kényszerintézkedések, akik otthon és gettóban, koncentrációs és munkatáborokban vagy bujkálva várták a terror végét. A Holokauszt szinte eltörölte a föld színéről a vidéki magyar zsidó közösségeket, a budapestieket pedig a magyar történelemben példátlan üldöztetésnek tette ki.

A múltfeldolgozás és a szembenézés folyamata szinte minden európai társadalmat próbára tett. A felejtés és feledtetés, az önfelmentés és bűnbakképzés kollektív mechanizmusai a legtöbb országban évtizedekig akadályozták, gyakran ma is akadályozzák a múlt feltárását és a múlt

Idős zsidó férfiak mennek a gázkamrák felé, Auschwitz-Birkenau, 1944. május vége

Kép az ún. Auschwitz Alumból

MNM

Sárga csillagot viselő férfi és egy kislú
a zalaegerszegi gettót lezáró sorompón belül
Jánosffy Endre felvétele, 1944. május
MNM

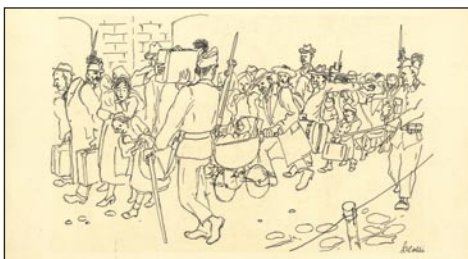
Sárga csillagot viselő férfi a zsidók ingóságainak
leltározásáról szóló hirdetményt olvassa
Jánosffy Endre felvétele, Budapest, 1944. június
MNM

való őszinte emlékezést. Magyarországon az államszocializmus négy évtizede „fagyasztotta be” a Holokauszt emlékeztetőt, annak feldolgozását, társadalmi tudatosítását. Az 1989 után újra megindult gyázmunka alapját a magyarországi Holokauszt kutatások által alaposan feltárt történeti kontextusa képezi, melynek része a magyar elit és társadalom felelőssége.

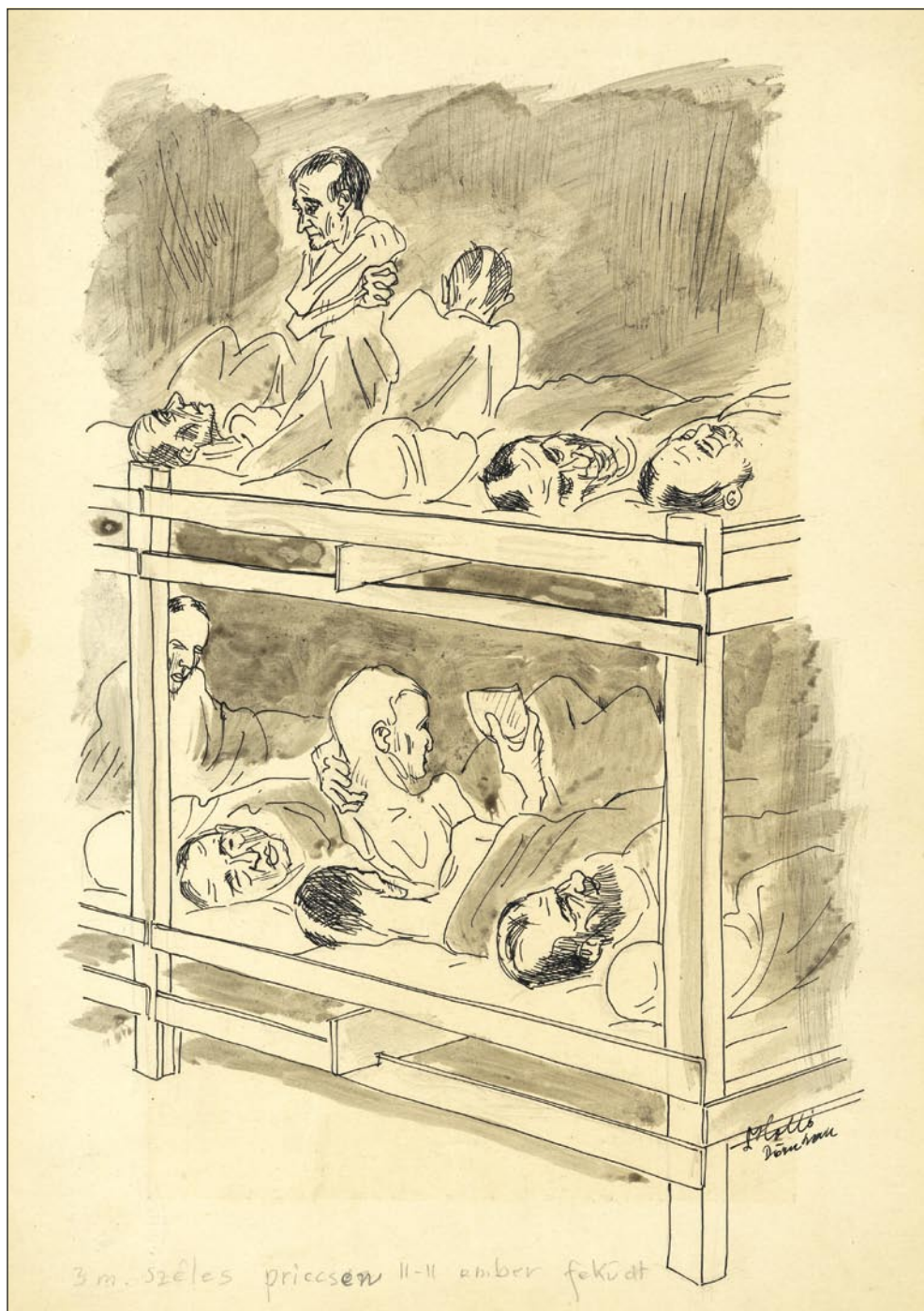
Magyarországon a húszas évek átmeneti konszolidációs sikerei után a harmincas években az antiszemitizmus újra erősödni kezdett. 1938 és 1941 között, döntően hazai politikai akarat érvényesüléseként, három ún. zsidótörvényt fogadtak el a Parlamentben. Ezek egyre szigorúbb feltételekkel az élet egyre több területéről igyekeztek kizárni a magyar zsidóságot, a vallásától eljutva a faji definícióig. A világháborúba történő belépést követően a már sokszorosan hátrányosan megkülönböztetett zsidó férfiakat munkaszolgálatra sorozták be, ahol sokuk lett kegyetlenkedések áldozata. Ezzel párhuzamosan a magyar hatóságok a menekültek tekintett Magyarországra érkezett külföldi zsidók jelentős részét átadták a németeknek. Ezeket a fo-

Zsidó család deportálása
Holló Imre tusrajza, 1944
MNM

Menet a vagonokhoz
Holló Imre tusrajza, 1944
MNM

Priccsek a lágerbarakkban
Holló Imre tusrajza, 1944
MNM

Gyimesi Frigyes zsidó munkaszolgálatos sírja,
Szovjetunió, 1942
MNM

lyamatokat a Kállay-kormány, és különösen nagybacsoni Nagy Vilmos hadügyminiszter fellépése 1942–1943-ban enyhíteni bizonyos esetekben igen, ám megfordítani nem tudta. Mégis, kialakulni látszott a magyar zsidóság nagyobb része számára a jogfosztottság fenntartása melletti túlélés feltételrendszere.

Ennek a relatív létbiztonságnak a német megszállás vetett véget 1944. március 19-én. A Horthy Miklós kormányzó által német nyomásra kinevezett Sztójay-kormány Adolf Eichmann csoportjával és Edmund Veessenmayer német követtel együttműködve – Horthy előzetes jóváhagyásának birtokában – a világháború legnagyobb gettósítási és deportálási műveletét hajtotta végre április és július között, mely a magyar vidéki zsidóság legnagyobb részének pusztulásához vezetett.

A budapesti zsidóság deportálását Horthy 1944 júliusában leállította. Az októberi kiugrási kísérlet kudarca után hatalomra jutott nyilasok csoportjai azonban ősztől kezdve tömeggyilkosságok sorozatát követték el, és a deportálások is újraindultak, ha jóval kisebb mértékben is.

A második világháború magyar zsidó áldozatai mellett üldöztetést szenvedtek el egyéb csoportok is, mindenekelőtt a romák. A romák elleni népiirtó erőszakot a Porrajmos (vagy

Pharajimos) szó jelöli, amely a roma holokauszt szinonimája. A magyar roma áldozatok számát bizonytalanság övezi, de feltételezhető, hogy az ország német megszállása után 50 000 körüli vagy annál több romát internáltak, és közülük öteznél többet gyilkoltak meg.

A tragédiát nem kisebbíti, hogy számos magyar ember vállalta az életveszélyt, és igyekezett zsidó honfitársai életét menteni. Mellettük különösen külföldi diplomaták közreműködtek – különleges jogállásukat kihasználva – szinte már halálra ítélt emberek tízezreinek megmentésében. A gyászmunka elvégzése feltételezi, hogy az embermentők mellett nem feledkezünk meg a magyar társadalom nagy részének passzivitásáról, és sokak erőszakba torkolló vagy kárörömbben megmutatkozó zsidógyűlöletéről sem. Az emlékezés csaknem negyedszázada megszerzett szabadsága, ahogy többi szabadságunk is, felelősséggel jár. Megismerhető a magyar Holokauszt története, feltárhatóak a tettesek és az áldozatok élethelyzetei, megidézhetőek a túlélők tanúságtételei.

Arról sem feledkezhetünk meg, hogy a megpróbáltatások és a népiirtó politika két egymást követő időszaka után is maradtak – európai viszonylatban nagy számban – magukat zsidónak vagy zsidó származásúnak valló emberek az országban, akik részesei a magyar társadalomnak s kultúrájának, és egyben az üldöztetés emlékezetének megkülönböztetett hordozói is. Erőfeszítésük saját helyzetük és családi vagy személyes múltjuk értelmezésére, együtt más kiváló értelmiségiek munkásságával, utat mutat a magyar társadalom számára a reflexió lehetőségeivel kapcsolatban. Lehetetlen valóban megértenünk, hogy a magyar zsidóság tragédiája hogyan történhetett; hogy a gyilkolás hogyan ölthetett ennyire üzemszerű formát, de az emlékezés részét képező értelmezés és gondolkodás a végső, zárást hozó magyarázat elérhetetlensége ellenére is egyik fontos társadalmi feladatunk – enélkül a demokratikus és valóban szabad magyar identitás nem képzelhető el.

Romsics Gergely

Amade László

(Bős [?], 1704. július 26. – Felbár, 1764. december 22.)

Várkonyi báró Amade László a szintén verselő báró Amade Antal és Horváth-Simonchich Mária Rozália egyetlen gyermeke volt, gondos nevelésben részesült. Tanulmányait a jezsuiták győri gimnáziumában kezdte, majd Nagyszombatban folytatta. 1722-ben itt mondta el híres latin beszédét az évváró vizsgán (*Victor in proelio St. Ivo*), ez később nyomtatásban is megjelent, ami a kor legnagyobb elismerése volt. Grazban fejezte be tanulmányait, ahol 1725-ben a filozófia doktorává avatták. Ugyanebben az időben tanult itt a korszak másik kiemelkedő írója, Faludi Ferenc, feltehetően ismerték is egymást.

Amade László 1729-ben vette feleségül báró Orczy Zsuzsannát, akinek testvéröccse az ekkor 11 éves kisfiú, Orczy Lőrinc. A családi élet boldogsága azonban nem tartott sokáig, 1730 októberében a fiatalasszony egy kislánynak adott életet, majd néhány héttel később meghalt gyermekágyi lázban. Amikor fél év múlva a kis Zsuzsika is meghalt, Amadénak végképp megszakadt a kapcsolata az Orczy családdal. 1734 áprilisában bevonult Hávör János huszárezredébe, akikkel augusztusban Itáliába érkeztek. Veronában ismerkedett meg új szerelmével, Gazola grófnéval, akinek fennmaradtak szenvedélyes, német nyelvű levelei. Amade két évig katonáskodott, ennek az időszaknak köszönhető híres katonaéneke, az *A szép fényes katonának* kezdetű, amelyhez Arany János szerzett később zenét. 1736 nyarán tért haza, s mindössze nyolc nap alatt feleségül vett egy gazdag morvaországi polgárlányt, Weltzl Mária Paulinát. Nem egészen egy év múlva meghalt Amade Antal, így László teljesen a maga urává válhatott. Egy rövidebb szerencsés időszak után a negyvenes évek elején elemi csapások sora pusztította birtokait. Valószínűleg zaklatott lelkiállapota is hozzájárult, hogy az amúgy is lobbánékony, heves ember megütötte feleségét, aki ezen úgy megsértődött, hogy elköltözött férjétől. Bár néhány évvel később megbocsájtott, s baráti viszonyba kerültek, soha többé nem költözött már vissza hozzá.

A társadalmi ranglétrán Amade közben szépen haladt fölfelé, aranszarkantyús vitéz lett, majd országgyűlési követ. Életének utolsó szakaszában fölbukkant egy rejtélyes fiatal lány, akivel hosszan levelezett és találkoztak is. Nem tudjuk, ki lehetett ez a leány, hisz álnéven írt Amadénak, aki pedig csak „Pitzinyem”-nek szólította. A találkozásoknál legtöbbször jelen volt a lány anyja is, ezért is vetődhetett föl olyan magyarázat, hogy talán egy ifjúkori botlásának gyümölcseről lehetett szó.

Amade költészete kiemelkedik a 18. századi magyar versek közül; nem túl mély, de könnyed, bravúros és korszerűen rokokó. Formakincse gazdagabb, mint az előtte lévő magyar költészeté, játékos és gáláns; legfőbb témája a szerelem. Sokat tanult az olasz és a francia rokokó lírából és dalokból, a magyar költészet nyelvezete könnyedebb lett általa. Életében mindössze néhány istenes verse jelent meg nyomtatásban, versei kéziratokban, kéziratos énekeskönyvekben maradtak fent.

Amade László
Zeller Sebestyén rézmetszete,
1760 körül
MNM

Ajkay Alinka

Ajánlott irodalom: Gálos Rezső: *Báró Amade László*. Pécs, 1937.; Tözsér Árpád: A rokokó vers mozdulatai (Amade László költészetéről). *ItK* 1980.; Ajkay Alinka: Amade László és a Peregrinus-versek. *ItK* 2002.; *Amade László versei*. Sajtó alá rend. Schiller Erzsébet, Ajkay Alinka. Bp., 2004. (RMKT XVIII. század VII.)

Balassa János

(Sárszentlőrinc, 1814. május 5. – Pest, 1868. december 9.)

Balassa János
Ismeretlen mester litográfiája,
1866. MNM

Orvos, sebész, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja (1858). A magyar sebészet és az orvostörténelem kiemelkedő egyéniségei közé tartozik, munkássága összefonódott a 19. századi nemzeti és társadalmi átalakulásért vívott küzdelemmel. Egyik vezetője volt annak az orvosnemzedéknek, amely megvetette a modern hazai orvostudomány alapjait.

Orvosi tanulmányait a pesti egyetem orvosi karán kezdte, majd a bécsi egyetemen folytatta, itt szerezte meg oklevelét 1838-ban. Disszertációjának címe: *Diss. inaug. medico-politica de juvene medico* (Viennae, 1838). 1839-ben Wattmann professzor műtőnövendéke lett a bécsi I. sz. sebészeti klinikán. Sebészi képesítését 1841-ben nyerte el, 1842-ben kinevezték a bécsi II. sz. sebészeti klinika tanársegédévé. Bécsben az ún. második bécsi orvosi iskola kórbonctani alapokra helyezett orvosi szemléletét sajátította el, felismerte az irányzat elveinek jelentőségét a sebészet területén. Alig 29 évesen – 1843-ban – kinevezték a pesti egyetem sebészeti kórodájának élére. 1847-ben – néhány hónappal Morton és Warren éternarkózisának bemutatása után – Balassa Markuszovszky Lajos közreműködésével elvégezte Magyarországon az első sebészeti beavatkozást éternarkózis alkalmazásával.

Tevőlegesen részt vett az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc eseményeiben; nagy érdemei voltak az ország közegészségügyi helyzetét javító törvénytervezet, illetve az orvosképzés korszerűsítésére vonatkozó tervek kidolgozásában. A Batthyány-kormány az orvosi kar igazgatójává, az egyetemi ügyek miniszteri biztosává nevezte ki. A fegyveres harcok kitörése után a honvéd-orvosi kórház vezetője, a honvéd-orvosi tanfolyam szervezője és irányítója lett. A szabadságharc leverése után néhány hónapos börtönbüntetést kapott, megfosztották állásától. 1851-től foglalkozhatott el ismét az egyetemi katedráját, egészen 1868-ig a sebészet nyilvános rendes tanára volt. Az orvosi közelet aktív, vezető egyéniségeinek egyikeként vett részt az orvosi társaságok munkájában, a folyóirat- és könyvkiadás fejlesztésére irányuló tevékenységben. Az 1868-ban létrehozott Országos Közegészségi Tanács első elnöke lett. Ez irányú munkássága nem bontakozhatott ki, mert 1868. december 9-én szövődmenyes vakbélgyulladásban elhunyt.

A korszerű magyar sebészeti oktatás és gyakorlat megteremtője. Úttörő jelentőségű a hasi sérvekről szóló munkája és a gégetükrözés felhasználása gégeműtétéknél. Nagy számban végzett hólyagmetszést és kómorzsolást. Új megoldásokat alkalmazott plasztikai műteteiben, továbbá új eljárásokat vezetett be a csonttörések kezelésében. Korát megelőzte a tuberkulotikus csont- és ízületi betegségek konzervatív kezelésével.

Emlékére a Magyar Sebész Társaság 1906-ban alapította a Balassa János-emlékérem kiállítását, amelyet 1943-ig évenként osztottak ki. A díjat az Orvos-egészségügyi Dolgozók Szakszervezetének Sebész Szakcsoportja újította fel; napjainkban is évente sor kerül az emlékérem átadására, a díjazott előadás keretében tiszteleg a nagy előd, a névadó előtt. Balassa Jánosról számos egészségügyi intézményt, iskolát, utcát stb. neveztek el.

Kapronczay Katalin

Ajánlott irodalom: Balassa János összegyűjtött kisebb művei. Szerk. Janny Gyula. Bp., 1875.; Győry Vilmos: Balassa János. Történeti elbeszélés az ifjúság számára. 4., átdolg. kiad. Bp., 1923.; Kapronczay Károly: Balassa János és a pesti orvosi iskola. Bp., 2002.

Bedő Albert

(Sepsikőröspatak, 1839. december 31. – Budapest, 1918. október 20.)

A magyar erdészet jeles képviselője Erdélyben született. Apja unitárius lelkész volt, aki fia taníttatására sokat áldozott. Bedő előbb Székelykeresztúron járt gimnáziumba, majd Kolozsvárott tanult. Jogi és teológiai tanulmányok után 1860-tól 1864-ig Selmecbányán az Erdészeti Akadémia hallgatója volt.

Erdészeti szolgálatát a vukovári Eltz-uradalomban segéderdészként kezdte, majd 1866-ban letette az erdészeti államvizsgát. Szakírói munkássága 1864-ben kezdődött, amikor az *Erdészeti Lapok* munkatársa lett. 1866-ban már ő szerkesztette – egyleti titkárként – az *Ungarischer Forstverein* évkönyvét, az Országos Erdészeti Egyesület (OEE) 1866. évi megalakulása után pedig annak közleményeit (1867–1872), továbbá 1899-ig az *Erdészeti Lapokat*.

Bedő hivatali pályáját állami szolgálatban 1868-ban kezdte. 1872-ben főerdőmesterré nevezték ki, és a következő évben az erdészeti ügyek főelőadója lett a minisztériumban. Az 1879:XXXI. törvénycikk alapján Bedő Albert vezetésével a magyar erdőgazdaságban nagyarányú fejlődés kezdődött. Az ország iparosodása, a tőkés gazdálkodás térhódítása az erdőgazdálkodásra egyre nagyobb feladatokat rótt.

Egyáltalán nem volt azonban határtalan az erdők kihasználásának (elsősorban az iparifa kitermelésének) a lehetősége. Erről beszélt – *Magyarország erdősegei* című – akadémiai székfoglalójában, amikor 1885-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották. Magyarország területének 27 százalékán állt erdő, de Bedő a közvélemény elé tárta, hogy az erdők 20 százaléka még (19. század vége) utakkal feltáratlan, a többi erdőnek nem csekély része pedig túlhasznált.

Bedő állításait megbízható adatokkal támasztotta alá. A *magyar állam erdősegeinek gazdasági és kereskedelmi leírása* című könyvét 1885-ben adták ki. A háromkötetes mű első kötetében a magyarországi (és horvát-szlavónországi) erdőgazdálkodás általános viszonyait taglalja. A másodikban az erdők törzskönyve található. A harmadik a kincstári erdők leírását adja. A műhöz 1:360 000-es léptékű térkép csatlakozik, amelyen községhatáronként tünteti fel az erdőket. Könyvét – miután négy kötetre bővítette – 1886-ban jelentették meg újra. A mű a magyarországi erdők egykori adatait illetően alapforrásul használható, hiszen 63 megye több mint tízezer települése határában lévő erdő leírását és térképét tartalmazza.

Az ország erdősezei Bedő Albertben látták megtestesülni az önálló magyar erdészetet és annak nagyságát. Erdemeit 1893-ban így foglalták össze: „erdészetünk magyarrá tétele; erdészeti irodalmunk jelenlegi polcára emelése; az erdőtörvény sikeres és eredményes végrehajtása; erdészetünk tekintélyének és társadalmi állásának megteremtése; a lelkes, odaadó és önfeláldozó munkáságnak meghonosítása; az erdőkultúrának általánossá tétele; a szakképzettség magas fokra való fejlesztése; az erdő védelmének kellő szervezése és szakképzett erdőtisztai személyzet teremtése – egyedül az ő, soha el nem vitatható, örökké élő érdeme marad”.

Oroszi Sándor

Bedő Albert
Giehsz Alfonz litográfiája, 1881
MNM

Ajánlott irodalom: Bedő Albert államszolgálatának 25. évfordulója. *Erdészeti Lapok* 1893. 3.; Tompa Károly: Bedő Albert sírjánál jártam. *Az Erdő* 1982. 12.; Oroszi Sándor: Bedő Albert. In *Agrártörténeti életrajzok*. Szerk. Für Lajos és Pintér János. Bp., 1984.

(Székely) Dózsa György

(Dálnok [?], 1470 k. – Temesvár, 1514. július 25. k.)

Dózsa György a tüzes trónon
Taurinus István *Paraszi háború*
című munkájának (Bécs, 1519)
fametszetes címlapja

Életéről keveset tudunk. A kortársak csak Székely Györgyként emlegették, de később a Dózsa család-névvel is illették. Feltehetőleg a háromszéki Dálnok (Dálnic, Kovászna megye, Románia) mezővárosból származik. 1514 előtt Nándorfehérvárnál szolgált a lovasság hadnagyaként. A székelyek kollektív nemessége csak közösségükben számított, azzal, hogy Dózsa elhagyta szülőföldjét, már nem számított nemesnek.

Valószínűleg a keresztes hadjárat hírére jött Pestre, hiszen a bulla 1514. április 9. körüli kihirdetése után – Erdélyt kivéve – az egész országban elkezdődött a toborzás. Szent György-napon (április 24.) Dózsát nevezték ki a pesti sereg vezetőjének. Az elsősorban nemesekből, mezővárosi polgárokból, jobbágyokból, egyháziakból álló keresztesek katonai ereje nem lehetett számottevő, ezért érthető Dózsa megválasztása. A pesti tábor mellett máshol is gyülekeztek keresztesek, ezeknek nem ő volt a parancsnoka. 1514-ben nemcsak ennek a seregnek a felállításáról, hanem Magyarország katonai erejének a megerősítéséről is döntöttek, és seregeket küldtek a déli határokra. Beriszló Péter horvát bán és Szapolyai János erdélyi vajda eleget is tett az erről szóló királyi parancsnak.

Kezdetben Dózsa és csapatai valószínűleg a törökök ellen indultak, parasztfelkelésről ekkor még nem beszélhetünk. Bizonyíték erre, hogy Budát és Pestet

nem támadták meg, hanem békésen vonultak a Cegléd–Mezőtúr–Békés útvonalon. Ennek során sokan csatlakoztak hozzájuk és elkezdődhetett a sereg belső szervezeti egységeinek a kialakítása is. Békésen érhetette őket a hír, hogy a toborzást május közepén Bakócz Tamás esztergomi érsek leállította. Ennek háttérében az önkényes élelemszerzési akciók és a lakosságot sújtó atrocitások megszüntetése állhatott.

A keresztes hadként induló sereg már parasztfelkelésként győzte le 1514. május 24-én Nagylaknál az ellene küldött nemesi haderőt. A főszereg és a keresztes mellékhadak a kezdeti sikerek után – Lippa, Solymos és Várad bevétel, győzelem Eger mellett – a közel egy hónapja ostromlott Temesvárnál vereséget szenvedett a város alá érkező Szapolyai János és a várból kitörő Báthori István katonáitól (1514. július 20.), és Dózsát is elfogták.

A megtorlás már május végén megkezdődött. A keresztesekkel szembeni hadba hívó levelekből jól látszik, hogy példát akartak statuálni és látványos visszavágásra készültek. Dózsa tüzes vassal történt megkoronázásáról és többi szörnyű kínjáról a források szinte egybehangzóan számolnak be. Kivégzése – Márki Sándor szerint – távoli rokonságban állt a középkorban a trónra törő lovagokra mért büntetéssel. A keresztesek közül sokakat kivégeztek, de a foglyok döntő részét később hazaengedték. Dózsa György emlékét a magyar nyelv és a néphagyomány is őrzi, elsősorban a székelység körében. Elég, ha csak a „földhözragadt szegény ember” és a „sült paraszt” kifejezésekre gondolunk. Egy esküformulában is megemlíti („Dózsa-hitre mondom”). Temesváron a kivégzések történt csodákról és Szűz Mária megjelenéséről is beszéltek.

E. Kovács Péter

Ajánlott irodalom: Márki Sándor: *Dózsa György*. Bp., 1913.; Barta Gábor – Fekete Nagy Antal: *Parasztbátori 1514-ben*. Bp., 1973.

Dudith András

(Buda, 1533. február 5. – Boroszló, 1589. február 22.)

Dudith (Dudich) András a 16. századi európai tudományos és közélet kiemelkedő alakja, tudós humanista, főpap, szónok, író. Gyermekként velencei nemesi családból származó anyja testvére, Sbardellati Ágoston váci püspök költségén Boroszlóban, majd Padovában tanult, humanista műveltséget szerzett. Pol Reginald bíborosnak köszönhetően ifjúkorában eljutott a német-római császári, a francia és az angol királyi udvarba is; 1553–1555 között a kor jeles klasszika-filológusa, Turnebus tanítványa volt.

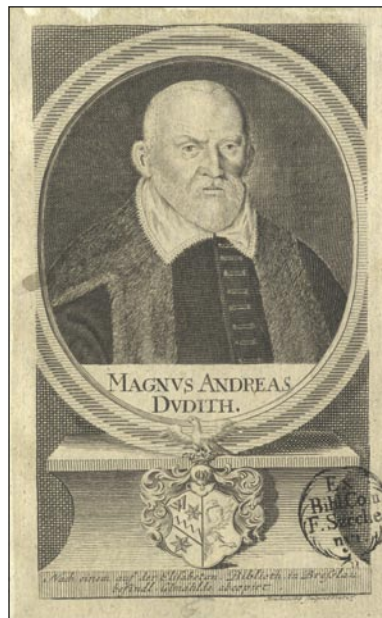
Magyarországra való visszatértét követően Oláh Miklós közbenjárására a legbefolyásosabb egyházi méltóságok közé emelkedett, a primás apostoli főjegyzővé, esztergomi kanonokká, majd tinnini (ma: Knin, Horvátország) püspökké nevezte ki. Így 1562 februárjától a csanádi püspökkel együtt ő képviselte az országot a tridentin zsinaton. Ferdinánd császár követeként a békülényi valláspolitikai irányzatot támogatta, s a zsinat során tartott nagy hatású beszédeiben a protestánsokkal való kiegyezés szükségességét hirdette. E beszédek nyomtatásban is megjelentek, s későbbi, 17–18. századi kiadásait is ismerjük.

A zsinatról távozva 1563-ban a csanádi, 1564-ben a pécsi püspökség előjárója lett, valamint császári tanácsosi rangot kapott. Egyházi karrierje azonban a következő években megszakadt: a lengyel királyi udvarban tartózkodva megismerte a királyné egyik udvarhölgyét, Regina Straszównát, akibe saját bevallása szerint első látásra beleszeretett. Ezért 1567-ben lemondott papi címeiről, és megnősült. A katolikus egyházat elhagyva református, majd unitárius hitre tért; Lengyelországban telepedett le, diplomáciai és tudományos munkásságot végzett. Báthory-ellenessége miatt az uralkodó 1573-as trónra lépését követően távozni volt kénytelen, Morvaországban és Sziléziában élt. 1579-ben másodikjára is házasságot kötött, s ettől kezdve haláláig Boroszló adott neki otthont.

Humanistaként görög és olasz műveket fordított latinra, de fennmaradtak eredeti, filológiai, illetve természettudományos munkái is. Fontosabb, nyomtatásban megjelent művei: *Dionisii Halicarnassei de Thucydidis Historia Judicium* (Halikarnasszoszi Dionüsziosz ítélete Thuküdidész történeti művéről. Velence, 1560); *Commentariolus de cometarum significatione et dissertationes novae de cometis* (Kis kommentár az üstökösök jelentéséről és új értekezések az üstökösökről. Bazel, 1579).

Dudith a külföldi országokban tett utazásai során megismerkedett kora jelentős közéleti személyiségeivel, tudósaival. Baráti körébe tartozott például Justus Lipsius, Theodor Beza, Socinus. A kor szellemi, politikai életét jól dokumentáló, értékes leveleinek egy része Dudith életében, illetve halála után kiadott levélgyűjteményekben jelent meg, más része kéziratban ismert, például az Országos Széchényi Könyvtárban található meg.

Lengyel Réka

Dudith András
Johann Strahowsky rézmetszete,
1770 körül
MNM

Ajánlott irodalom: Dudith András: Rövid kommentár az üstökösök jelentőségéről. In *Régi magyar filozófusok*. Vál., szerk. Mátrai László. Bp., 1961.; Kerecsényi Dezső: Dudith András. In *Kerecsényi Dezső válogatott írásai*. Bp., 1979.; Dr. Kemenes Pál: Dudith András (1533–1589) gondolatai a medicináról. *Orvostörténeti Közlemények* 1991–1992.; *Dudith András könyvtára. Részleges rekonstrukció*. Összeáll. és az előszót írta Jankovics József, Monok István. Szeged, 1993.; Ács Pál: Dudith András török sógora. *ItK* 1999. 1–2.

Egressy Béni

(Sajókazinc, 1814. április 21. – Pest, 1851. július 17.)

Egressy Béni
Barabás Miklós olajfestménye, 1855. MNM

Nemzeti imádságunk – második himnuszunk –, Vörösmarty *Szózatának* megzenésítője (1843) a reformkor egyik legszínesebb, legsokoldalúbb, a nemzeti öntudatra ébresztés egyik legjelentősebb alakja volt. Mintha csak érezte volna, hogy egy rövidre szabott élet jut osztályrészül, lázas tempóban igyekezett tehetségének minden oldalát kamatoztatni, korának kiemelkedő teljesítményt nyújtó polihisztoraként. Ha kellett, színész és énekes, színpadi szerző, opera- és színműfordító (francia, olasz, német) és operaszövegkönyvek (Erkel Ferenc: *Bátori Mária*, *Hunyadi László*, *Bánk bán*) alkotója, különböző műfajokban és együttesekre komponáló zeneszerző, cigány- és katonazenekar vezetője, lapszerkesztő – mindig ott volt és azt csinálta, ahol és amiben a legnagyobb szükség volt rá.

Református lelkészcsalád leszármazottjaként gyökerei mélyen kötődtek a hagyományokhoz. Bár nem követte apja – a külföldi képzettségű, kiváló szónoki, poétai és zenei adottsággal rendelkező, több hangszeren játszó –, Egressy Pál életpályáját, tőle örökölte művészi érzékenységet; sokirányú érdeklődését és műveltséget az otthon levegőjével szívta magába.

Sajókapolnai és miskolci diákévei után – itt érinthette meg először a színház varázsa – 1828-tól a sárospataki kollégium diákjaként, a nyugati iskolázottságú Apáthy János vezette Kántus tenor szólamának tagjai között találkoztunk nevével. Talán ezen előzményeknek köszönhetőek későbbi próbálkozásai a férfikari kórusirodalom gyarapításában. Apja halála miatt önellátásra kényszerülve segédtanító Szepsiben, majd a kollégiumot elhagyva Mezőcsáton tanítóskodik. 1833 őszétől már – Gábor bátyját követve – a kassai színtársulat kardalosa, néhány prózai szerepben is fellépett, később Kolozsvárott, majd a budai Várszínházban játszott. Nagy álma, hogy operaénekesként is sikereket arasson, hangai adottságai és beteges alkata miatt nem valósulhatott meg. A „dalszínészet Kánaán”-jába, Itáliába zárandokolva (1838) is inkább csak a műfajban való jártasságát volt alkalma fejleszteni. Legnagyobb szerepeként *A sevillai borbély* Figaróját tarthatjuk számon. Hangja a neves énekes Stéger Ferenc szerint: „kicsiny, nem is erős tenorhang” volt ugyan, de „utólréhetetlenül benső, szívhezszóló timbrével”.

Élete végéig hűséges maradt a színpadhoz, a Nemzeti Színházhoz. E kapcsolat az 1848–1849-es szabadságharc idejére szakadt meg, amikor fegyverrel szolgálta hazáját. Sebesüléséből Ónodon lábadozván zsoldárokat harmonizált, majd Komáromban főhadnagyként katonakarmesteri szolgálatot vállalt, ekkor született műve ma *Klapka-induló*ként ismert. A kapituláció után menlevelet kapva visszatért szeretett színházához.

Kortárs költők verseit – például Petőfi költeményeit elsőként – zenésítette meg. Számos műve jelent meg nyomtatásban is, dalait neves énekesek – Hollósy Kornélia, Anne de La Grange, Stéger Ferenc – előadásaikkal is népszerűsítették. Dallamait többen feldolgozták, Liszt neki dedikálta *X. rapszódia*ját, számos kompozícióját Erkel Ferenc írta át zenekarra.

Voltak nála nagyobb mesterek korában, de olyan, aki hozzá hasonlóan széles körben és nem mindennapi sikerrel működött volna, kevés akadt.

Gupcsó Ágnes

Ajánlott irodalom: Bérczessi B. Gyula: *Tollal – lanttal – fegyverrel*. Bp., 1986.; Kecskeméti István: „Egressy Béni eredeti hangjegy-kézirata”. In *Magyar Zenetörténeti Tanulmányok* II. Szerk. Bónis Ferenc. Bp., 1969.; Sziklavári Károly: *Egressy Béni*. Bp., 2012.

Erdélyi János

(Kiskapos, 1814. április 1. – Sárospatak, 1868. január 23.)

A paraszti családból származó, rendkívül szorgalmas fiú a sárospataki kollégiumban végezte tanulmányait. Rangos családoknál volt magántanár és házitanító, elvégezte a jogot, Pestre pedig 1837-ben került ügyvédi gyakorlatra. Barátja, Kazinczy Gábor biztatására kezdett verseket írni. Írásait Bajza szívesen közölte az *Athenacumban*, és már 1839-ben be is választották a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjai közé.

Feleségét (Vachott Kornéliát) és kislányát is hamar elveszítette (1839), így elmagányosodva a munkába, illetve hosszú nyugat-európai utazásokba menekült. Garay János költőbarátjával szerkesztették a *Regélő* című lapot, majd úti élményeit lapokban közölte (*Pesti Divatlap*, *Pesti Hírlap*, *Életképek*); több divatlapban is dolgozott.

Erdélyi Hegel dialektikájának tanait vallotta a „művészeti formák” felosztásában (a szimbolikus, a klasszikus és a romantikus), és a klasszikus és a romantikus „művészeti forma” viszonyainak vizsgálatát, a kor „eszményiségének” megtalálását tekintette egyik fő feladatának. Úgy tartotta, hogy kora a nagy költészeti irányváltás időszaka, és ez a váltás a klasszicizmus és a romanticizmus, illetve az általános és a nemzeti, az „eszményi és egyéni” között zajlik. Antiklasszikus felfogásának egyik legjellemzőbb eleme a „kozmozopolitizmus”, illetve az „emberiség-költészet” kérdéséről alkotott véleménye. Hegelianizmusa alapján dolgozta ki irodalomszemléletének alapjait és alkotta meg a magyar irodalom múltjáról, a klasszicizmusról és a népiességről szóló felfogását is. Ő lett a népies irodalom és a reformkor irodalmi normáinak egyik legkiemelkedőbb – Gyulai Pál és Arany János irodalomszemléletét formáló – szellemi és ideológiai megalapozója. A népköltészetben látta azt a közvetítő szerepet, amely hidat építhet a műveltebb, polgári városi lakosság és a nép közé, illetve ami alkalmas a „tisztza emberi”, az „általános emberi” irodalmi bemutatására.

Erdélyi – Kriza János nyomán – a Kisfaludy Társaság élén széles körű mozgalmat hirdetett, amelyben azt indítványozta, gyűjtsék össze a népies költészet termékeit. Mindennek elméleti alapját 1842-ben, a *Népköltészetéről* című írásában fejtette ki (ez volt akadémiai székfoglalója). Végül a Kisfaludy Társaság népdalgyűjtési felhívást adott ki 1844. január 21-én. A gyűjtést ő vezette, és a népköltészeti gyűjtemények összeállítását és kiadását szintén ő tartotta kézben. Népköltészeti gyűjteményeiben – melyek 1846-tól 1848-ig három kötetben jelentek meg *Népdalok és mondák* címmel – a gyakorlatban is összefonta a népköltészet és a népies műköltészet darabjait. Az 1840-es években visszatért a kérdés elméleti problémáira (*A magyar népdalok*, 1847, *Népköltészetünk a külföldön*, 1851).

1848–1849-ben a Nemzeti Színház igazgatója, a *Respublica* című lap szerkesztője volt, és kiadta politikai versesfüzetét (*Szabad hangok*). A szabadságharc után bujdosni kényszerült, és csak 1851-től kezdett filozófiát tanítani a sárospataki kollégiumban. Itt adta ki a *Sárospataki Füzeteket*, a magyar protestáns szellemi élet közlönyét.

Ujváry Anna

Erdélyi János
Barabás Miklós litográfiája, 1845
MNM

Ajánlott irodalom: Korompay H. János: A népköltészet szerepe Erdélyi János irodalomkritikájának első korszakában. *Irodalomtörténeti Közlemények* 1990. 5–6.; Sőtér István: A népiesség elméletének kialakítása. In Sőtér István: *Nemzet és haladás*. Bp., 1963.; T. Erdélyi Ilona: Erdélyi János írói hagyatékának sorsa. *Magyar Könyvszemle* 1990. 1–2.

Esterházy Miklós József herceg

(Bécs, 1714. december 18. – Bécs, 1790. szeptember 28.)

Esterházy Miklós
Charles Pechwill rézmetszete
Lorentz Guttenbrun festményéről, 1770
MNM

Esterházy („Fényes” vagy „Pompakedvelő”) Miklós József herceg belső titkos tanácsos, kamarás, császári-királyi tábornagy, a bécsi magyar testőrség kapitánya, az Aranygyapjas rend lovagja. Kora egyik híres mecénása, a fertődi kastély építtetője volt.

Esterházy József és Maria Octavia Gilleis második fiaként született, így az Esterházy-hitbizomány és a hercegi cím várományosa nem ő volt. Leidenben és Bécsben tanult, majd a főúri szokásoknak megfelelően hosszabb utazásokat tett Európában. 1737-ben feleségül vette Maria Elisabeth Ungnad von Weissenwolff grófnőt, egy évre rá átvette a másodszüllött fiút illető Esterházy-birtokot, a süttöri uradalmat. Már ekkor nekiállt Süttör (ma: Fertőd) méltó rezidenciává alakításához, a kastélyt a család előnevéről hamarosan Új-Galántaként kezdték emlegetni.

Katonai karrierje 1740-ben kezdődött. Az osztrák örökösödési háborúban kitűnt vitézségével, 1747-ben már tábornoki rangban szolgált. 1757-ben a kolini csata után elnyerte a Mária Terézia-rend lovagkeresztjét, 1759-ben altábornaggyá nevezték ki. 1763-ban az Aranygyapjas rend lovagjává választották, 1764-ben követként jelen volt József főherceg római királlyá koronázásán Frankfurtban. Ott ismerkedett meg Johann Wolfgang von Goethével, aki Esterházy parádés felvonulására használta először az utóbb Esterházára vonatkoztatott „tündérbirodalom” kifejezést. Ugyanebben

az évben nevezték ki a bécsi magyar királyi testőrgárda kapitányává, 1768-ban tábornaggyá léptették elő.

1762-ben, 48 éves korában, bátyja halálát követően váratlanul megörökölte a hercegi címet, és ezzel együtt óriási vagyon birtokosa lett. Amikor az Esterházy-hitbizomány birtokába jutott, nem költözött át a korábbi hercegi rezidenciára, Kismartonba, hanem nagyszabású átalakításokba fogott addigi székhelyén, Süttörön. Az 1766-ra elkészült kastély ismét új nevet kapott, ekkortól nevezték Eszterházának. Itt helyezte el a herceg különböző gyűjteményeit (képtár, könyvtár, porcelán- és fegyvergyűjtemény, hercegi garderober stb.), a kertben színházat (operát) és bábszínházat emeltetett, a környező erdőben antik isteneknek szentelt pihenőpavilonokat alakított ki. Zenekarának élére az európai hírnévű Joseph Haydnt szerződtette, aki mintegy harminc éven át szolgált a herceg udvarában. A herceg maga is képzett muzsikos volt. A kastélyban 1768-tól rendeztek „vigasságokat”, az első – tűzijátékkal, operabemutatóval és álarcosbállal kísért – ünnepséget Albert szász-tescheni herceg és felesége, Mária Krisztina látogatása alkalmából, akkor még viszonylag szűk körben. Az ünnepségsorozat 1775-re tömegméreteket öltött, a leglátványosabb rendezvényen több mint ezer vendég vett részt. A herceg gondoskodott a helyszín megfelelő publicitásáról is, megrendelésére kastélyleírások készültek, az épület- és parkeyüttest megnyitotta a nagyközönség előtt.

Bubryák Orsolya

Ajánlott irodalom: Horányi Mátyás: *Esterházi vigasságok*. Bp., 1959.; Mócsényi Mihály: *Eszterháza féléren-feketén*. (CD-melléklettel) Bp., 1998.; *Kő kövön. Dávid Ferenc 73. születésnapjára / Stein auf Stein. Festschrift für Ferenc Dávid*. I-II. Szerk. Szentesi Edit, Mentényi Klára, Simon Anna. Bp., 2013.

Ganz Ábrahám

(Unter-Embrach, Svájc, 1814. november 6. – Pest, 1867. december 15.)

Svájcban kitanulta az öntőmasterséget, majd vándorútra indult Franciaországba, Ausztriába és Itáliába. 1841-ben a Pesti Hengermalmi Társulatnál helyezkedett el, előbb a gépműhelyben, majd az öntödében dolgozott, az utóbbi vezetője lett. 1845 elején ingatlant vásárolt Budán, a mai Ganz utcában, és saját öntödét létesített, ahol áprilisban már 22 munkás dolgozott. A következő évben a magyar országos iparmű-kiállításon Ganz öntöttvas kályhája kitüntetéssel kapott. Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején Ganz ágyúkat és ágyúgolyókat öntött a honvédseregnek, ezért a szabadságharc leverése után a haditörvényszék hatheti fogságra ítélte, a büntetést később kegyelmi úton elengedték.

Ganz Ábrahám újabb ingatlanok vételével bővítette öntödéjét, 1852-ben elnyerte az „országos gyár” címet. A termékek között jelentős részt tettek ki a vasúti kerekek, amelyek kéregöntvények voltak. Így nevezik azokat az öntvényeket, amelyek felületének bizonyos részén kemény, kopásálló kéreg van. Ezt úgy hozzák létre, hogy az öntvény homokformájában ott, ahol kérget akarnak kialakítani, hűtővasat (kokillát) helyeznek el. Ganz szabadalmi bejelentést tett egy eljárásra, amely szerint a kokillát olyan mázzal kell bevonni, amelyben őrlött antimon van. Az antimon az öntés után oldódik a vasban a kokilla közelében, és vegyi úton segíti elő a kéreg kialakulását. 1854-ben 144, három év múlva már 4725 vasúti kereket szállítottak. Ganz a kerekek új konstrukciójára is kapott két szabadalmat.

Az üzem bővítésére Ganz újabb ingatlanokat vásárolt. Megszerezte a vasúti kiterőkhöz szükséges csúcsbetéteknek a Habsburg Birodalom területére érvényes gyártási jogát, majd a csúcsbetét tökéletesítésére két szabadalmat kapott. A vasúti kereket és csúcsbetétet a berni és a párizsi kiállításon éremmel tüntették ki.

Ganz Ábrahám svájci állampolgárságát fenntartotta, de választott hazájának is hű polgára volt, magyaros ruhában járt, Buda város képviselő-testületi tagjává, majd díszpolgárrá választotta. Az ipar fejlesztésében nyújtott teljesítményéért megkapta a Ferenc József-rendet. A pesti Dunaparton négyemeletes palotát építtetett magának. Munkásai szerették, a pest-budai üzemek közül a legnagyobb bért fizette, volt nyugdíjpénztár és kórház. A százezredik vasúti kerék leöntése alkalmából, 1867-ben ünnepséget tartottak, minden dolgozó ezüst emlékérmét kapott. Három hét múlva, december 15-én, a már betegeskedő Ganz tragikus hirtelenséggel véget vetett életének.

Ganz halála után a gyár részvénytársaság lett. A cég gyárakat vásárolt, majd fuzionált az újpesti hajógyárral. A villamossági, gép-, vagon- és hajógyár az első világháború előtt több mint 11 ezer embert foglalkoztatott. A Ganz alapította törzsgyárat városrendezési célból 1964-ben megszüntették, csak a hajdani kéregkerék-öntöde csarnokát és berendezéseit hagyták meg mint ipartörténeti emléket, ez ad ma otthont a Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum öntödei gyűjteményének.

Kovács László

Ganz Ábrahám
Marastoni József litográfiája, 1867
MNM

Ajánlott irodalom: Berlász Jenő: A Ganz-gyár első félszázada 1845–1895. In *Tanulmányok Budapest múltjából*. XII. Bp., 1957.; Szekeres József: *Ganz Ábrahám 1814–1867. A Ganz gyárak alapítójának életrajza*. Bp., 1967.; Kovács László: *Ganz Ábrahám*. Bp., 2006. (Öntödei Múzeumi Füzetek 16.); Kovács László: *Ganz Ábrahám szabadalmi*. Bp., 2007. (Öntödei Múzeumi Füzetek 18.)

Hevesi Sándor

(Nagykanizsa, 1873. május 3. – Budapest, 1939. szeptember 8.)

Hevesi Sándor
Falusi (?), Budapest, 1920-as évek
MNM

Tizenkilenc évesen, a *Magyar Szemle* munkatársaként tűnt ki újító szellemű dramaturgiai tanulmányaival. Ezeknek köszönhető, hogy Beöthy László 1902-ben rendezőnek szerződtette az általa igazgatott Nemzeti Színházhoz. Indulása nem volt zökkenőmentes: összeütközésbe került a hagyományos értékekhez ragaszkodó szakemberekkel. Nyíltan hangoztatta ugyanis, hogy ideje megszabadulni a megkövesedett, patetikus stílustól, és a régi repertoár mellett modern hazai és külföldi szerzők műveit is a közönség elé kell tární, kapcsolódva a legújabb európai áramlatokhoz. Ennek érdekében 1904-ben barátaival, Bánóczy Lászlóval, Benedek Marcellel és Lukács Györggyel megalapította a Thália Társaságot, mely győzelemre vitte az általuk képviselt modern színházt. Hevesi 1907-ben átszerződött a Népszínház-Vígoperához főrendezőnek. E színház anyagi összeomlása után, 1908-ban a Nemzeti új igazgatója visszahívta rendezőnek; ekkortól számíthatjuk pályája felívelését. 1912-ben már az Operaház játéktílusának megújítását is tőle várták. Az első világháború idején egyéves katonai szolgálat után visszahelyezték a Nemzeti Színházhoz, s 1922–1932 között az intézmény igazgatójaként végre igazi lehetőséget kapott elméletének gyakorlati megvalósítására. Ennek részeként új magyar drámaírókat von-

zott a Nemzeti Színházhoz: Csathó Kálmánt, Mórícz Zsigmondot, Zilahy Lajost, s ő fedezte fel a később világhírűvé vált Lengyel Menyhértet is. A külföldi szerzők közül különösen kedvelte Ibsent, de neki köszönhető Oscar Wilde és G. B. Shaw műveinek magyarországi megjelenése is. Ő alapította meg a Nemzeti kamaraszínházát is.

A rendezés mellett maga írta drámákkal is igyekezett növelni a színházi repertoárt: ilyen *Az apja fia* (1912) című vígjáték, *A Madonna rózsája* (1915) című dráma, *A hadifogoly* (1917) és a *Görögötűz* (1918), egyik utolsó darabja pedig *Az amazon* (1928). Legismertebb színműve a *Császár és komédiás* (1919), mely politikai támadások keresztüztüzebe kerülve a Tanácsköztársaság ideje alatt lekerült a műsorról, a forradalom után azonban ismét évekig játszották. Műfordításai közül talán a leghíresebb Shakespeare *Antonius és Kleopátrája* és a *Szeget szeggel*, de említésre méltó Molière számos műve, így a *Mizantróp*, a *Fösvény* vagy a *Dandin György* is; G. B. Shaw művei pedig kizárólag az ő tolmácsolásában jutottak el a magyar közönséghez.

Elméleti munkássága legalább ilyen jelentős. A színházi szakma több alpművet köszönhet neki. Ilyen például *A dráma és a színpad*, *Az előadás művészete*, illetve leghíresebb műve, *Az igaz Shakespeare*. Rendezéseivel, német és angol lapokban közölt elméleti tanulmányaival jelentős európai hírnévre is szert tett. Ehhez nagyban hozzájárult a londoni King's College-ban felkérésre tartott, hatalmas sikert arató négy előadása a magyar irodalom jelentős alakjairól, valamint a londoni Shakespeare Társaságban a nagy angol drámaíró magyarországi recepciójáról tartott előadása. A színművészeti képzést szintén már a kezdetektől fontosnak tartotta. A Színművészeti Akadémián külön az ő számára hoztak létre egy rendezői tanfolyamot, hogy a fiatalabb generációk számára átadhassa tapasztalatait.

Slíz Mariann

Ajánlott irodalom: László Anna: *Hevesi Sándor*. Bp., 1973.; Magyar Bálint: *A Nemzeti Színház története a két világháború között*. Bp., 1977.

Járay Pál

(Bécs, 1889. március 10. – St. Gallen, Svájc, 1974. szeptember 22.)

Igen sokoldalú, több vonatkozásban korát megelőző feltaláló volt. Találmányai közül a leghíresebb az 1920-as évek elején alkotott, teljesen áramvonalazott karosszériájú autó, a „Stromlinienwagen”. 1923-tól Svájcban élt, ahol rádiógyára is volt. Munkássága elsősorban repülőgépek korszerűsítésére irányult – főleg svájci cégek részére dolgozott –, de foglalkozott vízi járművekkel is. 1950-től Wetzikonban mérnökirodáját vezette.

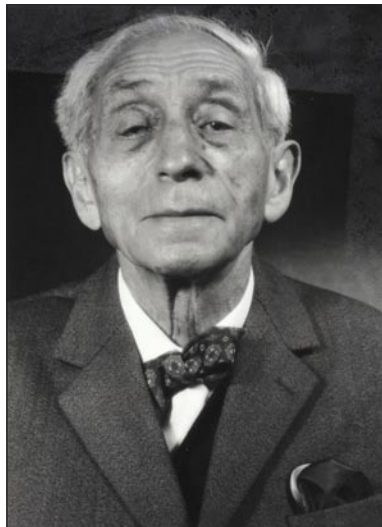
Pályafutását a Bécs melletti Fischamendben repülőgépek tervezésével kezdte, majd Friedrichshafenben, a Luftschiffbau Zeppelinhez került, ahol léghajók áramlástan vizsgálatával foglalkozott. Egyik első munkája a léghajók burkológörbéjének analitikus egyenletek formájában történő felírása volt, melynek alapján a léghajó további fontos geometriai jellemzői meghatározhatók. Behatóan foglalkozott a gazdaságossági mutatók javításával, a testek ellenállás-tényezőjének csökkentésével. A gazdaságosság jellemzésére új mutatót vezetett be, az összhatásfok viszonyát a légellenálláshoz. Munkássága nyomán a Zeppelin-léghajók gazdaságossága kétszeresre növekedett. A háború után elkészítette a Luftschiffbau Zeppelin számára a világ akkori legnagyobb szélsatorniját, amelyben további kísérleteit folytatta.

Ezt követően érdeklődése a talaj közelébe helyezett testek (köztük a gépkocsik) ellenállás-csökkentése felé irányult. Úgy vélte, hogy a talaj közelébe helyezett legkisebb ellenállás-tényezőjú alak egy elől erősen kerekített, hátul hosszan elnyújtva záródó test, melynek alsó felülete a talajjal párhuzamos sík felület. Alap gondolatát – fokozatosan kiegészítve – a legkisebb légellenállást adó járműtestek kialakítására kezdte alkalmazni.

Amint arra Járay is több ízben rámutatott, a kocsik áramvonalazása nem egyszerűen csak az élek nagy sugárral való lekerekítéséből áll (így keletkezett a sok „Pseudo-Stromlinienwagen”). Megfogalmazását szabadon fordítva „a levegő, igen makacsul, csak bizonyos alakokat részesít előnyben”. Az áramvonalas autók általában felhajtóerő ébred, melyet csak ront a hosszú hátsó részben a nyomásnövekedéssel áramló közeg leválásra való hajlama és az ebből adódó bizonytalanság.

Az ún. Járay-féle alak még a mai kutatások szerint is a legkisebb légellenállást biztosítja. A légellenállás-tényezőt az akkor hagyományos kivitelű járművekhez képest körülbelül 25 százalékra csökkentette. Ennek következtében az üzemanyag-felhasználás mintegy 30 százalékkal csökkent. A Járay-féle karosszériának számos további előnye is van, például nem kelt maga mögött nagy örvényeket, mindemellett mégsem tudott széles körben elterjedni.

Járay tudományos alaposággal közelítette meg a repülőgépek, léghajók, autók tervezése során felmerülő problémákat, jó érzékkel sikerült a műszaki gyakorlat számára is elfogadható megoldást találnia, amelyet általában meg is valósított. A teljesen áramvonalas autókarosszéria lényegesen megelőzte korát – az általa kialakított elvek ma is alapját képezik a jármű-áramlástan vizsgálatoknak.

Járay Pál

ETH-Bibliothek, Image Archive, Zürich

Hegel István

Ajánlott irodalom: Vajda Pál: Creative Hungarians in Mathematics, Astronomy, Physics, Chemistry, Technical Sciences and Industrie – a Selected Bio-Bibliography. *Technikatörténeti Szemle* 1979.; Bölöny József: *Magyarok a nagyvilágban – Életpályák századunkból*. (Kézirat), Országos Széchényi Könyvtár.

Johan Béla

(Pécs, 1889. szeptember 6. – Budapest, 1983. április 11.)

Johan Béla
MFI felvétele, Budapest, 1943
MNM

Johan Béla Pécsen született, apja a város tisztifőorvosa volt. Diplomáját a budapesti Orvosi Karon szerezte. 1917-ben megbízták az István Kórház proszektori főorvosi teendőinek ellátásával. 1919-ben magántanári habilitációt szerzett kórszövettanból.

1922-ben Rockefeller-ösztöndíjat kapott külföldi egészségügyi intézmények tanulmányozására. Kilenc hónapot töltött az USA-ban, majd három éven keresztül hét európai ország laboratóriumában fordult meg. 1924-ben a fővárosban megszervezte a Phylaxia Oltóanyagtermelő Intézet humán osztályát és 1927-ig vezette. Innen került az akkor létesült Országos Közegészségügyi Intézet igazgatói pozíciójába. 1935-ben a Belügyminisztérium egészségügyekkel foglalkozó államtitkárává nevezték ki, de az OKI vezetését továbbra is kézben tartotta.

Ez az intézmény a legkorszerűbb színvonalon, optimálisan valósította meg a kreatív kutatómunka és az aktív gyakorlati területi irányítás egységét. Az első világháború utáni nehéz körülmények között is sikerült egy dinamikus közegészségügyi fejlődést elindítani és mozgásban tartani (mintajárások, zöldkereszt mozgalom, országos oltási akciók, korszerű védőnői hálózat kiépítése, jól működő tisztiorvosi hálózat stb.).

1944 nyarától a szélsőséges jobboldali körök élesen támadták Johant „a zsidókérdés gyakorlati megoldásában tanúsított ellenállása miatt” – írja az orvoskamrai

közlöny 1944-ben. A Kamara ügyvezető alelnöke szerint: „A Belügyminisztérium (amelynek Johan volt az államtitkára) a honvédelem által igénybe vett orvosok helyébe egyszerűen zsidó munkaszolgálatosokat vezényelt. Ezért védte állandóan a zsidó érdekeket.” A további radikális jobbra tolódás folyamányaként Johannak is el kellett hagynia posztját, rejtőzködni kényszerült a nyilasok elől.

Nyugati tudományos kapcsolatainak köszönhetően a háború után Waksman, Nobel-díjas biokémikus Johanhoz juttatta el azt a penicillintörzset, amely alapját képezte a későbbi hazai antibiotikum-gyártásnak. E kapcsolat miatt kellett magyarázkodnia később a kistarcsai internáló táborban. 1945-ben történt igazolásakor Johan közéleti tevékenységét megalapozatlan vádakkal illették, majd nyugdíjazták. De már az év őszén a Phylaxia humán osztályán dolgozott, elsősorban a penicillintermelés előmozdításán fáradozott. Az első magyar készítmény, a *Fungin* 1948-ban került forgalomba. Ezután Johan a streptomycin hazai gyártásával foglalkozott. 1962 és 1979 között végleges nyugdíjazásáig a Kósbányai Gyógyszergyárban dolgozta ki a B₁₂-vitamin ipari előállítását és takarmányozási célokra való felhasználását. 1972-ben megkapta a Munka Érdemrend arany fokozatát. 1983 tavaszán halt meg Budapesten.

Születésének 100. évfordulóján a Magyar Tudományos Akadémia visszaállította akadémiai tagságát. Az Országos Közegészségügyi Intézet felvette a nevét és felállították mellszobrát, tisztelettel fejtva mindazon erőfeszítései előtt, amelyeket a népegészségügy érdekében kifejtett. 1998-ban, az OKI átalakításakor nevét az Országos Epidemiológiai Központ vette fel. Johan Béla nevét a Magyar Örökség díjazottainak Aranykönyve is őrzi.

Birtalan Győző

Ajánlott irodalom: Kerbolt László: *A beteg falu*. Pécs, 1934.; Johan Béla: *Gyógyul a magyar falu*. Bp., 1939.; Birtalan Győző: Adatok a két világháború között Magyarországon végzett szervezett egészségvédelmi munkáról, különös tekintettel az OKI tevékenységére. *Orvostörténeti Közlemények* 1979.

Jordán Tamás

(Kolozsvár, 1539 – Brünn, 1585. február 6.)

Jordán Tamás 1539-ben, Kolozsvárott született, szász családban. Apja az a Johann Jordan lehetett, akinek Heltai Gáspár 1551-es *Trostbüchleinjét* ajánlotta, nevelője pedig a Bibliafordító Vizaknai Gergely volt. Tamás tizenhat évesen örökre elhagyta hazáját és korabeli szokás szerint peregrinációra indult. Orvosi tanulmányait Wittenbergben kezdte: az itteni egyetemre 1555. november 23-án iratkozott be, majd Párizsba, Montpellier-be, Padovába, Bolognába és Rómába utazott. 1565-ben Bécsben telepedett le. Itt szerzett 1566-ban orvosi diplomát. Hamarosan az orvoskollégium tagja lett, s virágzó praxist nyitott. Ebben az időben elsősorban a török hadjárat alkalmával pusztító *morbis Panmonicusszal* (tifusszal) foglalkozott. A bécsi orvoskollégium ezért őt küldte 1566-ban Ungnad tábornok kíséretével Komáromba, II. Miksa járvány sújtotta seregéhez, hogy a betegséget tanulmányozza és kezelni próbálja.

Három hónap múlva tért vissza Bécsbe, ahol folytatta orvosi gyakorlatát, előadott az egyetemen, sőt a fakultás vizsgabizottságának is tagja lett. Mikor azonban rá akarták kényszeríteni a közegészségügyi főfelügyelő életveszélyes hivatalát, jobbnak látták, ha Morvaországba települ át.

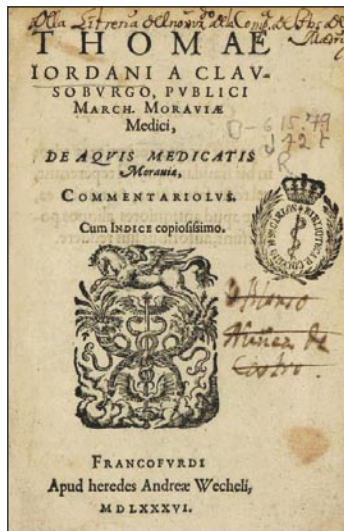
1570-ben Brünnbe költözött, és ő lett a jómódú, csöndes városka orvosa. Egyik karlsbadi kirándulása alkalmával azonban összetalálkozott korábbi mecénásával, Crato von Crafftheimmel. Crato protekciójának köszönhetően Jordán az uralkodó környezetébe juthatott, részt vehetett a császár betegágya melletti konzíliumban, és ennek eredményeképpen morva nemesi rangot kaphatott. Evvel egy időben Morvaország főorvosává is kinevezték.

1572-ben Jordán megnősült, egy erdélyi nemeshölgyet vett feleségül, akinek csak a keresztnéve – Susanna – ismert. 1573-ban a rendi gyűlés honosította Jordánt és morva lovaggá emelte. Orvosi és természettudományos tevékenysége mellett történeti-filológiai munkát is végzett. Kiadta, magyarázta és kiegészítette Dubravius olmützi püspök *Cseh történetét*, amely mindmáig a cseh múlt egyik fontos forrásának számít. E munkát 1573-ban fejezte be. Ugyanebben az időben írta első járványtani művét, a *Pestis phaenomenát* (1567), amelynek utolsó fejezetében a *lues Panmonicáról*, vagyis az 1566-os magyarországi tifuszjárványról érkezett. Jordánt ez a munkája nemzetközi hírnévű orvossá emelte.

Az igazi hírnevet azonban számára egy kisebb, ám annál fontosabb könyv, a *Brunno-Gallicus, seu luis novae in Moravia exortae descriptio* (1577) hozta meg. E könyvecskéjében Jordán a helyi fűrdőből kiindult járványt a szifilisszel azonosította. A betegség gyógyítására ugyan a guajakfát ajánlotta a hatásosabb higannyal szemben, a fertőző betegségek terjedéséről azonban számos kitűnő megfigyelést tett. Előbb csehül (1581), majd később latinul (1586) is kiadott balneológiai könyve, a *De aquis medicatis Moraviae commentariolus* a tudományos balneológia alapvetésének számít. Ez a könyv nemcsak orvosi, hanem helytörténeti és néprajzi szempontból is rendkívül érdekes.

Jordán 1585. február 6-án bekövetkezett halálakor három fiút és két leányt hagyott hátra. A család leszármazottai a 19. században még Brnóban éltek.

Magyar László András

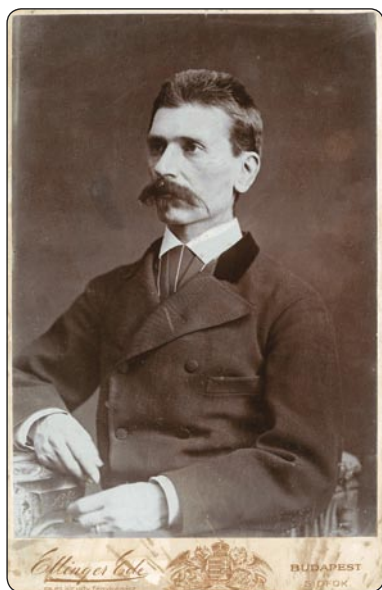

Jordán Tamás
Morvaország gyógyvizeiről
című könyvének címlapja
(Frankfurt, 1586)

Ajánlott irodalom: Magyar László András: Jordán Tamás (1539–1585). In *Híres magyar orvosok*. IV. Szerk. Kapronczay Károly, Vizi E. Szilveszter. 2003.; Magyar László András – Szentmártoni Szabó Géza: Jordán Tamás. In *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*. IV. Főszerk. Kőszeghy Péter. Bp., 2005.

Kállay Béni

(Pest, 1839. december 22. – Bécs, 1903. július 13.)

Kállay Béni
Ellinger Ede felvétele,
Budapest és Siófok, 1880 körül
MNM

A középbirtokos nemesi családból származó Kállay a pesti egyetemen tanult jogot, s annak szlavisztikatanára, Ferencz József irányította szláv stúdiumait. Szerb nyelvtudását a Tököliánum irodalmi estélyein mélyítette el. Andrássy Gyula miniszterelnök javaslatára 1868-ban nevezték ki osztrák–magyar főkonzulnak Belgrádba, az oszmán vazallus szerb fejedelemség függetlenedésének segítésére. 1875-ig tartó diplomáciai szolgálata alatt fel dolgozta a szerb államiság újjászülésének történetét. Belgrádi naplója is szerbül jelent meg.

1875 nyarán parlamenti képviselőként a Konzervatív Párthoz csatlakozott, és annak *Kelet Népe* című lapját főszerkesztőként jegyezte. A boszniai felkelés és az orosz–török háború idején (1875–1878) szembefordult a hazai törökbarát közhangulattal, és Andrássy külpolitikáját védelmezve rámutatott a balkáni nemzeti átalakulás jogsultságára. A Monarchia nagyhatalmi állásának megőrzése és a béketeremtés szándéka miatt támogatta Bosznia és Hercegovina osztrák–magyar birtokba vételét.

1878 őszén a bulgáriai Kelet-Rumélia autonómiáját kidolgozó európai bizottság osztrák–magyar fődelegátusaként tért vissza a külügyi szolgálatba, majd a közös külügyminisztérium osztályfőnöke lett. 1882-ben vette át a közös pénzügyminisztérium és az annak igazgatása alá tartozó Bosznia-Hercegovina irányítását. Huszonegy évig tartó minisztersége idején a két okkupált tartományban megteremtette a polgári egyenjogúságon alapuló ke-

resztény–muszlim együttélés jogi és igazgatási intézményeit, a tartós társadalmi és gazdasági modernizáció közigazgatási, egészségügyi és infrastrukturális feltételeit. A Bosznia-Hercegovina belső egyensúlyát veszélyeztető etnikai nacionalizmusok meghaladására megkísérelte a három nemzeti felekezeti közösséget magában foglaló integrális boszniai nemzettudat kialakítását. Erre szolgált a nemzeti szimbólumrendszer megalkotása, az önálló Bosznia középkori történetének feltárása, az országos múzeum alapítása, a régészeti kutatások támogatása és 1895-től a *Nada* (Remény) című irodalmi és művelődési folyóirat kiadása. Helyi nyelvjárásra alapozva alakíttatta ki az önálló boszniai nyelv normáit, egységes nyelvtanát, latin és cirill betűs írásmódját. Egyetemi ösztöndíjallappal serkentette a boszniai tudatú új vezető elit kinevelését. A boszniai politikai nemzetteremtés, amely az 1880-as évek második felétől kibontakozó boszniai muszlim nemzeti önazonosulási folyamatra épült, már nem bizonyult alkalmasnak a boszniai szerbek és horvátok integrálására.

Kállay Magyarország súlyát a Monarchiában nem formális államjogi és katonai vívmányokkal, hanem a bécsi közös kormányzervekben a magyar befolyás erősítésével kívánta növelni. Céltudatosan törekedett arra, hogy bécsi posztokon és a boszniai modernizációs folyamatban hozza helyzetbe a magyar és a magyar honos nemzetiségi szakértelmiséget. Így akarta elősegíteni a magyar civilizációs hivatás kiteljesedését, a felszabadult balkáni népek irányába a nyugati civilizáció eredményeinek türelmes közvetítését.

Ress Imre

Ajánlott irodalom: Vasas Géza: A bosnyák kérdéstől a magyar hivatásgondolatig. Kállay Béni politikusi pályáiv 1875 és 1883 között. *Valóság* 1998.; Dán Károly: Kállay Béni és a magyar imperializmus. *Aetas* 2000.; Ress Imre: *Kapcsolatok és keresztutak. Horvátok, szerbek, bosnyákok a nemzetállam vonzásában.* Bp., 2004.

Kéthly Anna

(Budapest, 1889. november 16. – Blankerberge, Belgium,
1976. szeptember 7.)

Szociáldemokrata politikus, parlamenti képviselő. Gyors- és gépirói, majd könyvelői képesítést szerzett. 1913-ban lépett be a Tisztviselői Szakszervezetbe, majd 1917-ben a Magyarországi Szociáldemokrata Pártba. 1922-ben került az MSZDP országos választmányába, ugyanekkor képviselővé is megválasztották (a második női képviselő volt, és az egyetlen, aki mandátumát több választáson is megtartotta). Gyakran felszólalt a társadalmi igazságtalanságok ellen, az egészségügyi ellátás javítása, a nyomor enyhítése, az iskolázás kiterjesztése és a nők védelme érdekében.

Az 1944. márciusi német megszállás után bujkálni kényszerült. A háborút követően bekapcsolódott a Szociáldemokrata Párt (SZDP) újjászervezésébe. Részt vett az Ideiglenes Nemzetgyűlés munkájában, az 1945. novemberi választásokon pedig bekerült a Nemzetgyűlésbe, ő lett az egyik alelnök. Az SZDP Politikai Bizottságának is tagja, egyben frakcióvezető. A *Világosság* szerkesztője, a *Szocializmus* szerkesztőbizottsági tagja. Ellenezte a Magyar Kommunista Párt (MKP) és az SZDP egyesülését, ezért 1948. február 18-án kizárták a vezetőségből, majd az SZDP 1948. márciusi kongresszusán a pártból is. Megfosztották parlamenti mandátumától és két évig házi őrizetben tartották.

1950. június 9-én letartóztatta az Államvédelmi Hatóság (ÁVH). Három és fél éves vizsgálati fogság után 1954. január 20-án kémkedés és államellenes tevékenység vádjával életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. A nemzetközi tiltakozás hatására novemberben kegyelemben részesítették, de a hatósági megfigyelést fenntartották. A forradalom kirobbanása után az SZDP újjászervezésének egyik kezdeményezője, október 31-től a párt elnöke lett. November 1-jén a Szocialista Internacionálé bécsi ülésére utazott. 1956. november 2-án a Nagy Imre-kormány az ENSZ közgyűlésére delegálta, másnap kinevezték a Nemzeti Kormány államminiszterévé. Kétszer is megpróbált hazajutni, majd Bécsen keresztül New Yorkba repült, hogy részt vegyen az ENSZ Közgyűlésén. Több memorandumot küldött a magyar ügyekben a szervezethez.

1957. január 5–7-én Strasbourgban a Magyar Forradalmi Tanács közgyűlésének elnökévé választották. 1957-től a londoni emigráns *Népszava* főszerkesztője. 1970-ben megalapította, majd három éven át szerkesztette a *Szociáldemokrata Szemlét*. Brüsszelben letelepülve számos emigráns szervezet képviselőjét látta el. 1962-ben a magyar Legfelsőbb Bíróság hatályon kívül helyezte az 1954-ben ellene hozott ítéletet, de államellenes izgatás vádjával távollétében három év börtönre ítélte. 1972 nyarán elnökleivel a Szociáldemokrata Párt konferenciát tartott Bécsben. Élete végén szeretett volna hazatérni, de nem engedték be Magyarországra. Hamvait 1990 októberében szállították haza, és november 3-án a Rákoskeresztúri temető 300-as parcellájában helyezték örök nyugalomra. Teljes rehabilitálása 1994-ben történt meg.

Szabó Csaba

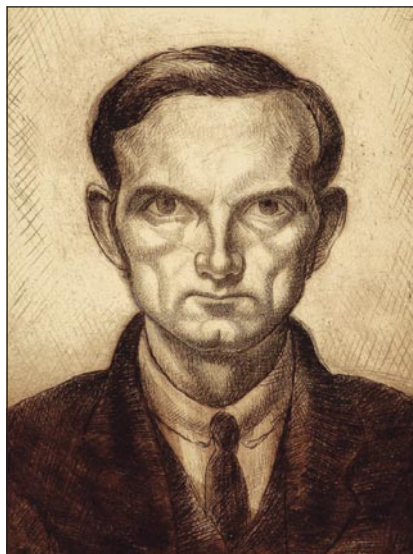

Kéthly Anna
MFI felvétel, Budapest, 1941
MNM

Ajánlott irodalom: B. Kádár Zsuzsanna: Kéthly Anna és a szociáldemokrata emigráció. In *Múltból a jövőbe. Tanulmányok*. Bp., 1997.; B. Kádár Zsuzsanna: Kéthly Anna életrajza. In *Nagy képes millenniumi arcképcsarnok*. Szerk. Rácz Árpád. Bp., 1999.; B. Kádár Zsuzsanna: Kéthly Anna a szociáldemokrácia „nagyasszonya”. In *Asszonyországok a 20. században*. Szerk. Balogh Margit – S. Nagy Katalin. Bp., 2000.; Strassenreiter Erzsébet: *Kéthly Anna válogatott levelei (1921–1976)*. (CD melléklettel) Bp., 2012.

Kmetty János

(Miskolc, 1889. december 23. – Budapest, 1975. november 16.)

Kmetty János önarcképe
Rézkarc, 1920

1911 és 1915 közötti festészete kulcsszerepet tölt be a Nyolcak európai festészete és a Kassák körül szerveződő aktivizmus összekötésében, az avantgárd szellemiség folytonosságának fenntartásában.

Tízennégy éves koráig szülővárosában, Miskolcon élt, majd Kassára költöztek, itt kezdett el rajzolni is. Budapesten Ferenczy Károlynál folytatta tanulmányait. 1911-ben Párizsban – sok magyar festőhöz hasonlóan – a Julian Akadémiára járt, emellett Cézanne, Picasso és a kubisták művészetét és a Louvre klasszikusait tanulmányozta. Cézanne döntő befolyással lett művészetének alakulására. 1911–1912 között a kecskeméti, 1924-ben és 1929–1931 között a nagybányai művésztelepen dolgozott. 1945-től a szentendrei művésztelep tagja, 1946-tól a Magyar Képzőművészeti Főiskola tanára (megkapja a Szinyei Merse Pál Társaság díját, illetve 1949-ben a Kossuth-díjat). 1960-ban a Fényes Adolf teremben rendezett kiállítása után a bemutatott műveket Miskolc és Pécs múzeumainak adományozta. Hagyatéki anyaga 1976-ban kerül a Szentendrei Múzeumhoz, állandó kiállítása ugyanitt 1981-ben nyílt meg.

Kmetty korai képeit impresszionisztikus felfogás jellemzi, ezen túljutva, a cézanne-i képépítés megérté-

sén keresztül jut el a kubizmusig. Az első egyikeként fordult a tárgyfelbontás analitikus módszeréhez, a szerkezetes naturalizmushoz. Ettől az időtől kezdve foglalkoztatta a kép motívumainak geometrikus síkokra és alakzatokra való felbontása és újraszervezése. Ezzel párhuzamosan jelenik meg műveiben a művész társadalmi, művészi, etikai felelősségvállalása is, amelyet számtalan önarckép-változatában tükröztet vissza. S bár Kmetty eljut a tárgy, az alak, vagy akár az emberi arc kubisztikus felbontásáig, a realitásokat soha nem hagyja el az absztrakció kedvéért.

Több modern szellemű kiállításon vett részt, főként grafikákkal. A Tanácsköztársaság idején Nemes Lampérthtal közösen készített toborzóplakátot, tagja volt a képzőművészeti direktóriumnak. Ezen keresztül kerül kapcsolatba Kassák Lajos és az aktivisták körével; kiállításaiakon is szerepel. A két világháború között tagja a magyar képzőművészeti élet progresszív törekvéseit képviselő Képzőművészek Új Társaságának (KÚT), majd a Szocialista Képzőművészek Csoportjának. A harmincas évektől kezdve egyre több időt tölt Szentendrén, ahol oldottabb atmoszférájú képeket fest. Később visszatért a szigorúbb, kubisztikus formákhoz, tárgyait pedig széles fekete kontúrokkal övezte. A második világháború idején számos üldözöttet bújtatott. Tanított a Podolini-féle munkás szabadiskolán és a Derkovits Gyula Népi Kollégiumban (1945). Részt vett a Művészeti Tanács, a Szabad Szakszervezet alapításában. Utolsó alkotói korszakában üvegablakokat és nonfiguratív üvegkompozíciókat készített. Egész életét szigorú etikai tartás és szakmai hűség jellemezte. Önéletrajzi és művészetelméleti írásai a korszak fontos dokumentumai.

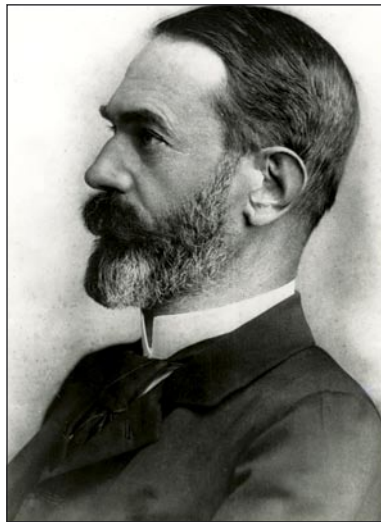
Aknai Katalin

Ajánlott irodalom: Kovalovszky Márta: Kmetty János. In *Festő voltam és vagyok*. Bp., 1976.; Ury Ibolya: Kmetty János. Bp., 1979.; Ráth Zsolt: Kmetty helye a magyar korai konstruktív törekvések között. In *Sub minervae nationis presidio. Tanulmányok a nemzeti kultúra kérdésköréből Németh Lajos 60. születésnapjára*. Bp., 1989.; Kopócsy Anna: Kmetty János a Kecskeméti Művésztelepen. *Forrás* 2010. 12.

Kühne Ede

(Hamburg, 1839. május 16. – Moson, 1903. december 13.)

Kühne Ede (Eduard Kühne) apja Németország egyik legnagyobb acélgyárának, a Guss-stahlfabrik von Mayer und Kühne cégnek az alapítója volt. Az ifjabb Kühne – a család vagyonának későbbi megroppanása miatt – abahagyta tanulmányait, és munkába állt. A mezőgazdasági gépekkel kapcsolatos ismereteinek bővítése szándékával látogatott el Magyarországra, Mosonba, ahol a magyaróvári cs. és kir. Gazdasági Felsőbb Tanintézet igazgatójának, Heinrich Wilhelm von Pabstnak és társának, Friedrich Kraussnak a kisüzeme működött. Kühne 1862-től művezetőként dolgozott, majd 1863-ban átvette a céget. 1868-ban feleségül vette Winter Annát, aki egy vagyonos mosoni családból származott. Kühne Ede végleg letelepedett, családot alapított Magyarországon. Legidősebb fiát, a gépészmérnöknek tanult Károlyt 1895-től cégtársaként maga mellé vette. (Károly 1912-ben bekövetkezett váratlan halála után a politikai pályára lépett fiatalabbik fiú, Lóránt lesz a Kühne Rt. ügyvezető igazgatója.)

Kühne Ede

Műszaki nagyjaink 1. kötet (illusztráció)

Kühne Ede a vállalat fejlesztésébe kezdett: a főépület mellett két összeszerelő műhelyt is kialakítottak. Bevételeinek jelentős növekedését vetőgépekre való szakosodása segítette elő. Legsikeresebb konstrukciójuk a Hungária Drill sorvetőgép volt. 1881-ben Budapesten, a Váczi körúton raktárat, majd bemutatótermet nyitottak. A cég állami adókedvezményt kapott 1882-ben. Híres sorvető gépeik külföldön is keresettek voltak. Mindez újabb és újabb üzembővítésre, gyártmányfejlesztésre sarkallt. A vállalat 1893-ban már 26 ezer m²-en terült el. Ekkor 330 munkás és 18 hiyatalnok dolgozott a gyárban, amelyet magas fokú gépesítettség és munkamegosztás jellemzett. Évente csak a legkorszerűbb Sack-rendszerű ekékből 7-8000, boronákból több mint 1000 és vetőgépekből 800-1000 darabot gyártottak.

Azok közé a gyártulajdonosok közé tartozott, akik közvetlen viszonyban maradtak a munkásaikkal. Támogatta a tanoncok képzését, jutalmazta a szaktudást, a gyárhoz való hűséget. Maga ugyan nem beszélt hibátlanul magyarul, de a hazához való hűséget, a magyarországi ipar fölemelését szorgalmazta. Kühnét a magyar király koronás arany érdemkereszttel, lovagkereszttel, majd a millenniumi ünnepségek idején III. osztályú vaskorona rendjellel tüntette ki. Kühne Ede hatvanöt éves korában hunyt el. Végakarata szerint a gyárban ravatalozták föl, és koporsóját a munkásai vitték ki a temetőbe. A családi tulajdonban lévő vállalat tőkeerejének növelése érdekében részvénytársasággá alakult és 1908-ban a Hazai Bank Rt. közreműködésével jött létre a „Kühne” Mezőgazdasági Gépgyár Rt. A 600-700 főt foglalkoztató gyárban évi 3 millió korona értékű árut voltak képesek előállítani.

Magyarország ipartörténete, műszaki kultúrája szempontjából nagy jelentőséggel bír, hogy ma is – a jogelődöket tekintve immár több mint 150 éve – gépipari termelő tevékenység folyik a magyar tulajdonban lévő gyárban. A Kühne Zrt. az ország és a cég ipari múltja előtt tisztelegve látványos gyártörténeti kiállítást rendezett be a gyártelepen.

Estók János

Ajánlott irodalom: Sárközi Zoltán – Szilágyi Gábor – Szekeres József: *A Mosonmagyaróvári Mezőgazdasági Gépgyár története 1856–1966.* Bp., 1968.; Für Lajos: *Kühne Ede (1839–1903).* In *Agrártörténeti életrajzok.* Szerk. Für Lajos – Pintér János. Bp., 1985.; Estók János: *A mezőgazdasági gépgyártás története Magyarországon.* Bp., 1996.

Kürschák József

(Buda, 1864. március 14. – Budapest, 1933. március 26.)

Kürschák József
Sain Márton: *Matematikatörténeti ABC* (illusztráció)

zatai hazai és külföldi szaklapokban. A századforduló évében lett nyilvános, rendkívüli egyetemi tanár, négy évre rá nyilvános rendes tanár, később 1916 és 1918 között a Műegyetem rektora is volt. Analízis- és geometria-előadásain tudós- és mérnökgenerációk sora nevelkedett. A Magyar Tudományos Akadémia 1897-ben levelező, majd 1914-ben rendes tagjává választotta.

A tanításban a fő elve az volt, hogy keveset, de azt szabatosan és világosan kell tanítani, mégpedig úgy, hogy a tanultak öntevékenységre serkentsenek. „A tudományból magam is igazán csak azt értettem meg, amit önállóan átgondoltam, vagy ha egy szerény lépéssel is előbbre vittem” – hangsúlyozta egyszer. Pedagógiai munkássága mellett jelentős matematikai eredményeket is elért, főleg az algebrai számtestek elméletében, a variációs számításban, a determinánsok és mátrixok vizsgálatában, valamint a geometriai szerkesztések elméletében. A p-adikus számok segítségével kidolgozta a Kürschák-féle értékelélméletet, a számelméletben egyszerűsítette a Waring-sejtés Hilbert-féle bizonyítását.

Egyik alapítója és tevékeny tagja volt az 1891-ben alakult Matematikai és Fizikai Társulatnak. Tudománytörténeti és népszerűsítő cikkeket is írt, munkatársa volt a *Pallas Nagy Lexikon*nak. Nagy érdemei vannak a magyar Bolyai-kultusz tekintetében is. Tudós kollégáival együtt a századfordulón díszkötésű új kiadásban jelentették meg Bolyai Farkas *Tentamenjét* és Bolyai János *Appendixét*.

Kürschák egyik elindítója volt a matematikai versenymozgalomnak is. Utolsó nagy munkája, a *Matematikai versenytételek* 1929-ben jelent meg, amely az addigi Eötvös-versenyek feladatait és megoldásait tartalmazta. Nagy sikere lett a könyvnek, átdolgozott kiadásban és folytatásban később is kiadták, több nyelvre le is fordították. Az Eötvös-verseny 1949 óta Kürschák József matematikai tanulóversenyként él tovább.

Szabó Péter Gábor

Ájánlott irodalom: Kőnig Dénes: Kürschák József (1864–1933). *Középiskolai Matematikai és Fizikai Lapok* 1933.; Stachó Lajos: Kürschák József. In *Műszaki nagyjaink* III. Szerk. Szőke Béla. Bp., 1967.; Filep László: Ötven éve halt meg Kürschák József. *Középiskolai Matematikai és Fizikai Lapok* 1983.

Lechner Ödön

(Pest, 1845. augusztus 17. – Budapest, 1914. június 10.)

Lechner Ödön stúdiumait 1866 és 1868 között a berlini Építészeti Akadémián végezte, majd nagy olaszországi tanulmányutat tett. Pestre hazatérve évfolyamtársával, Pártos Gyulával társulva tervezőirodát nyitottak és évtizedeken keresztül együttműködtek. Közben Lechner – feleségének korai halála miatt – Párizsba ment, ahol 1875 és 1879 között Clément Parent irodájában dolgozott. Itt megismerkedett a francia építészet szokatlan és rafinált formáival, ami új irányt szabott munkásságának. 1879-es rövid útja után 1889-ben hosszabb tanulmányútra ismét Londonba utazott, ahol további impulzusok érték: nemcsak az angol építészet megismerése tágitotta horizontját, hanem a keleti kerámiagyűjtemények megismerése is.

Mint a magyar építészet minden bizonnyal legeredetibb és legnagyobb hatású alakja, küldetését sommásan így fogalmazta meg: „Mint egy távoli ideál, mindig egy magyar nemzeti stílus megteremtése lebegett előttem.” Ilyen irányú érdeklődése lépésről lépésre bontakozott ki. Korai munkái a historizmus válogató-eklektikus módszeréből indultak ki, de a maguk idején mind valamilyen módon újító jellegűek voltak. A MÁV Nyugdíjintézet Andrassy úti bérháza (1883–1884) az Operával szemben a francia kora reneszánsz gótikával kevert formakincset használta fel. A szegedi városháza (1883–1884) és a nagybecskereki megyeháza (1883–1888) a neobarokk korai és egyéni hangvételt megfogalmazását mutatja. A budapesti Thonet-házon (1888–1889) a historizálás már mellékes; az épület vasvázás rendszere, az üvegezett boltrész és a tömör, mustrás kerámiaburkolatos emeleti homlokzatrész jelent újdonságot. Lechner 1891-ben megbízást kapott a kőbányai plébániatemplom megtervezésére, amelyet először óriási kupolák halmazából álló centrális építményként képzelt el, de végül egy korábbi neogótikus tervhez igazodva organikus stílizált részletekkel, csillogó kerámiatetővel épített meg (1894–1897). A kecskeméti városháza (1893–1895) a historizmus és az új törekvések mezsgyéjén áll.

Az első fő művén, az Iparművészeti Múzeum épületén (1893–1896) az architektúrában és a dekorációban a történeti, az egzotikus és a népi különleges szintézise jött létre. Az építész itt egész addigi tapasztalatait és gazdag gondolatvilágát összesítette, a Zsolnay-kerámiában pedig megtalálta hozzá a fantasztikus formák és élénk színek megvalósítását szolgáló ideális médiumot. Páratlan gazdagságú az épület belső térkompozíciója, még ha utóbb Lechner azt „túláságosan indus”-nak nevezte is. Két következő fő műve, a Földtani Intézet (1898–1899) és a Postatakarékpénztár (1899–1902) már mentes a történeti stílusok jelzésszerű motívumaitól. Mindkét épületet téglacsíkok és -karéjok és színes Zsolnay-kerámiadíszek ékesítenek, ami a Postatakarékpénztáron festett virágmintákkal és a nagyszentmiklósi aranyelet („Attila kincse”) által ihletett tetődíszekkel egészül ki.

Kortársainak véleménye élesen megoszlott Lechnerről. A hivatalosságok elfordultak tőle, 1900 után állami megrendelést nem kapott, mesteriskolát nem nyitottak számára. Mégis számos rajongó, ifjú építész gyűlt köré, nem kis részben a vele együtt dolgozó pályakezdők, akik révén aztán hatása messze gyűrűzött. Késői munkája, a pozsonyi Szent Erzsébet-templom („Kék templom”, 1907–1913) nagy budapesti épületeinek szelíd visszfénye.

Sisa József

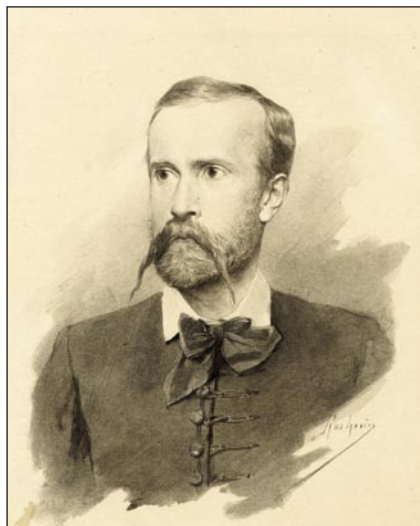

Lechner Ödön
Pór Bertalan olajfestménye, 1903
NMN

Ajánlott irodalom: Bakonyi Tibor – Kubinszky Mihály: *Lechner Ödön*. Bp., 1981.; *Lechner Ödön*. Szerk. Gerle János. Bp., 2003. (Az építészet mesterei)

Madách Imre

(Alsósztrégova, 1823. január 20. – Alsósztrégova, 1864. október 5.)

Madách Imre
Roskovics Ignác tuszaja, 1890 körül
MNM

Madách Imre felvidéki ősi nemesi családból származott. Királyi kamarás és földbirtokos apja korai halála után anyja, Majthényi Anna egyedül nevelte őt és testvéreit. Magánúton folytatott tanulmányai után, 1837 és 1840 között filozófiát, majd jogot hallgatott Pesten. Hat nyelven beszélt és irodalmi érdeklődése is korán megmutatkozott.

1840-ben *Lant-virágok* címmel megjelent első verseskötete, melyben barátja testvéréhez, Lónyai Etelkához írt szerelmes verseit közölte. 1842-ben szerezte meg ügyvédi oklevelét, de közben az irodalomhoz sem maradt hűtlen. Eötvös József és leghívebb barátja, Szontágh Pál centralista nézeteit vallotta, aktívan részt vett a megyei közéletben. 1844-ben táblabíró lett. 1845-ben csesztvei birtokára vitte haza feleségét, Fráter Erzsébetet, akitől három gyermeke született.

Madách az Ellenzéki Kör tagjaként, főbiztosként aktív részt vállalt az 1848–1849-es politikai harcokban. Kossuth titkárának, a halálra ítélt Rákóczy Jánosnak rejtegetése miatt 1852-ben letartóztatták, birtokai jövedelmét hosszú évekre zárolták. A börtönben verseket írt és memorizált, valamint dolgozni kezdett (ekkor még *Lucifer* címmel) *Az ember tragédiája* című drámai költeményén. Szabadulása után elvált feleségétől, és egyre különőbb, emberkerülőbb lett.

Bár „egyműves” alkotónak tartják, drámákat (*Csak végnapjai*, *Mária királynő*, *Nápolyi Endre, Férfi és nő*), elbeszéléseket és cikkeket már fiatalon, a negyvenes években is közölt a *Pesti Hírlapban*. Legismertebb drámájával, az eszmei, a politikai és a személyes kudarcai miatti kiábrándultságából is táplálkozó *Az ember tragédiájával* – mely a magyar drámairodalom egyik legfőbb kincsének számít és szállóigévé lett idézetei a közbeszédben máig használatosak – 1860-ban készült el.

De továbbra is irányítja birtokait, és közben politizál és politikai szatírákat és drámákat ír (*Mária királynő*, 1855, *A civilizátor*, 1859). 1860-ban készült el a nép öneszmélésének drámájával, a *Mózzessel* (1861), miközben a balassagyarmati választókerület képviselőjeként mondott országgyűlési beszédével országos hírnevet szerzett. A magyar drámairodalom csúcsának tartott, de máig óriási szakmai vitákat és értelmezéseket kiváltó *Tragédia* második változata ugyanebben az évben lett készen, de csak később mutatta meg barátjának, Szontágh Pálnak, és az ő javaslatára küldte meg Arany Jánosnak. Az emberiség történetén végigutazó filozófiai dráma, emberiség-költemény műfaji előzménye Goethe *Faustja* volt. Arany válaszlevelében azt írta, hogy a művet kiemelkedőnek tartja, a kisebb nyelvi és verselési kérdésekben pedig segítségét ajánlja fel. Később ő volt az, aki a Kisfaludy Társaságba bevezette Madáchot és drámáját, melynek második, immár Arany János és Szász Károly által javított kiadása 1863-ban jelent meg. A Magyar Tudományos Akadémia 1863. január 13-án választotta Madách Imrét levelező tagjai sorába.

Kuncz Aladár azt írta róla: „Madách nemcsak a XIX. század lelkének legegyetemesebb kifejezője, hanem talán az egyetlen drámaíró, aki a monumentális műforma kérdését a modern életszemléletből kiindulva oldotta meg.”

Bogos Zsuzsanna

Ajánlott irodalom: Horváth Károly: *Madách Imre*. Bp., 1984.; Madách Imre: *Az ember tragédiája*. Szerk., sajtó alá rend. és jegyz. Kerényi Ferenc. Bp., 1992. (Matúra klasszikusok. Sorozatszerk. Szörényi László); Kerényi Ferenc: *Madách Imre*. Pozsony, 2006.

Pulszky Ferenc Aurél

(Eperjes, 1814. szeptember 17. – Budapest, 1897. szeptember 9.)

Pulszky Ferenc a 19. századi magyar múzeum-ügy és régiségtan kiemelkedő alakja, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, majd másodelnöke, negyedszázadon át a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója.

Iskoláit Miskolcon és Eperjesen végezte, majd a pesti egyetemen szerzett jogi diplomát 1835-ben. Neveltetésében fontos szerepet játszott nagybátyja, a neves műgyűjtő Fejérváry Gábor, akit több külföldi útjára, így 1833-ban és 1844-ben Itáliába, 1836-ban Nyugat-Európába is elkísért. Nagybátyja környezetében Európa legkiválóbb gyűjteményei mellett a korabeli művészeti-tudományos élet vezető tagjait is megismerhette. Pulszky Ferencet a Magyar Tudományos Akadémia 1838-ban levelező, 1840-ben rendes, 1841-ben tiszteleti tagjává választotta. Székfoglalóját *A régi műemlékek befolyásáról az új művészetre* címmel tartotta.

A reformellenzék ismert alakja volt, szoros kapcsolatban állt az „országgyűlési ifjakkal”, az 1840-es években az *Augsburger Allgemeine Zeitung*-nak és a *Pesti Hírlap*-nak írt tudósításokat. 1848-ban az első felelős magyar kormányban pénzügyi államtitkárként vállalt szerepet, majd Bécsben a „király személye körüli miniszter”, Esterházy Pál mellett dolgozott. 1849-ben Londonba emigrált, Kossuthot amerikai körútjára is elkísérte. 1861-től családjával előbb Torinóban, majd Firenzében élt. 1866-ban térhetett vissza Magyarországra, hamarosan újra bekapcsolódott a közéletbe is. 1869-ben a Deák-párt országgyűlési képviselőjévé választották. 1877-ben Bosznia-Hercegovina okkupációja ellen tiltakozva kilépett a kormánypártból.

1851-ben megörökölte nagybátyja értékes műgyűjteményét, amelyet emigrációja alatt, majd utóbb idehaza is folyamatosan alakított: eladott belőle, illetve kiegészítette. Műgyűjteményét 1868-ban kiállította az Akadémián, egy kisebb részét az MTA-nak ajándékozta, a többit árverésre bocsátotta Párizsban.

Nemzetközileg elismert műértő és szaktekintély volt, meghatározó szerepet játszott a modern múzeumi intézményrendszer létrejöttében. 1869 és 1894 közt töltötte be a Nemzeti Múzeum igazgatói posztját, amelyet európai színvonalú tudományos intézménnyé fejlesztett. Tevékenyen részt vett az Esterházy-képtár és több más gyűjtemény állami megvásárlásának előmozdításában, aminek többek közt az Iparművészeti Múzeum és a Szépművészeti Múzeum jogelődje, az Országos Képtár is köszönhette létrejöttét. Betöltötte az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat és a Képzőművészeti Tanács elnöki tisztségét, 1872-től ő volt a Múzeumok és Könyvtárak Országos főfelügyelője is. Tagja volt – többek közt – a Kisfaludy Társaságnak, a Petőfi Társaságnak és a Magyar Történelmi Társulatnak. Nagybátyja társaságában már fiatalkorában megfordult szabadkőműves körökben, később több szabadkőműves páholynak is tagjává vált, 1886-ban a Magyarországi Symbolikus Nagypáholy első nagymesterévé választották.

Bubryák Orsolya

Pulszky Ferenc
Ellinger Ede felvétele, 1880-as évek
MNM

Ajánlott irodalom: Pulszky Ferenc: *Életem és korom*. I–II. (Oltványi Ambrus bevezetőjével) Bp., 1958. (Eredeti kiadás: I–IV. Bp., 1880–1882.); *Pulszky Ferenc (1814–1897) emlékére*. Kiáll. kat. Szerk. Marosi Ernő, Laczkó Ibolya, Szabó Júlia, Tóthné Mészáros Livia. Bp., 1997.

Rónay (Leitzinger) Jácint

(Székesfehérvár, 1814. május 13. – Pozsony, 1889. április 17.)

Rónay Jácint
Ellinger Ede felvétele,
Budapest, 1880 körül
MNM

Rónay (Leitzinger) Jácint 1831-ben lépett a pannonthalmi Szent Benedek-rendbe, 1836-ban tett szerzetesi fogadalmat. 1835-től Bakonybélben és Pannonthalmán teológiát tanult, 1839-ben pap-pá szentelték. 1839–1840-ben Pannonthalmán főapáti szertartó, 1840 és 1848 között Győrött a bencés növendékek-nél a bölcselet tanára. 1842-ben a pesti egyetemen bölcsészdoktori oklevelet szerzett, 1847-től a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1867-től rendes tagja. Tudományos ismeretterjesztő cikkeket írt a Kovács Pál által szerkesztett győri *Hazánkba*.

1848-ban a győri nemzetőrök mellett önkéntes táborigyelőként vett részt az október 30-i schwechati csatában, majd futárszolgálatot teljesített. A főváros eleste után visszament Pannonthalmára, ahol zárdafogságra ítélték. 1849. március 19-től a bakonybéli bencés rendházba internálták. Május 8-án elhagyta Bakonybél-t és Pest érintésével visszatért Győrbe. 1849. június 5-én Lukács Sándor Győr városi és megyei kormánybiztos a megye egyházi főszónokává nevezte ki. A hadsereget Komáromba, onnan pedig egészen a szőlősi (világosi) fegyverletételig követte, majd Lukács Sándorral együtt hagyta el. Egy ideig Hegyi Rudolf álnéven a Hortobágyon bujdosott, majd 1850 májusában Árva megyében átlépte a határt, s kezdetét vette tizenhét évig tartó emigrációja.

Poroszországon és Belgiumon át Nagy-Britanniába ment, és Londonban telepedett le. Megtanult angolul, igyekezett beilleszkedni a befogadó ország társadalmába, s nyelvtanítással, nevelősködéssel, hazai lapok (*Magyar Sajtó*, *Pesti Napló*, *Vasárnapi Ujság*) tudósításaival kereste kenyerét. A magyar szabadságharc-

ra vonatkozó angol diplomáciai kiadvány magyar fordítását, illetve kivonatát ő küldte meg a Császár Ferenc szerkesztette *Pesti Napló*-nak. Rónay a külföldi hungarika-kutatás előfutárának is tekinthető, mivel az Erdélyi Múzeum-Egyletnek Melius Péter két, 1561-ben kiadott munkáját is megszerezte. Komoly szerepet játszott Magyar László afrikai felfedezői tevékenységének népszerűsítésében is. 1865-től az angol etnológiai társaság tagja.

Az emigráció pártjaitól és pártoskodásától igyekezett magát távol tartani. 1858 őszén, miután Széchenyi Béla gróf felkereste az *Ein Blick* kéziratával, ő szervezte meg a kötet megjelentetését és terjesztését.

1860-ban – távollétében – Székesfehérvárott képviselővé, Győrött törvényhatósági bizottsági taggá választották, de miután nem kért kegyelmet, Londonban maradt. 1866-ban Kruesz Krizosztom pannonthalmi főpap közbenjárására büntetlenül hazatérhetett. 1867–1871 között a Deák-párt országgyűlési képviselője. 1871-től a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban osztálytanácsos. 1871–1872-ben Rudolf trónörökös-tanította magyar történelemre. 1872-ben a pápa felmentette szerzetesi fogadalmától, és Esztergom egyházmegyei pap lett. 1872-ben pozsonyi préposttá nevezték ki, egyben a főrendiház tagja, 1873-ban scutari választott püspök. 1875–1883 között Mária Valéria főhercegnő nevelője. 1876-ban ő adta fel a haldokló Deák Ferencnek a betegek szentségét.

Rónay a magyarországi liberális katolicizmus egyik kiemelkedő alakja, egyben a darwinizmus hazai úttörője volt. Írói munkásságában egyaránt foglalkoztatta a lélektan, a filozófia, illetve az őskor és az evolúció története. Nyolckötetes, naplószerű emlékirata mindössze tíz példányban jelent meg.

Hermann Róbert

Ajánlott irodalom: Pál Lajos: Rónay Jácint. *Századok* 1971.; Pál Lajos: *Rónay Jácint*. Bp., 1976.

Rózsavölgyi Márk

(Balassagyarmat, 1789. – Pest, 1848. január 23.)

Marcus Rosenthal néven látta meg a napvilágot egy balassagyarmati zsidó kereskedőcsaládban. Apja, Mordhele Rosenthal, állítólag a bonyhádi klezmerzenekar vezetője volt. Nyolcéves korában elkezdett hegedűtanulmányait még gyerekként Nyitrán, Pozsonyban, végül Prágában folytatta, ahol kalligráfiát is tanult. 1808-ban könyvelőként került Pestre, ám bemutakozó hangversenyének sikerén felbuzdulva a zenei hivatás mellett kötelezte el magát. 1809-ben a pesti magyar színtársulat hegedűse lett, majd az előadások zenei irányítója. A társulat 1812. április 12-én bemutatott *Angyal Bandi* című előadásának ő volt a zeneszerzője. 1813-ban letelepedett Baján; 1819-ben vagyona a tűz martalékká vált, ekkor a temesvári színtársulathoz szerződött hegedűsnek. 1821-ben visszatért Bajára, itt született fia, Gyula (1822–1861), a Rózsavölgyi és Társa zeneműkiadó cég alapítója. 1824. május 13-án részt vett a magyar nemzeti muzsika összegyűjtése és megjelentetése céljából alakult Veszprém Megyei Zenetársaság bálatalnalmádi találkozóján. A Zenetársaság jegyzője, Sebestyén Gábor javaslatára vette fel a Rózsavölgyi nevet. 1824–1831 között a *Magyar Nóták Veszprém Vármegyéből* című sorozatban Ruzitska Ignác 18 Rózsavölgyi-darabot közölt. 1833-ban Pestre költözött, 1837-ben a Pesti Magyar Színház (a későbbi Nemzeti Színház) koncertmestere lett. Augusztus 22-én, a színház nyitó előadásán mutatták be *Nemzeti öröm hangok* című zenekari művét. 1838-ban Erkel Ferenc vette át a zenekar irányítását, aki elbocsátotta Rózsavölgyit, de 1839. április 16-án bemutatta Rózsavölgyi *Visegrádi kincskereső* című daljátékát. A darab megbukott. Az 1840-es években Rózsavölgyi saját zenekarával adott koncerteket. Nagy elismertséget hozott az 1842. év farsangjára komponált *Első Magyar Társastánc*. 1846. május 6-án fellépett a pesti Nemzeti Kör Liszt Ferenc tiszteletére rendezett ünnepségén. Liszt a 8. és 12. *Magyar rapszódia*ban Rózsavölgyi-témákat is feldolgozott.

Rózsavölgyi volt verbunkos utolsó és a csárdás első jelentős képviselője. Ruzitska Ignác és a „verbunkos triász” tagjainak az 1820-as években bekövetkezett halála után ő lett az ország legnépszerűbb hegedűvirtuóz-zeneszerzője. Ugyanakkor részt vett a magyar nyelvű zenés színjátszás megteremtésében is. Életművében nyomon követhető a verbunkostól az 1830 után megjelenő új magyar tánczenéig, a csárdásig húzódó jellegzetesen reformkori stílusfejlődés. Rózsavölgyi jelentős mértékben hozzájárult a báltermekben megjelenő magyar táncok divattá válásához: a nemzeti függetlenségre irányuló kultúrharc meghatározó pillanata volt a Szöllősi Szabó Lajos koreográfiájára készült *Első Magyar Társastánc* (1842) zajos sikere. Rózsavölgyi kompozícióit a korszak terméséből kiemelkedő széles ívű dallamvonalak és választékos harmóniak jellemzik. Szabolcsi Bence a „formaösztrömben s formáló művészetben” vélte megragadni Rózsavölgyi történeti jelentőségét.

A korabeli közvélemény – számos újságcikk tanúsága szerint – Rózsavölgyit a magyar zene és a magyar tánc legfontosabb alakjának látta. „Olyan istenigazában tudtad te, / Hogy hol fekszik a magyarnak a szíve / A magyarnak a szíve” – búcsúztatta el barátja, Petőfi Sándor 1848. január 29-én az *Életképek* hasábjain (*Rózsavölgyi halálára*).

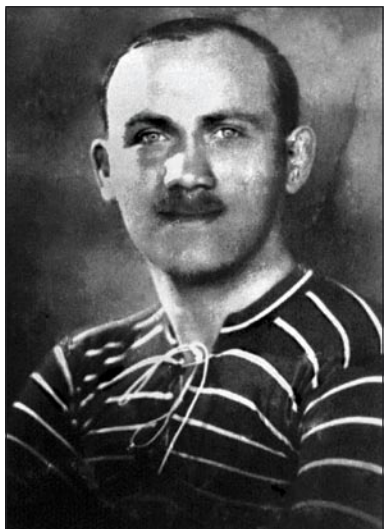
Rózsavölgyi Márk
Barabás Miklós litográfiája, 1844
MNM

Németh G. István

Ajánlott irodalom: Réti Zoltán: *Rózsavölgyi Márk*. (Bónis Ferenc előszavával) Bp., 2001.

Schlosser (Lakatos) Imre

(Budapest, 1889. október 11. – Budapest, 1959. július 19.)

Schlosser Imre
SPORTMÚZEUM

Schlosser Imre, a legendás görbe lábú Slózi volt a magyar labdarúgás első Európa-szerte ismert játékosa. Mindkét bátyja a Ferencvárosi Torna Clubban (FTC) focizott, ők hívták fel Malaky Mihály figyelmét öccsükre, akit Malaky 1905-ben szerződtetett is. Schlosser még nem volt tizenhét éves, amikor 1906-ban bemutatkozott az első csapatban. Azon a meccsen a Postás ellen kikapott a csapat, Schlosser sem nyújtotta az elvárt játékot, így több hónapra visszakerült a második csapatba. Az őszi idénytől aztán ismét az első csapatban játszott, ahol meghatározó játékosává válva 1915-ig nyolc idény során hatszor nyert bajnokságot a Fradival, és zsinórban hatszor lett a bajnokság gólkirálya. 1915-ben, amikor is vitába került a klub vezetőségével, elhagyta az FTC-t, és a nagy riválishoz, a Magyar Testgyakorlók Köréhez (MTK) szerződött.

1916 őszén, az első világháború idején, két nem hivatalos – Hadi bajnokság – után ismét újraindult a nemzeti bajnokság. Schlosser hat szezonban játszott a Hungária körúton, és mindannyiszor bajnokok lettek. A legelső idényben hetedszer is a bajnokság gólkirálya tudott lenni.

A Trianont követő zavaros időszakban külföldön próbálkozott, kevés sikerrel. 1923-ban először a svéd FC Kamraterna (Norrköping) csapatánál vállalt edzői állást. Ezt követően egy idényt a lengyel Wisła Kraków-nál edzősködött, majd 1925–1926-ban a bécsi Wiener AC játékosedzője lett.

1926 őszén ismét visszatért első sikerei helyszínére, az Üllői útra, és a bajnokcsapat tagjaként búcsúzott. Visszavonulása után különböző csapatokban néhány mérkőzés erejéig többször visszatért. „Titokban sok könnyet hullattam az elhagyott zöld-fehér színekért, melynek még ma is változatlanul híve vagyok és az is maradok. Könnyen meg lehet ezt érteni, hiszen az igazi klubszellemet ott szívtam magamba és az FTC-ből lendült futballkarrierem a magasba. Mindig igazi örömet éreztem, mikor a zöld-fehér sávós trikót magamon feszültni éreztem.”

A nemzeti válogatottba szövetségi kapitányként Hajós Alfréd hívta meg 1906 októberében egy Csehország elleni barátságos mérkőzésre. 21 éven keresztül tagja is maradt a válogatottnak, 68 hivatalos mérkőzésen 59 gólt szerezve korának legkiemelkedőbb magyar játékosa volt. Saját visszaemlékezéseiben 75 válogatottságot tartott számon.

Legemlékezetesebb mérkőzése 1911-ben volt: a Svájc elleni meccsen hat gólt lőtt, ebből a második féldő összes (öt) gólját. A meccs után a szurkolók – mint a legnagyobb színésznőket ünnepelve – kifogták a lovakat a konflisa elől, és maguk húzták végig a kocsit a Rákóczi úton. Sok évvel később a 100. osztrák–magyar mérkőzésen a Népstadionban 1955. október 16-án 104 ezer néző előtt – Puskás és Kocsis között – Schlosser Imre végezte el a kezdőrugást.

Szabó Lajos

Ajánlott irodalom: Schlosser Imre: *Fél évszázad a futballpályán*. Bp., 1958.; Antal Zoltán – Hoffer József: *Alberttől Zsákig*. Bp., 1968.; Nagy Béla: *Fradisták – Portréalbum 1*. Bp., 1979.

Sík Sándor

(Budapest, 1889. január 20. – Budapest, 1963. szeptember 28.)

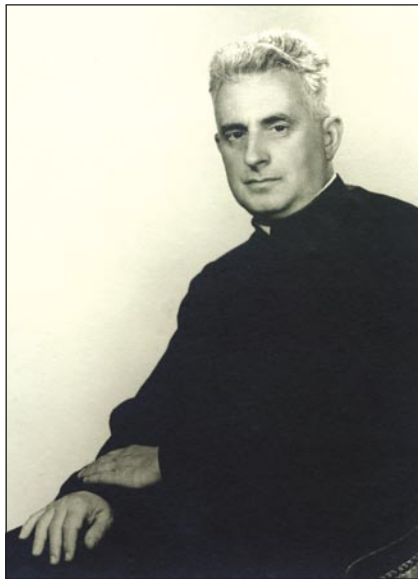
„Tisztán azt mondani és tökéletesen úgy, ami és ahogyan bennem él” – adja meg legpontosabb összefoglalását életművének Sík Sándor piarista tanár, tartományfőnök, költő, műfordító, irodalomtörténész, a magyar cserkészmozgalom egyik alapítója. Költészetét az érthetőség, a mindennapokban megélt Isten-szeretet és az ebből fakadó derű, életigenlés jellemzi. Mégsem csak ez, a kortársaitól merőben eltérő költői hang teszi őt ma is érvényes, jelentős szerzővé.

Gyermekkorát Gödöllőn töltötte, tanulmányait a budapesti piarista gimnáziumban, Vácott és Kecskeméten végezte. 14 éves korában lépett be a piarista rendbe. Az egyetem elvégzése után magyar–latin szakos tanárként kezdett dolgozni, emellett pedig segédszerkesztője az *Élet* című katolikus szépirodalmi és kritikai folyóiratnak. 1929 és 1944 között a szegedi egyetemen tanított, majd Budapestre költözött. Az Országos Köznevelési Tanács ügyvezető alelnöke lett, de erről a vallásoktatás fakultatívvá tétele után lemondott. 1946-ban választotta a Magyar Tudományos Akadémia levelező taggá, székfoglalóját *Magyar költők istenélménye* című előadásával tartotta meg. Ettől az évtől a *Vigilia* szerkesztője, később főszerkesztője. 1947-től haláláig a piaristák magyar rendtartományának főnöke. 1948. március 15-én Kossuth-díjat kapott.

Első verseskötete 1910-ben jelent meg *Szembe a Nappal* címmel, amelyet még tizenhárom kötet követett. Emellett színműveket, prózát, lelkiségi és pedagógiai munkákat írt. Irodalomtörténeti fő művének a *Pázmány, az ember és az író* tekinthető, melyben szakít a korábbi portrék leegyszerűsítő képével. A magyar nyelv első tudatos művészeről szóló monográfiáját ezekkel a szavakkal méltatta Szerb Antal: „oly sokoldalú, annyira mindenfelől körüljárja azt a hegyet, ami Pázmány”.

Sík Sándor tudományos munkái, de a magyar esztétikai tárgyú írások közül is kiemelkedik a háromkötetes *Esztétika* (1942). Kivételes művét a hermeneutikai szemlélettel rokon befogadás- és élményközpontú, ugyanakkor értelmező megközelítés teszi máig érvényessé. Szakmai megalapozottságáról a benne olvasható tudománytörténeti áttekintések, a zene, az építészet és az irodalom köréből hozott példák sora, valamint az alkotófolyamat elemzése tanúskodnak. Ezen írásain kívül a századfordulón megújuló katolikus szellemiség erőteljes hatása mutatkozik a Harmath Artúrral kiadott *Szent vagy Uram* énekeskönyvön, illetve a *Himnuszok könyvé*n is. Előbbi az egyházi ének megújulását segítette, utóbbi a rendkívül gazdag, latin nyelvű középkori líra múltját tette ismét élővé.

Bogós Zsuzsanna

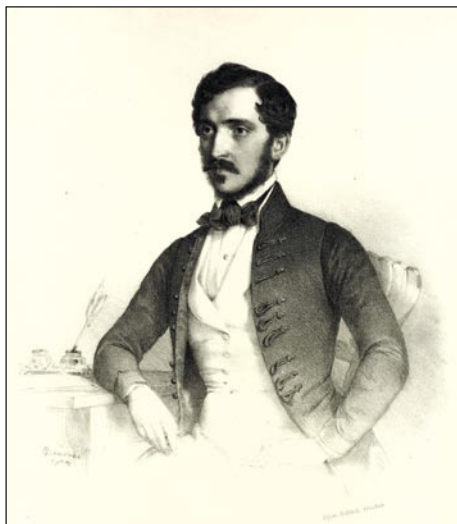

Sík Sándor tartományfőnöki portréja
Wachter Klára felvétele, 1947
Piarista Rend Magyar Tartománya
Központi Levéltára

Ajánlott irodalom: Máté Zsuzsanna: *Sík Sándor, a szépiró, az irodalomtudós és az esztéta*. Szeged, 2005.; *Sík Sándor-tanulmányok*. Szerk. Bihari József – Farkas Péter – Novák László. Szentendre, 1989.; Rónay László: *Sík Sándor*. Bp., 2000.

Szigligeti Ede

(Nagyvárad, 1814. március 8. – Budapest, 1878. január 19.)

Szigligeti Ede
Barabás Miklós litográfiája, 1844
MNM

A drámaíró, dramaturg, színész, színházi szakember eredeti neve Szathmáry József volt. 1832-ben mérnöknek kezdett tanulni, de már itt is irodalmi kört alakított társaival. 1834-ben ahelyett, hogy letette volna vizsgáit, Pesten beállt a budai magyar játékszín tagjai közé és felcsapott színésznek. Meglehetősen jól táncolt, szépen énekelt. Hamarosan az is kiderült, hogy remek dramaturgiai érzékével a leglaposabb drámákat is előadhatóvá, sőt sikeressé tudta tenni, sőt saját darabok írásába is fogott.

Munkái rendre elnyerik az Akadémia pályadíjait és a közönség érdeklődését is (*Lidérczek*, *Frangepán Erzsébet*). 1837-től a Pesti Magyar Színház (később Nemzeti Színház) tagja, és végigjárva a ranglétrát 1873–1878 között a színház igazgatója lett. 1840-től a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották, 1846-tól a Kisfaludy Társaság tagja, 1865-től pedig a színtanodában is tanított.

1835-ben néhány író társával létrehozták a Pest Drámaíró Egyesületet, melynek célja volt „a hazai történet nagy, szép és oktató egyes jeleneit kiszemelve, drámailag feldolgozni”. 1834

és 1875 között 114 színpadi művet írt, de alkotott operaszövegkönyvet, librettót, egyfelvonásost is. Goethe-, Shakespeare- és Victor Hugo-darabokat fordított, dramaturgiai tankönyveket állított össze, számos színészportrét és színházi cikket publikált. Az aktuális nemzetközi irányzatokat jó érzékkel adaptálta és alakította át magyarra. Így honosította meg és „magyarította” a népszínművet, melynek legismertebb és legnépszerűbb darabjai közé tartozik a *Szökött katona* (1843) – ebben a népszínműben debütált Petőfi Sándor 1844-ben – vagy a *Csikós* (1847). 1848-ban készült el a *II. Rákóczi Ferenc fogsága* című hazafias drámája. Ekkorra már ő volt a legnépszerűbb hazai színpadi szerző. Míg sokat játszott munkája az 1849-ben íródott *Lilomfi* című darab. Minden műfajban alkotott: a történelmi drámától kezdve a társadalmi drámán és a vígjátékon keresztül a népszínműig.

Helye a magyar színháztörténetben elvülhetetlen. Az új műfajok és témák elfogadtatásában Szigligeti óriási szerepet vállalt, mind a magyar társadalmi dráma, mind a nevéhez köthető, igazán magyarrá és népivé váló népszínmű műfajának bevezetésében és népszerűvé tételében. Míg első drámaírói korszakában főként a mindennapi szórakozást kívánta kiszolgálni és hangnemére a buzdító hazafiasság volt jellemző, témáit pedig a magyar történelem színre vitt eseményei adták, addig második korszakában jóval érettebb műveket alkotott (*Gerő*, *Gritti*). Az abszolutizmus idején ártatlan bohózatokkal szórakoztatta a közönséget, a kiegyezés felé közeledő, enyhülő politikai közegben darabjaiban nagyon aktuális témákkal jelentkezett (*Nőuralom*, 1862). Századik drámája a *Struensee* (1871); legérettebb alkotásának a kritikus Gyulai Pál a *Trónkeresőt* (1867) tartotta.

Rendezőként a celekményesebb és a realiztikusabb színjátszás híve volt, színészeitől nagy felkészültséget, hiteles színészi játékot, pontos szövegtudást követelt. Munkáinak nagy része a mai napig nem jelent meg kiadásban, csak színházi rendezőpéldányokban és sűgőpéldányokban elérhető.

Ujváry Anna

Ajánlott irodalom: Rakodczay Pál: *Szigligeti Ede élete és költészete*. Pozsony–Bp., 1885.; Szentgyörgyi László: *Szigligeti Ede népszínművei*. Bp., 1910.; Osváth Béla: *Szigligeti Ede*. Bp., 1955.

Teleki Sámuel gróf

(Gernyeszeg, 1739. november 17. – Bécs, 1822. augusztus 7.)

A fiatalon árvaságra jutott gróf 1759-ben indult európai peregrinációjára. Megfordult Bázélban, Utrechtben, Leydenben és Párizsban is. Széles körű érdeklődésének megfelelően előadásokat hallgatott a természet- és jogtudomány, a történelem, a matematika és a klasszika-filológia tárgykörében. Utazásáról naplója tájékoztat. Útja első állomásán, Bázélban találkozott Christoph Beck professzorral, akinek hatalmas magánkönyvtára mély benyomást tett rá. Bázélból már nagy könyvszállítmánnyal indult tovább, tanulmányútjáról végül közel kétezer kötettel érkezett vissza Erdélybe.

Hazatérése után családot kívánt alapítani, 1765-ben eljegyezte Bánffy Dénes lányát, Ágnest, akit azonban utóbb az apa – vallási különbségek miatt, s minden valószínűség szerint az udvar jóváhagyásával – botrányos körülmények között elrabolatott tőle. A katolikus és református körökben is nagy visszhangot kiváltó eseményt követően, 1768-ban ismerkedett meg iktári Bethlen Zsuzsannával, akit 1770-ben feleségül vett. Kilenc gyermekük született, közülük három érte meg a felnőttkort. Hitvese nemcsak magánéletében lett társa, hanem osztotta férje intellektuális érdeklődését is, és maga is jelentős könyvgyűjteményt hozott létre.

1774-től rangjának megfelelően bekapcsolódott a közügyekbe, elnyerte első közhivatalát, királyi kamarás, főispán, belső titkos tanácsos, alkancellár lett. 1791-ben erdélyi főkancellárrá nevezték ki. Politikai fellépéseivel elsősorban a közoktatás fejlesztésének ügyét kívánta szolgálni, ő maga is számos iskolát támogatott, tudósokat, tanárokat, külföldön tanuló diákokat segítő alapítványokat hozott létre. 1808-ban elnyerte a Szent István-rend nagykeresztjét. Időskorában tudományos elismerésben is részesült, több tudós társaság – köztük a Göttingai Királyi Tudós Társaság, az Angol Királyi Tudományos Társaság – tiszteleti tagjai közé választotta.

Még külföldi tanulmányútja során hívta fel a figyelmét Petrus Wesseling holland filológus a Janus Pannonius-művek hibás kiadásaira, melynek hatására Teleki közel húszéves kutatómunkával összegyűjtötte a fellelhető Janus-kéziratokat és -kiadásokat, s ezek alapján elkészíttette a költő életművének első kritikai kiadását (1784).

Egész élete folyamán enciklopédikus igénnyel gyűjtötte a könyveket, melyeket kezdettől fogva nyilvános könyvtár darabjainak szánt. 1799–1802 között építtette fel számukra Marosvásárhelyen azt az épületet, amelyben a könyvtárat, az ún. Teleki Tékát elhelyezhette. Katalógusát négy kötetben jelentette meg 1796 és 1819 között (1819 utáni szerzeményei a halála után megjelent kiegészítő kötetben kaptak helyet). A Tékát gyarapította felesége, Bethlen Zsuzsanna adományaként saját, 1200 kötetes magyar könyvtára is, valamint fiatalon elhunyt fiuk, Teleki Domokos ásványgyűjteménye. Élete végén a Téka mintegy 40 000 darabot foglalt magába, végrendeletében családi hitbizományként hagyta örököseire, biztosítva ezzel a könyvtár megőrzését, és egyúttal nyilvánosságát is.

Aknai Katalin

Teleki Sámuel
Joseph Krafft elefántcsont miniatűrje, 1818
MNM

Ajánlott irodalom: *Gróf Teleki Sámuel erdélyi kancellár Úti naplója 1759–1763.* Sajtó alá rend. ifj. Biás István, bev. Imre Sándor. Marosvásárhely, 1908.; *Teleki Sámuel és a Teleki Téka.* A leveleket vál., bev. és jegyz. Deé Nagy Anikó. Bukarest, 1976.; Deé Nagy Anikó: *A könyvtáralapító Teleki Sámuel.* Kolozsvár, 1997.

Thaly Kálmán

(Csép, 1839. január 3. – Zablát, 1909. szeptember 26.)

Thaly Kálmán
Barabás és Fájth felvétele,
Pest, 1862 körül
MNM

Pozsonyban és Pápán végezte a gimnáziumot, Pesten az egyetemen jogi és bölcsészeti tanulmányokat folytatott. A *Pesti Napló* szerkesztőségében (1860–1864), majd a pesti református főgimnáziumban a magyar irodalomtörténet tanáraként, azután a Honvédelmi Minisztériumban (1869–1875) dolgozott. Komoly érdemei voltak a magyar katonai műnyelv megteremtésében. A Magyar Tudományos Akadémia tagja és II. Osztályának elnöke. Alapításától a Magyar Történelmi Társulat titkára, másod-, majd első alelnöke, a *Századok* szerkesztője (1867–1875). 1878-tól országgyűlési képviselő, 1893-tól haláláig az 1848-as közjogi alapokon álló, liberális ellenzéki párt, a Függetlenségi és 48-as Párt egyik vezetője. A képviselőház az ő javaslatára határozott arról, hogy a Millenniumra emlékezve az ország hét pontján emlékművet állítsanak. Az ezredéves országos kiállítás alelnöke és történelmi csoportjának egyik rendezője, majd az 1900-es párizsi világkiállítás magyar történelmi részének (az ún. huszárteremnek) az ötletadója és felelőse. 1901-ben a Szent István Rend lovagkeresztjével tüntette ki az uralkodó.

1904-ben, a Tisza István elleni nagy obstrukció idején az ellenzék az ő kérésére kötött „fegyverszünetet” a kormánnyal. Régi tervét, Thököly Imre, Rákóczi Ferenc és más bujdosók hamvainak a hazahozatalát is ekkor rendelte el Ferenc József. (Az újratemetésre – melynek kapcsán rengetegen ünnepelték az ebben kulcsszerepet játszó Thalyt – végül 1906-ban került sor.)

Tizenhat éves korától jelentek meg szépirodalmi kísérletei. Az 1860-as évek elejétől azonban szinte már kizárólag a történettudománynak élt. Elsősorban a kuruckor és II. Rákóczi Ferenc személye izgatta, rengeteg tanulmány, kötet, forrásközlés és az *Archivum Rákóczianum* iratgyűjteményének kiadása fűződik a nevéhez. Ugyanakkor a forráskritika nem tartozott az erősségei közé, amit leginkább az bizonyít, hogy – mint azt először Riedl Frigyes kimutatta – az általa írt, archaizáló költeményekből többet eredeti kuruc versként közölt, illetve a Rákóczira nézve neki nem tetsző forrásokat egyszerűen elhallgatta vagy megváltoztatta. Ezért komoly kritikával illették, ám a kurucok iránt érzett rendkívüli tisztelete, romantikus, néha szélsőségesen nacionalista szemlélete és pátosszal teli stílusa miatt mégis rendkívül népszerű volt. Látásmódja még halála után is hatott, amit mi sem mutat jobban, mint hogy a fiatal Szekfű Gyula *A száműzött Rákóczi* című kötetét (1913) – amely a legnagyobb visszhangot kiváltó magyar történelmi munka volt – elsősorban amiatt támadták, hogy a fejedelem alakját egészen másként mutatta be, mint ahogy azt Thaly korábban tette. Szekfű híres, 113. jegyzetében kíméletlen kritikával illette Thaly történetírói munkásságát. Eszerint Thaly „metodikai kételyektől teljesen mentesen [...] kereste a múltban politikai és költői ideáljainak visszavetített képét”; „büszkén hirdette magáról, hogy ő a vezérlő fejedelem udvari történetírója”, és: „Sikerült keresztülvinnie a Rákóczi-kor történetének monopolizálását, s jaj volt annak, ki az ő szélbali-kuruc felfogásától mentesen mert volna belefogni e kor tanulmányozásába.”

Ujváry Gábor

Ajánlott irodalom: Márki Sándor: Thaly Kálmán emlékezete. *Századok* 1911.; R. Várkonyi Ágnes: *Thaly Kálmán és történetírása*. Bp., 1961.; Romsics Ignác: *Chio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Bp., 2011.

Tildy Zoltán

(Losonc, 1889. november 18. – Budapest, 1961. augusztus 4.)

Református lelkész, kisgazdapárti politikus, miniszterelnök, köztársasági elnök. Tildy Zoltán a pápai Református Teológiai Akadémián szerzett diplomát, majd Írországból ösztöndíjas. Papi hivatását Szennán (Somogy megye) kezdte, majd huzamosabb ideig – 1921 és 1929 között – Tahitótfalun volt lelképásztor. 1924-ben másodmagával megalapította a Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet Rt.-t, amely egyházi kiadványokat és a parasztság művelődését elősegítő munkákat, szakkönyveket jelentetett meg. 1928 és 1932 között a Magyar Traktátus Társaság igazgató lelkésze, majd 1946-ig, köztársasági elnökké történő megválasztásáig a Békés megyei Szeghalom gyülekezetének lelképásztora. 1917-ben belépett a Nagyatádi Szabó István vezette Országos Függetlenségi és 48-as Gazdapártba. Innen 1922-ben az Egységes Pártba is követte a pártelnököt. 1929–1930-ban Nagy Ferencsel és másokkal együtt megszervezte az ellenzéki Független Kisgazdapártot, amelynek ügyvezető alelnöke lett. Eckhardt Tibornak az Amerikai Egyesült Államokba történő távozása után a párt megbízott, majd 1943-tól ügyvezető elnöke. 1945 után a politikai életből történő izolációjáig országos pártvezető.

Tildy Zoltán
Berény József olajfestménye, 1946–1947
MNM

Többszöri sikertelen próbálkozást követően 1936-ban jutott be a parlamentbe, pártja egyetlen egyéni kerületének, a szeghalminak egyhangúlag megválasztott jelöltjeként. A parlamenti politizálás mellett a *Független Kisgazdapárt* című politikai hetilap szerkesztőségét vezette. A nemzeti függetlenségi és népfrontmozgalom vezető személyiségei közé tartozott; 1942-ben részt vett a Magyar Történelmi Emlékbizottság létrehozásában.

1945 szeptemberétől miniszterelnök, 1946. február 1-jén köztársasági elnökké választották. 1948-ban vejét, Csornoky Viktort korrupció és hűtlenség (hazaárulás) koholt vádjával letartóztatták, Tildyt még az ügy nyilvánosságra hozatala előtt lemondatták. 1948 augusztusa és 1956 májusa között házi őrizetben tartották Budapesten. 1956. október 26. és november 4. között a Nagy Imre-kormány államminisztereként gyakorlatilag miniszterelnök-helyettesi funkciót látott el. Ez idő alatt főleg a paraszti szervezetekkel és az egyházakkal épített ki kapcsolatokat.

November 4-én a szovjet kordonon keresztül távozott a Parlament épületéből. A Nagy Imre-per negyedrendű vádlottjaként a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés előmozdítása címén hat évre ítélték. 1959 áprilisában – idős korára és betegségére való tekintettel – szabadlábra helyezték. 1961. augusztus 4-én bekövetkezett haláláig teljes visszavonultságban élt. Halála után 28 évvel rehabilitálták. 1989. július 6-án a Legfelsőbb Bíróság kimondta az ellene hozott korábbi vádpontok és az ítélet törvénytörtés voltát, és hatályon kívül helyezte.

Szabó Csaba

Ajánlott irodalom: Vigh Károly: *Tildy Zoltán életútja*. Békéscsaba, 1991.; Vida István: *Tildy Zoltán (1889–1961)*. In *Nagy Képes Milleminiumi Arcképcsarnok*. Szerk. Rác Árpád. Bp., 1999.; Csicsery-Rónay István: *Nagy Ferenc és Tildy Zoltán*. *Magyar Napló* 2002.

Tolnay Klári

(Budapest, 1914. július 17. – Budapest, 1998. október 28.)

Tolnay Klári

Inkey Tibor felvétele, Budapest, 1980
MNM

A 20. századi magyar film- és színháztörténet egyik ünneptelt csillaga színiakadémiát nem végezve statisztálással kezdte pályáját a Hunnia Filmgyárban. Élete első nagyobb szerepét a híres *Meseautóban* (1934) kapta meg. Az 1930-as évek második felében és a második világháború idején olyan sikerfilmekben nyújtott emlékezetes alakítást, mint *Az én lányom nem olyan* (1937), *A kölcsönkért kastély* (1937), *A hölgy egy kissé bogaras* (1938), *Hat hét boldogság* (1939), *Erzsébet királyné* (1940), *Egy csók és más semmi* (1940), *Tóparti látomás* (1940), *Havasi nap-sütés* (1941), *Katyi* (1942), *Rákóczi nótája* (1943), *Ágrólszakadt úrilány* (1943). Kezdetben könnyed és furfangos úrilányokat, majd szenvedélyes, hősi aszsonyokat alakított, és a kor legnagyobb sztárjaival (Karády Katalin, Jávor Pál, Kabos Gyula, Somlay Artúr stb.) játszott együtt. A háború utáni filmszerepei közül kiemelkedik a *Beszterce ostromának* Apolkája (1947–1948), a *Déryné* címszerepe (1951) és a *Rokonok* Linája (1954). Korának előrehaladtával szerepköre is változott: özvegyek, nagynénik, nevelőanyák után a színpadhoz hasonlóan a filmen is megtalálták a nagymamaszerepek. E későbbi filmek közül kiemelkedik a *Hatholdas rózsakert* (1970) és a *Jó estét nyár, jó estét szerelem* (1972).

Színpadi karrierje a *Meseautó* sikerét követően indult be, amikor 1935-ben egy kisebb ösztöndíjjal a Vígszínházhoz került. Itt a legnagyobbaktól, Somlay Artúrtól, Gombaszögi Ellától, Rajnay Gábortól tanulhatott. Kezdetben azonban csalódást okozott Jób Dániel rendező-igazgatónak, mivel lassan szokta meg a színpadi játéknak a filmtől eltérő követelményeit: saját bevallása szerint lusta színésznő volt, akit meg kellett győztörni, hogy hajlandó legyen a színpadi átélésre. A tanulói időszak egymondatos szerepeit követően leginkább naivakat alakított. Első jelentékeny sikerét 1938-ban, Jacques Deval *Franczia szobalány* című vígjátékában aratta, s hamarosan már a drámairodalom legkíváncsabb női szerepeit is eljátszhatta: Shakespeare Júliáját, a *Bűn és bűnhődés* Szonyáját, *A vágy villamosa* Blanche-át, a *Liliomfi* Mariskáját, *A hattyú* Alexandráját stb. 1946–1948 között a Művész Színház tagja volt, 1948-ban azonban fontos feladattal bízták meg: Somló Istvánnal és Benkő Gyulával együtt a Vígszínház társigazgatójaként azért küzdött, hogy a színház visszahódítsa közönségét, s anyagilag is talpra álljon a háborús évek pusztítását követően. Tolnay Klári 1950-ben a Madách Színház tagja lett, s csaknem fél évszázadot töltött e társulatban. Másodvirágzásának nagy szerepei közül kiemelkedik Albee *Nem félünk a farkastól* című darabjának Marthája, Örkény *Macskajátékának* Gizája és Csiky Gergely *A nagymama* című darabjának főszerepe.

Tolnay Klári életművét számos kitüntetéssel, így Erdemes és Kiváló Művész díjjal, két Kossuth-díjjal, a Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztjével és Magyar Örökség díjjal is elismerték. Gyermekkorának színhelyén, Mohorán szobor és emlékház, Budapesten pedig a Madách Színház Tolnay Szalonja őrzi emlékét.

Slíz Mariann

Ajánlott irodalom: Kóhádi Zsolt: *Tolnay Klári*. Bp., 1979.; Párkány László: *Tolnay Klári – egyes szám első személyben*. Bp., 1988.; Dr. Góg Laura: *Tolnay Klári szerepei színpadon és filmen*. Csongrád, 2012.

Vargyas Lajos

(Budapest, 1914. február 1. – Budapest, 2007. október 11.)

Néprajztudós, folklorista, népzenekutató, a Bartók és Kodály után következő nemzedék kiemelkedő tagja. Egyetemi tanulmányait 1932–1936 között a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen folytatta magyar–német–történelem szakon; emellett Kodálytól zenefolklorisztikai és Solymossy Sándortól szövegfolklorisztikai előadásokat hallgatott. 1937–1938 között a Zeneakadémián egyházenét tanult.

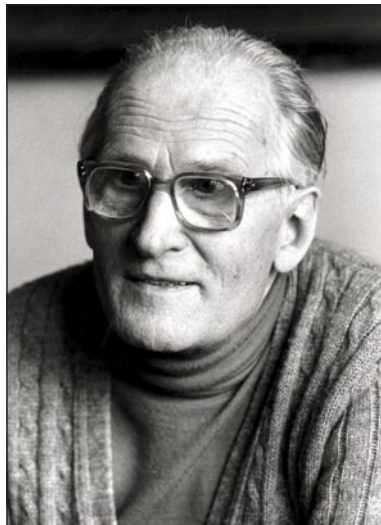
Pályája elején (1939–1942) egyetemi gyakornok, majd tanársegéd a PPTE Néprajzi Tanszékén; 1942–1952 között a Budapesti Egyetemi Könyvtár munkatársa. 1952-től 1954-ig egyetemi docens az ELTE Néprajzi Tanszékén. 1952–1961 között a Néprajzi Múzeum Népzenei Osztályának vezetője. 1961-ben átkerül a Kodály vezette MTA Népzenekutató Csoportba, ahol 1961–1969 között tudományos főmunkatárs, majd 1970-től 1973-ig igazgató. 1974–1982 között tudományos tanácsadó a Zenetudományi Intézetben.

Sokoldalú életművének első klasszikus műve *Áj falu zenei élete* (1941) című doktori disszertációja, egy felvidéki magyar falu zenei monográfiája, amely elsőként szakít az értékközpontú népzene kutatás hagyományával, és egy egész falu zenei életét és teljes dallamkincsét teszi zene-szociológiai vizsgálódás tárgyává. Az irodalomtudósok körében széles körű visszhangot váltottak ki a magyaros verselésről közölt nézetek (*A magyar vers ritmusa*, 1952, *Magyar vers – magyar nyelv*, 1966). Véleménye szerint a versritmus létrehozásában a hangsúlynak nincs szerepe (vagy kisebb van) az általában véltnél; a döntő tényező a szótagszám és a vele összefüggő időtartam, azaz a különböző szótagszámú ütemek (szólamok) kiegyenlítése.

Nevét közismertté mégis a „Kodály–Vargyas”-ként emlegetett tankönyv tette. Kodály *A magyar népzene* (1937) című, eredetileg példatár nélküli összefoglalásához a 3. kiadás számára (1952) Vargyas közel félezer dallamot tartalmazó példatárát és mutatót állított össze. A kötet azóta 15 kiadást ért meg és máig a népzene tanítás alapműve.

Szövegfolkloristaként elsősorban népballada-kutatásaival szerzett világhírt. Harmincévnyi kutatásának eredményeit – melyek lényege, hogy a ballada középkori eredetű, népi műfaj, amelyet a magyarság a francia-vallon területekről közvetlen érintkezés révén vett át – *A magyar népballada és Európa* című munkájában foglalta össze (I–II., 1976; angolul: 2005). A teljes magyar és nemzetközi balladaanyag áttekintésén alapuló mű mára megkerülhetetlen klasszikusnak számít idehaza és külföldön egyaránt. Népzene kutatási eredményeit *A magyarság népzeneje* című (1981; angolul: 2005) – 281 szöveg közti, illetve 394 példatárba rendezett dallamot tartalmazó – monumentális művében összegezte. Ez Bartók *A magyar népdala* (1924) és Kodály *A magyar népzeneje* (1937) mellett a harmadik nagy összefoglalás a magyar népzeneről.

Munkássága utolsó szakaszában két kötetben rendezte sajtó alá Kodály hátrahagyott írásait (*Közelet, vallomások, zeneélet* [1989]; *Magyar zene, magyar nyelv, magyar vers* [1993]); több nagy összefoglaló mű szerkesztője és szerzője (*Magyar Népzene Tára*. VIII/A–B [sajtó alá rendező, 1992]; *Magyar Néprajz*. V. kötet: *Népköltészet*. [főszerkesztő, 1988]) továbbá önéletrajzi könyvet tett közzé (*Kerítésen kívül*, 1993). Erkel- (1980), Széchenyi- (1991), Eötvös József-koszorú- (1993), Magyar Örökség- (1999) és Prima-díjas (2004); Áj falu díszpolgára (2006).

Vargyas Lajos
Kádár Kata felvétele
Magántulajdon

Ajánlott irodalom: Vargyas Lajos: *Kerítésen kívül*. Bp., 1993.

Ruttkay Helga

Ybl Miklós

(Székesfehérvár, 1814. április 6. – Budapest, 1891. január 22.)

Ybl Miklós
Marastoni József litográfiája, 1866
NMN

Bécsben végezte el a Polytechnikumot, majd Pollack Mihálynál, azután Heinrich Koch irodájában Bécsben és Prágában dolgozott. 1840–1841-ben Münchenben folytatott tanulmányokat. Az 1840-es években a gróf Károlyi család szolgálatába állt, akikkel évtizedeken keresztül kapcsolatban maradt. Járt Itáliában, Angliában és Franciaországban. Az 1860-as évektől az ország vezető építésznének számított. Ezt a rangot évtizedeken át megőrizte, annak ellenére, hogy hivatalos állami pozíciót vagy tanári állást nem töltött be, és személyiségét a szerénység és a visszafogottság jellemezte. Számos épületét alkotta meg a kiegyezés és várossegysítés nyomán világvárossá fejlődő Budapestnek, amely Ybl keze nyomát gyakorlatilag a mai napig viseli.

Korai remeke, a toronypárral és keleties gazdagságú ornamentikával ékesített főt templom (1845–1855) a magyar romantikus építészet egyik legnagyobb és nemzetközi viszonylatban is számottevő alkotása. Bár Ybl a romantika korában is kiemelkedőt hozott létre, művészetének

teljes kibontakozására a habitusához közelebb álló, harmóniára törekvő historizáló neoreneszánsz teremtette meg a kereteket. Az 1860-as években a közízlés fő tendenciáját megelőzve, azt mintegy alakítva neoreneszánsz lakóházakat és palotákat tervezett, az előbbieket kissé száraz, lineáris megfogalmazásban, az utóbbiaknál franciás formákat is alkalmazva. Ennek a korszaknak emblemikus emléke a régi Képviselőház (1865), gracilis alkotása a mára elpusztult Margit fürdő (1868–1870). Nem kevésbé fontos a Fővámház (1870–1874), a kiegyezés kori Budapest legnagyobb középülete, a neoreneszánsz Közép-Európában akkor divatos hellenizáló irányzatának példamutató alkotása. Ybl Miklós szerepet kapott az Andrássy út építészeti koncepciójának kialakításában, de az egyes lakóépületek megtervezésére már lényegében egy ifjabb, egyébként őt vezéregyéniségként tisztelő építészgeneráció vállalkozott.

Ybl Miklós nagy középületei adták meg a kortárs Budapest fényét. Az Operaház (1875–1884), amely egyébként az Andrássy út építészetének mintegy betetőzése és foglalata, a korabeli Európa egyik legszebb ilyen típusú épülete. Architektúrája az észak-itáliai cinquecento építészet harmonikus átlényegítése, az épület egésze a tervezői gondosság és kiérlelt ízlés jegyét viseli. Építészünneknek szerep jutott a budai királyi palotakomplexum kialakításában: az ő műve a kecses és arányos Várkert-bazár (1875–1882) és a szomszédos Várkert-kioszk, illetve a palota krisztinavárosi szárnya (1883 után). A Szent István-bazilikában, amelynek építését 1867-ben vette át, sikeresen integrálta a klasszicizmusból örökölt formákat neoreneszánsz-neobarokk szintézisbe, és tette az épületet a főváros méltó főtemplomává.

Mesterünk a sok nagy budapesti épület mellett a kor keresett kastélytervezőjének is számított. Itt sajátos stílusvariánsok jelentek meg, például a szabadkígyósi Wenckheim-kastélynál (1875–1879) a neoreneszánsz német, vagy a parádsavári Károlyi-kastélynál (1880–1882) a francia változata. Ybl Miklós kerek és teljes életműve a magyar építészet különleges teljesítménye.

Sisa József

Ajánlott irodalom: Ybl Ervin: *Ybl Miklós*. Bp., 1956.; *Ybl Miklós építész 1814–1891*. Kiállítási katalógus. Szerk. Kemény Mária – Farbak Péter. Bp., 1991.; *Ybl Miklós*. Vál. és szerk. Gerle János – Maróty Kata. Bp., 2002. (Az építészet mesterei)

Zrínyi Miklós gróf

(Csáktornya, 1620. május 3. – kúrsáneci erdő, 1664. november 18.)

350 évvel ezelőtt, 1664 novemberében halt meg a 17. századi magyar történelem és irodalom egyik legnagyobb alakja, Zrínyi Miklós gróf. A legfrissebb kutatások szerint a Zala megyei Csáktornyán, 1620. május 3-án született magyar-horvát arisztokrata egy-szerre volt a korszak legkiválóbb magyar hadvezére, meghatározó politikusa, maradandót alkotó hadtu-dományi írója és kiemelkedő költője.

A szigetvári hős dédunokája Grazban, Nagy-szombatban és Bécsben, majd Itáliában tanult. Hazatérve a családi hagyomány folytatójaként poli-tikai és katonai pályára lépett. 1628-tól már országos főmáltóság (királyi lovászmester). 1640-től előbb sa-ját birtoka, a Muraköz főkapitányaként, majd 1648-tól haláláig horvát-szlavón bánként kiemelt szerepet töltött be közös magyar-horvát hazája törökellenes védelmében, többek között a Mura partján 1661-ben emelt Zrínyi-Ujvár felépítésével. Sőt, a harminc-éves háborúban (1618–1648) tanúsított szolgálatai-nak köszönhetően 1646 elejétől már a Habsburg Monarchia állandó hadseregének vezérőrnagya, így a magyar történelem első tábornoka. Magyar tanácsos-sága mellett 1659 végétől pedig már titkos tanácsos is, azaz a monarchia legfőbb tanácsadó testületének tagja. Legmagasabb magyarországi katonai tisztségét 1663. szeptember 17-én, a Marcal-parti Vat mellett (ma Mersevát és Külsővat, Vas és Veszprém megye határán) érte el, amikor a török ellen induló dunántúli magyar felkelő hadak országos fő-kapitányává kiáltották ki. Az 1664 eleji téli hadjáratban az eszéki híd felégetésével olyan látványos sikert ért el, amire Európa-szerte felfigyeltek. A szentgotthárdi keresztény győzelmet követően augusztus 10-én megkötött vasvári béke miatt azonban jelentősebb törökellenes háborúra már nem kerülhetett sor.

Hadvezéri tevékenysége mellett Zrínyi a korabeli Magyarországon egyedülálló hadtudományi műveivel a hazai hadviselést akarta korszerűsíteni. Eközben a Kárpát-medencében ő rendelkezett az egyik legnagyobb és legkülönlegesebb könyvtárral. A 17. századi magyar irodalom egyik leg-kiemelkedőbb alakja, anyanyelvünk mesteri művelője és az eposz műfajának hazai megteremtője is. A *Szigeti veszedelemben* dédapjának, a szigetvári hősnek állított maradandó emléket.

A költő és hadvezér tisztségeinek, horvát, majd osztrák feleségének, valamint többféle iden-titásának köszönhetően egyszerre volt magyar, horvát és közép-európai jelentőségű politikus. A magyar és horvát anyanyelve mellett még számos nyelven (latin, német, olasz és török) tudó főúr élete egyértelműen bizonyítja, hogy a bécsi Habsburg-udvarral együttműködésben, Magyar-és Horvátország politikai elitjének kiemelkedő tagjaként is lehetett eredményesen szolgálni a haza megmaradását és fejlődését. Így a tragikusan végződött vadászbalesetben elhunyt kiváló poli-tikust és irodalmárt méltán sorolhatjuk a közös magyar-horvát és a közép-európai történelem legkiemelkedőbb hősei és nemzeti emlékezetünk meghatározó képviselői közé.

Zrínyi Miklós
Gerhard Botttats rézmetszete Jan Thomas
festményéről, 1664
MNM

Pálffy Géza

Ajánlott irodalom: Perjés Géza: *Zrínyi Miklós és kora*. Bp., 2002. (2. kiad.); *Zrínyi Miklós összes művei*. Szerk. Kovács Sándor Iván. Bp., 2003.; R. Várkonyi Ágnes: *Európa Zrínyije. Válogatott tanulmányok*. Bp., 2010.; Haudsner Gábor: *Más könyvet olvas. Zrínyi Miklós és a 17. századi hadtudományi irodalom*. Bp., 2013.; Pálffy Géza: *Zrínyi Miklós nagy napja. A vati hadimustra 1663. szeptember 17-én*. Pápa, 2013.

További évfordulók

BADICS Ferenc (Székesfehérvár, 1854. augusztus 27. – Budapest, 1939. július 28.) **irodalomtörténész.** A gimnázium után teológiát tanult, majd 1879-ben a budapesti egyetemen szerzett magyar, latin és francia szakos tanári, két évvel később pedig bölcsész-doktori oklevelet. Előbb Újvidéken, majd 1891-től Budapesten tanított, a Trefort utcai gimnázium igazgatója volt. 1914-től pesti tankerületi főigazgató, 1920-ban vonult nyugalomba. Az MTA-nak 1894-től levelező, 1910-től rendes tagja. Nevéhez fűződik számos fontos szövegkiadás (Zrínyi, Gyöngyösi, Petőfi, Jósika, Gaál József, Bajza munkái), valamint monografikus életrajz (Arany János, Csokonai, Fáy András, Gvadányi József, Kisfaludy Sándor) sajtó alá rendezése, megírása. (*Ajkay Alinka*)

BALÁZS János (Nagyalásny, 1914. november 4. – Budapest, 1989. március 16.): **nyelvész.** A budapesti Eötvös Collegium hallgatója volt; budapesti és pisai magyar–latin–görög szakos egyetemi tanulmányait követően 1939-ben szerzett doktori fokozatot Budapesten. Doktori disszertációja 1940-ben olasz nyelven is megjelent. Tanári pályáját középiskolában kezdte, majd 1964-től egyetemi docensként, *A nyelvtanirodalom alapjai és a magyar nyelvtanirodalom kezdetei* című kandidátusi disszertációjának megvédése után pedig egyetemi tanárként tanított a budapesti egyetem Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékén. 1973–1979 között a tanszék vezetőjeként. A nyelvészetnek számos területén otthon volt, így jelentős tanulmányokkal járult hozzá a stilisztikai, nyelvtörténeti, nyelvtipológiai, nyelvfilozófiai, areális és uráli nyelvészeti kutatásokhoz. Az MTA Nyelvtudományi Intézetének munkatársaként részt vett *A magyar nyelv értelmező szótárának* munkálataiban. *Sylvester János és kora* című monográfiája a magyar tudománytörténet kiemelkedő alkotása. *Magyar deák-ság* című könyve 1980-as megjelenése óta a magyar művelődéstörténeti, *A szöveg* című monográfiája (1985) pedig a magyar szövegtani kutatások alapműve. Életművéért 1987-ben elnyerte a Magyar Nyelvstudományi Társaság legrangosabb kitüntetését, a Révai Miklós-emlékérmet és -díjat. (*Slíz Mariann*)

BALLA Antal (Nagykőrös, 1739. december 18. – Nyáregyháza, 1815. szeptember 17.) földmérő **mérnök, térképész,** több vármegye és a Magyar Kamara hites földmérője. A szepcsi Collegium Oeconomicumban szerzett diplomát. Elsőként mérte fel Szegedet (1766–1767). 1785-ben feltérképezte a Duna Pest–Pilis–Solt vármegyei szakaszát. Tervei alapján valósult meg a visegrádi alsó hajóvontató út. 1784–1785-ben ő mérte fel elsőként Pestet. 1791-ben tervet dolgozott ki egy lehetséges Duna–Tisza-csatorna kiépítéséhez. 1793-ban elsőként készítette

el Pest–Pilis–Solt vármegye teljes földrajzi térképét, amely az 1802-es *Magyar Átlás*ban jelent meg. (*Láng Veronika*)

BALOGH Jenő (Devecser, 1864. május 14. – Budapest, 1953. február 15.) **jogász, politikus,** a büntetőjogi és büntetés-végrehajtási reformszemek élharcosa. 1888-tól egyetemi magántanár, 1891-től az Igazságügyi Minisztériumban dolgozott. A budapesti tudományegyetemen a büntető anyagi és per-jogi tanszék professzora (1900–1910). Tudományos munkássága felölelte a bűnügyi tudományok teljes körét. A politikai pályán országgyűlési képviselőként (1910–1918), kultuszállamtitkárként (1910–1913), majd igazságügyi miniszterként (1913–1917) tevékenykedett. Az MTA főtitkára (1920–1935), majd másodelnöke (1940–1943). 1921-től a dunántúli református egyházkerület főgondnoka, 1927-től felsőházi tag, 1931-től a református egyetemes konvent világi elnöke. Magánvagyonából sokat áldozott karitatív célokra. (*Schweitzer Gábor*)

BARÓTI Géza (eredetileg baróti Szabó Géza) (Déva, 1914. augusztus 22. – Biatorbágy, 1993. szeptember 2.) **író, újságíró.** A székesfehérvári ciszterci gimnáziumban érettségizett, majd újságíró lett, előbb konzervatív lapoknál, aztán *Az Est*-nél. Élete nagy részében a *Magyar Nemzet* szerkesztőségének tagja volt. Sok színikritikát írt, több mint 100 rádiójáték szerzője; nagy sikert aratott *Dankó Pista* című zenés színműve, illetve *Bástyasétány '77* című operettje, Eisemann Mihály zenéjével. Ruffy Péterrel és Kristóf Attilával együtt írt riportkötete *Hazai történetek* címmel jelent meg (1970). A Magyar Rádió mindmáig legsikeresebb „szappanoperájának”, az 1959 nyaratól kezdve több mint 2400 adást megért *Szabó család*nak meghatározó szerzője volt. (*Buzinkay Géza*)

BARÓTI (Kratochill) Lajos (Barót, 1914. augusztus 19. – Budapest, 2005. december 23.) **edző, labdarúgó.** 1928-tól a Szegedi AK (1936-tól Szeged FC) játékosa volt, 1939-ben és 1941-ben kétszer szerepelt a válogatott csapatban. Játékos pályafutását a Győri ETO-ban fejezte be 1948-ban, ahol vezető edzőként dolgozott tovább. Első kiemelkedő sikereit a budapesti Vasassal érte el 1956-ban és 1957-ben, megnyerve a Közép-európai Kupát, a hazai kupát és a bajnokságot. A labdarúgó-válogatott szövetségi kapitánya volt 1957 és 1966, majd 1975 és 1978 között. Négyyszer jutott ki világbajnokságra és egyszer Európa-bajnokságra a csapattal, és 1964-ben olimpiai aranyérmet szereztek. Háromszor nyert bajnokságot az Újpesti Dózssal, Szövetségi kapitánya volt a perui válogatottnak. Edzői pályáját a portugál Benficánál fejezte be 1982-ben. (*Szabó Lajos*)

BARÓTI SZABÓ Dávid (Barót, 1739. április 10. – Vért, 1819. november 22.) **költő, tanár, jezsuita, majd világi pap.** A költészetet nemcsak oktatta, művelte is: jól verselő ifjúként, a klasszikus római irodalom csodált szerzőit követve, kezdetben latinul írta műveit, de az 1770-es évektől a klasszikus versformák magyarra való átültetésével is kísérletezni kezdett. A korban divatos két stíluseszmény, a németes, illetve a deákos irány közül az utóbbi állt közelebb hozzá, s annak – Rájnis József és Révay Miklós mellett – egyik első jelentős képviselője lett. Első, antikizáló verseket közlő gyűjteményét (*Új mértékre vett külömb külömb verseknek három könyvei*, Kassa, 1777) három részre osztotta: csak hexameterekből álló, disztichonos, illetve lírai strófákban írott költeményeket tartalmaz. Kazinczyval együtt indították meg Kassán a kor egyik legjelentősebb folyóiratát, a *Magyar Museumot*, melyben 1788–1792 között Baróti Szabónak több verse is megjelent. Önálló költészeti alkotásai közül csak néhány ódája kiemelkedő darab, annál értékesebbek viszont a magyar nyelvű hexameteres verselés első terjedelmesebb példái, melyek egyike a francia Vanier latin nyelvű mezőgazdasági tankölteményének fordítása (*Paraszi Majorság*). Legnagyobb szabású, legsikerültebb s legmaradandóbb munkái Vergilius műveinek fordításai, a magyarul megszólaltatott eclogák és az *Aeneis*, mely utóbbinak a 20. század elejéig nem készült újabb fordítása. (*Lengyel Réka*)

BÁLINT Endre (Budapest, 1914. október 27. – Budapest, 1986. május 3.) **festő, grafikus, díszlettervező.** Kossuth-díjas (1985), érdemes művész (1973), kiváló művész (1983). Bálint Aladár, a *Nyugat* és a *Népszava* műkritikusának fia, Osvát Ernő unokaöccse. 1930–1934 között az Iparművészeti Iskolában, majd Vaszary János magániskolájában és Aba-Novák Vilmosnál tanult. Vajda Lajossal való találkozása és elmélyülő barátságuk meghatározó szerepet játszik későbbi munkásságában. 1936-tól Szentendrre jár dolgozni a Korniss Dezső és Vajda köré csoportosuló fiatal művészek közé. 1945-ben az Európai Iskola alapító tagja. 1947-ben Bán Bélával párizsi tanulmányúton jár, 1948 és 1956 között nem szerepel a nyilvánosság előtt. 1956-tól négy évig Párizsban él, és 1962-es hazatérése után állít ki rendszeresen. Az 1960–1970-es években hétköznapi, funkciójukat veszített tárgyakból ún. obzséket készít. A hetvenes években, termékeny korszakában újabb kiállításokkal jelentkezik. Alkotásmódját a szentendrei iskola szürrealisztikus hagyománya, az emlék- és álomképek, víziók variációi, ismétlődése, finom líraisága határozza meg. Élete során sokat publikált, cikkei, visszaemlékezései fontos, irodalmi értékű kordokumentumok. (*Aknai Katalin*)

BÁTHORI Gábor (somlyai) (Nagyvárad, 1589. augusztus 15. – Nagyvárad, 1613. október 27.) **erdélyi fejedelem** (1608–1613). A híres Báthory család sarjaként nagy reményekkel lépett az Erdélyi Fejedelemség trónjára, uralkodása azonban súlyos helyzetbe sodorta országát. Féktelen, zsarnoki ter-

mészetével belső zűrzavart idézett elő. A külpolitika terén sem rendelkezett komoly uralkodói elképzelésekkel. Erdélyt a Habsburgok felé próbálta közelíteni a magyar királlyal megkötött egyezményei révén, és ezzel az Oszmán Birodalom vezető tisztségviselőit is magára haragította. Az erdélyi rendek erőszakkal mondták le, és helyébe Bethlen Gábort választották fejedelemmé. Lemondatása után néhány nappal hajdúkatónak ölték meg Nagyváradon. (*Oborni Teréz*)

BENICZKYNÉ BAJZA Lenke (Pest, 1839. február 7. – Budapest, 1905. április 2.) **író, újságíró.** Apja Bajza József költő, anyja Csajághy Júlia. Első férje Heckenast Gusztáv könyvkiadó volt, a második Beniczky Ferenc földbirtokos, a Nemzeti Színház és az Operaház intendánsa. Szalonjában számos író, költő, művész és közéleti személyiség megfordult. Számos novelláját közölték a korabeli irodalmi lapok. Újságíróként új utakon járt: a nőolvasók számára a divatról, a színházakról és egyéb kulturális témákról írt érdekes cikkeket különféle újságokban. Különösen a női olvasók körében népszerű regényeiben a főúri világot, az előkelő társasági életet mutatja be. Ő az első nő, akit beválasztott a tagjai közé a Petőfi Társaság. (*Estók János*)

BENKŐ József (Bardóc, 1740. december 20. – Középjáta, 1814. december 28.) református lelkész, botanikus, történetíró, nyelvész, **a felvilágosodás korának erdélyi polihisztorja.** Botanikusként ő volt az első, aki Erdélyben a növényeket kettős névvel jelölte, s Linné botanikai rendszerét magyar nyelven ismertette. Az 1783-ban megjelent névjegyzékében mintegy ezer faj nevét adja latinul, magyarul, németül és franciául, és közölte azok népies nevét is magyarul, románul és németül. Ezzel mintegy megalapozta az erdélyi szász és román növénytanisozótár-irodalmat is. Botanikai érdemei elismeréseképpen kortársai róla vezettek el egy általa felfedezett epilobium-fajt (*Epilobium Benkenianum*). Történeti kutatásainak jelentős része Erdély múltjának feltárására irányult: alapvető államismereti művet írt Erdélyről *Transsilvania sive magnus Transsilvaniae principatus, olim Dacia Mediterranea dictus...* címmel (Bécs, 1777–1778), amely Erdély földrajzi, történelmi, nyelvészeti, egyháztörténeti és gazdaságtörténeti leírása. A *Magyar Hírmondó* című folyóiratban közölt írásaival a korszak nyelvújítóinak sorába lépett, nagy szerepe volt a korszerű növénytan szakszókincs kialakításában. Ő alkotta többek között a *fűvész*, *fűvész* és *üveggház* szavakat. (*Kapronczay Katalin*)

BERCSÉNYI László (Eperjes, 1689. augusztus 3. – Luzancy, Franciaország, 1778. január 9.) **katoná.** Székési gróf Bercsényi Miklós fia, II. Rákóczi Ferenc fejedelem nemesi kompániájának tagja. A szabadságharc bukása után Franciaországba távozott, ahol huszártisztként tevékenykedett. 1720-ban alapította a saját nevét viselő – kezdetben főleg magyarokból álló – huszárezredét, amelynek élén részt vett a 18. század jelentős háborúiban (a lengyel és az osztrák örö-

kösödési, valamint a hétéves háborúban). Erdemei elismeréséül 1758-ban XV. Lajos marsalli címmel jutalmazta; Bercsényi László egyedüli magyarként részesült e magas francia katonai és politikai elismerésben. Nevéhez fűződik a francia huszárság megszervezése. (*Tóth Ferenc*)

BETHLEN Farkas (bethleni) (? 1639 – Bethlenszentmiklós, 1679. december 30.) **erdélyi kancellár, történétíró.** Iskoláit Kolozsváron és Gyulafehérváron végezte, majd fejedelmi tanácsosként és diplomataként jelentős politikai befolyást szerzett. Apafi Mihály fejedelem szolgálatában 1678–1679-ben kancellári tisztséget töltött be. Történétíróként hatkötetes *Historia de rebus Transylvanicis* című műve tette nevezetessé, amelyben Erdély 1525–1609 közötti történetét foglalta össze, eredeti dokumentumok és korábbi történétírók műveinek felhasználásával. Művének Bodor András által készített magyar fordítása *Erdély története* címmel az Enciklopédia Kiadó és az Erdélyi Múzeum-Egyesület gondozásában 2000-től folyamatosan jelenik meg. (*Oborni Teréz*)

BEYTHE András (Sárvár, 1564. október 18. – Németújvár, 1599) református **prédikátor, botanikus,** Beythe István botanikus fia. Orvosi ismeretek terjesztése érdekében 1595-ben füveskönyvet jelentetett meg. A kötetben 275 növény leírását adja, ezek jó része már Melius Juhász Péter 1578-as füveskönyvében is helyet kapott. (*Láng Veronika*)

BIHARI János (Nagyabony, 1764. október 21. – Pest, 1827. április 26.) **cigányprímás, zeneszerző.** Lavotta János és Csermák Antal mellett a verbunkos zenét játszó „virtuóz triász” tagja. 1801-ben Pesten ötfős – vonós hangszerekből és cimbalomból álló – zenekart alapított, amellyel igen nagy hírnévre tett szert. Az együttessel bejárta az országot, az 1811-es országgyűlés alatt Pozsonyban, a bécsi kongresszus idején a császárvárosban lépett fel. 1824-ben bal karja megsérült, ezután már csak másodhegedűként muzsikált. Virtuóz játéka a pillanat művészete volt a magyar nemzeti mozgalom kibontakozásának idején; a fennmaradt – nem tőle származó – írásos források alapján rekonstruálhatatlan. Kortársai, köztük Kisfaludy Sándor, Berzsényi Dániel és Széchenyi István, elragadtatottan nyilatkoztak róla. (*Németh G. István*)

BOKROS BIRMAN Dezső (Újpest, 1889. november 19. – Budapest, 1965. január 24.) **szobrász, grafikus, festő,** Kossuth-díjas (1949), érdemes művész (1964). 1908–1910 között a Magyar Királyi Iparművészeti Iskolában tanul, ahol mesterei: Mátrai Lajos, Simay Imre. 1910-ben tanulmányútton jár Bécsben, Berlinben, Münchenben és Lengyelországban, 1911–1912 között Párizsban él. 1916–1917 között harcol az orosz és olasz fronton, majd haditudósító lesz. 1919-ben tanácsköztársasági ösztöndíjat kap, 1919–1921 között Berlinben él. 1926–1932 között felváltva dolgozik Magyarországon és Csehszlovákiában. 1944-ben

munkaszolgálatos. A 20. századi magyar szobrászat kiemelkedő alakja, a magyar expresszív törekvések legjelentősebb képviselője. Pályája kezdetén az egyiptomi és görög szobrászat és a reneszánsz művészet hatott rá, később a modernizmus szobrászati törekvései. A tízes évek végén alakult ki az a történelmen edzett, jellegzetes expresszív stílus, amely groteszk látásmódjával együtt élete végéig jellemző volt munkásságára. A húszas években jelentek meg azok a jellegzetes figurák és szobortípusok, amelyek szobrászatának állandó elemei lettek. Köztük is a legfontosabb *Don Quijote*, Bokros Birman alteregója, a szobrász önarcképe, a „suta, szélmalomharcot vívó polgár” személyében. Hagyatéka 1977-ben a székesfehérvári Szent István Király Múzeumba került. (*Aknai Katalin*)

BRODARICS István (Stephanus Brodericus, Stjepan Brodarić) (Polyána, Szerémség, 1480 k. – Vác, 1539. november 7.) **váci és pécsi püspök, II. Lajos király kancellárja, a mohácsi csata krónikása.** Középnemesi család szülötte; tanulmányait Padovában és Bolognában végezte. 1506 után Bakócz Tamás, majd Szatmári György mellett dolgozott, 1522-ben kapta meg a pécsi préposti címet. I. Zsigmond lengyel királyhoz és VII. Kelemen pápához küldött követként a török elleni harchoz igyekezett anyagi támogatást szerezni. 1526 márciusától működött kancellárként, részt vett a mohácsi csatában, ahonnan sikerült elmenekülnie. Ferdinándot támogatta, nem vett részt a Szapolyai János elleni háborúban, egy ideig Krakkóban tartózkodott, majd 1535-ben annak a küldöttségnek a tagja volt, amely János király nevében fegyverszünetet kérve fordult Ferdinándhoz. Brodarics 1536-tól pécsi, a következő évtől váci püspöki rangra emelkedett, s tovább folytatta közéleti, diplomáciai tevékenységét. Tagja volt a váradi békét előkészítő és a Zsigmond király leányát, Izabellát Szapolyai János feleségül kérő küldöttségnek. A mohácsi csata résztvevőjeként részben személyes élményeit örökölte meg I. Zsigmond felkérésére írott történeti művében, melynek címe *De conflictu Hungarorum cum Turcis ad Mohacz verissima historia* (*Igaz történet a magyarok és a törökök harcáról Mohácsnál*). E munka először Krakkóban jelent meg, 1527-ben, első magyar fordítása a 18. század végén készült el. Magyarország 16. századi történelméhez kiterjedt levelezésének fennmaradt darabjai is értékes forrással szolgálnak. (*Lengyel Réka*)

BUDÓ Ágoston (Budapest, 1914. március 4. – Budapest, 1969. december 23.) **fizikus,** akadémikus, Kossuth-díjas egyetemi tanár, 1950-től haláláig a szegedi Tudományegyetem kísérleti fizika tanszékének professzora. A molekula spektroszkópja és a dielektromos relaxációs jelenségek, valamint a molekuláris lumineszcencia nemzetközi hírnű kutatója volt, az ún. szegedi fizikai iskola (lumineszcencia-iskola) megalapítója. Kiváló egyetemi oktató, egyben neves tankönyvíró volt: évtizedek óta alapművek a *Kísérleti fizika* és a *Mechanika* című egyetemi tankönyvei. (*Gazda István*)

CSONKA János (Szeged, 1852. január 22. – Budapest, 1939. október 27.) **műszaki alkotó**, a hazai precíziós gépípar és az automobil-gyártás úttörője. 1877 és 1924 között a BME tanműhelyének vezetője, majd önálló gépműhely tulajdonosa. Elkészítette az első magyar gázmotort, és az ún. Csonka-féle vegyes üzemű gáz- és petróleummotort. Bánki Donát professzorral együtt a gázgépek megújítója, az ún. Bánki–Csonka-motorok kidolgozója. 1893-ban alkották meg legismertebb közös találmányukat, a karburátort (benzinporlasztót), amelyet több hazai gépkocsiban is alkalmaztak. Rejtő Sándorral együtt papír- és szövetszakító oktatógépet tervezett. 1900-ban ő készítette az első hazai motoros triciklit, majd a Magyar Posta számára 1904-től levél- és csomaggyűjtő autókat konstruált. 1909-ben kezdte meg kisautók tervezését. Nevéhez fűződik az első magyar kompresszoros motor, az első csónakmotor, az első bányamozdony és autóbusz elkészítése. Motorgyártásban hazánkban elsőként alkalmazta az alumíniumot. 1924-től önálló műhelyében elsősorban motorgyártással foglalkozott, jó tíz évre rá a műhely munkaslétszáma elérte a 300 főt, ebből jött létre később a Csonka János Gépgyára Rt. 2012-ben nyílt meg Budapesten (XI. Bartók Béla út 31.) a nevét viselő emlékmúzeum. *(Sipka László)*

DARÁNYI Kálmán (pusztaszentgyörgyi és tetéleni) (Budapest, 1886. március 22. – 1939. november 1.) **politikus, miniszterelnök**. 1910 és 1914 között Fogaras vármegyében a közigazgatás hivatali ranglétrájának különböző állomásait (főszolgabíró, főjegyző) járta be. Az első világháborúban az orosz fronton, majd Erdélyben teljesített szolgálatot. 1917-ben leszerelt, és Zólyom vármegye főispánja lett. 1920 elejétől Komárom és Győr vármegyéek, illetve városok „főispáni teendőinek ellátásával is megbízott törvényhatósági kormánybiztosa”. 1922-től Moson vármegye főispánja is. 1928 márciusában a Miniszterelnökség politikai államtitkára. 1935 elejétől földművelésügyi miniszter, 1936 októberétől miniszterelnök. Kormányzása alatt fontos belpolitikai intézkedések születtek, így a kormányzói jogkör bővítése, a felsőházi reform, az új választójog és az első zsidótörvény betervezése, valamint a győri program meghirdetése. 1938 májusában lemondott a miniszterelnökségről egyrészt megrendült egészségi állapota miatt, másrészt azért, mert az erősödő szélsőjobboldal terjeszkedését nem tudta meggátolni. 1938 őszén és 1939 első felében a képviselőház elnöke. *(Kerepeszki Róbert)*

DETRE László (Nagysurány, 1874. október 29. – Washington 1939. május 7.) **orvos, bakteriológus**, egyetemi magántanár. 1901–1912 között Budapesten a Jenner–Pasteur Laboratórium vezetője, 1906–1919 között a Charité Poliklinika TBC-osztályának vezetője. 1918-ban alapította a Hungaria Szérumművek Rt.-t, amelyet igazgatóként, 1919 és 1938 között pedig vezérigazgatóként irányított. Ő volt a hazai állatgyógyászati oltóanyag-termelés elindítója. 1938-tól az USA-ban élt, s haláláig a

Georgetown egyetem orvostudományi karának professzora volt. Világhírű felfedezése az antigén-elmélet, s maga az *antigén* szó is tőle származik. Ő vezette be az igazságtügyi orvosi vizsgálatokba a szerológiai eljárást az emberi vérnyomoknak az állatiaktól való elkülönítésére. A szerodiagnosztikában fedezte fel az ún. zónajelenséget. A világon elsőként ismerte fel az immunszuppresszióknak nevezett jelenséget. *(Karasszon Dénés)*

DIENER-DÉNES Rudolf (Nyíregyháza, 1889. január 28. – Budapest, 1956. augusztus 3.) **festő, grafikus**. Mielőtt Budapestre utazik, hogy az Iparrajziskolán és az Iparművészeti Iskola esti tanfolyamán képezze magát, szülővárosában mint borbély, nyomdász és paszományinas keresi kenyerét. 1909–1910 között a Magyar Képzőművészeti Főiskolán Ferenczy Károly növendéke, 1916-tól Bécsben, majd 1917-ben az Iványi Grünwald Béla által vezetett kecskeméti művésztelepen, később Rippl-Rónai Józseftől a Haris-közi szabadiskolában tanul. 1919-ben a nyergesújfalui művésztelepen és a kecskeméti művésztelepen dolgozik. Európai tanulmányútja során a legnagyobb hatással az 1924 és 1931 közötti franciaországi tartózkodás volt (Párizs, Bretagne, Normadia). Stílusát leginkább az impresszionizmus alakította, posztimpresszionista tájképeket, csendéleteket, tájképeket, intim szobabelsőket festett. *(Aknai Katalin)*

EGYED László (Fogaras, 1914. február 12. – Budapest, 1970. július 11.) **geofizikus, akadémikus**, Kossuth-díjas egyetemi tanár, több nemzetközi tudományos társaság tagja. Elsősorban a Föld belső szerkezetét és a földkéreg rugalmas viselkedését tanulmányozta. Nemzetközileg is elismert a Föld tágulására vonatkozó elmélete, amely a globális lemeztektonika-elmélet kiegészítő modellje. Másik elmélete a Föld vasmag nélküli modellje. Vezetésével hozták létre hazánkban a szeizmológiai obszervatóriumok korszerű hálózatát. Legismertebb szakönyvei: *A Föld fizikája* (1965), *A földrengések és a Föld* (1966) és a *Die Erdbeben und die Erde* (1971). *(Gazda István)*

EMICH Gusztáv (Buda, 1814. november 3. – Pest, 1869. április 3.) **könyvkiadó, könyvterjesztő és nyomdász**. A pesti piaristáknál tanult, jogot kezdett hallgatni, de végül a könyvkiadás választotta. 1842-ben a Kígyó téren nyitotta meg „nemzeti könyvkereskedését”. Üzlete a kor politikai és irodalmi vezéralakjainak találkozójává vált, sőt a kor nagyságai barátai is lettek (Toldy Ferenc, Eötvös József, Kemény Zsigmond, Jókai Mór). Nyeresége nagy részét újabb könyvek kiadásába fordította. 1847-ben ő szerezte meg Petőfi összes verseinek gyűjteményes kiadási jogát, ő adta ki a *Honderú* (később *Reform*) című lapot. A szabadságharc után kiadványai nagy részét elkobozták, de 1850-ben társával már megkapta a *Pesti Napló* kiadási engedélyét. 1860-ban elnyerte „A Magyar Tudományos Akadémia nyomdásza” címet. 1868-ban kiadójából

létrehozta az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt.-t, amelynek elnöke lett. Számos újságot és közel 670 művet adott ki. (*Császtray Tünde*)

FÁY András (Kohány, 1786. május 30. – Pest, 1864. július 26.) **író.** Előkelő nagybirtokos családból származott. 1810–1818 között Pest megye szolgabírója, majd néhány év vidéki gazdálkodás után 1823-tól élt Pesten. Első könyve a dalokat, meséket tartalmazó *Bokrétá* című kötet volt, ismertté azonban a *Fáy András eredeti meséi és aphorizmái* (1820) című mesegyűjtemény tette. Fő műve családrege-nye, *A Bélteky ház* (1832), melyet a korabeli vidéki magyar élet hű tükréként olvasunk ma is. Ő az első magyar takarékpénztár egyik alapítója. Felszólalt a protestáns egyházat érintő ügyekben és a növevést is szívén viselte. – Részletesebb ismertetését lásd a 2011-es *Nemzeti évfordulóink* című kötetben. (*Ujváry Anna*)

FEJÉRVÁRY Géza báró (Josefstadt, Csehország, 1833. március 15. – Bécs, 1914. április 25.) **katonatiszt, politikus, miniszterelnök.** Pályafutása a bécsi-újhegyi katonai akadémián indult, majd töretlenül haladt a ranglétrán. Részt vett a Habsburg Birodalom háborúiban (schleswig-holsteini háború, porosz-osztrák háború). 1868-ban a Monarchia hadseregének alezredese, majd a Honvédelmi Minisztérium államtitkára, 1884-től 1903-ig honvédelmi miniszter. Ez idő alatt a kormányzó Szabadelvű Párt programjával mandátumot szerzett a Képviselőházba is. Minisztersége után az uralkodó testőrségének parancsnoka. Az 1905-ös belpolitikai válság idején Ferenc József – a magyar választói akarat figyelmen kívül hagyásával – kormányfőnek nevezte ki, ezért kabinetjét a „darabont-kormány” gúnynévvel illeték. 1906 áprilisától tartó hivatali ideje alatt a király személye körüli és – ideiglenesen – a pénzügyminis-teri posztot is betöltötte. (*Kerepeszki Róbert*)

FESTETICS Imre gróf (Simaság, 1762. december 2. – Kőszeg, 1847. április 1.) nagybirtokos, **állattenyésztési szakember.** Jövedelmei elsősorban juhtenyésztésből származtak. Jó piacot a finom gyapjúnak lehetett biztosítani, ezért következetes tenyésztésbe kezdett, juhászata nemzetközileg elismert lett. Csatlakozott a brünni gazdasági és tudományos társaságokhoz. Christian Carl André 1795-ben ki- fejtette, hogy a juhokkal folytatott nemesítési munka az „élettani, természeti törvények” terén egy új tudományt fog szülni, amelyhez a megfelelő kifejezéseket is meg kell majd alkotni. André Festetics Imrét kérte föl, hogy fejtse ki véleményét. Festetics az *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen* 1819. áprilisi számában, a biológia történetében új fejezetet indítva, az elődök tulajdonságainak az utódokban való megjelenése terén az élettani törvények helyett a természet genetikai törvényeinek működése mellett („genetische Gesetze der Natur”) foglalt állást. Tanulmányának jelentősége az, hogy korát megelőzve felismerte az öröklődés alapelveit, és annak néhány jellemző vonását, felismerte a később Mendel

II. törvényeként elfogadott öröklődési szabályt, megfogalmazta a mutáció alapjait, a beltenyésztéses leromlás okai közül kizárta a természeti környezet szerepét. Felismerte, hogy a beltenyésztéses leromlás mellett beltenyésztéssel és keresztezéssel összefüggő javulás is létezik. Munkássága érdemeihez képest nem kellőképpen ismert. Síremléke a kőszegpatyi temetőben van. (*Szabóné Lázár Ibolya*)

FESZTY Árpád (Ógyalla, 1856. december 24. – Lovrana, 1914. június 1.) **festő, grafikus,** vállalkozó. A rendkívül könnyű kezű, roppant sármos festő Münchenben, Bécsben és Olaszországban tanult. Jászai Mari szeretőjeként, majd Laborfalvi Róza unokája, Jókai Róza férjeként, Jókai pártfogoltjaként hamar otthonot talált a magyar társasági közéletben, melynek igen kedvelt alakja lett. Házassága után – a megözvegyült Jókaiival közös villában – jelentős politikusi- és művész-szalont, ahogy ők nevezték: nemzeti szalont működtetett. Megfordult itt Tisza Kálmán, Szilágyi Dezső, Csáky Albin gróf, Bánffy Dezső báró, Wlassics Gyula, illetve Gyulai Pál, Bródy Sándor, Pekár Gyula, Justh Zsigmond, Mednyánszky László, Gárdonyi Géza, Herczeg Ferenc, Zala György és Vészi József is. Ő festette ki a Nemzeti Színház előcsarnokát és az Operaház több terét. Az utókor számára legismertebb műve *A magyarok bejövetele* című óriáspanorámakép, melyet – Jókai pénzügyi támogatásával – hatalmas hasznót hozó üzleti vállalkozással fejlesztett, hiszen a millenniumi ünnepségek közönsége tömegesen látogatta az attrakciót. A restaurált művet 1995-ben Ópusztaszeren állították föl, szakmai felügyeletét a Magyar Nemzeti Múzeum látja el. (*Császtray Tünde*)

FINKEY József (Sárospatak, 1889. november 27. – Sopron, 1941. április 7.) **bányamérnök,** akadémikus, a BME soproni bánya-, kohó- és erdőmérnöki karának professzora. Az érc- és szénelőkészítés első hazai egyetemi tanára, e szakma egyik nemzetközileg is elismert megalapozója. Nevéhez fűződik a nedves úton való ércelőkészítés tudományos alapjainak kidolgozása (ebben a témában egy több nyelven is megjelent szakkönyvet alkotott). Ő oldotta meg a magyarországi barnaszenek hazai alapanyagokkal való brikettelésének gyakorlatát. Kidolgozta a hazai bányák érceinek fémkiohazátal javító ún. flotációs (úsztató) eljárást, s így sikerült megnövelni a recski aranytermelés mennyiségét. Értékes szabadalmakat jelentett be a bányatelepítések tervezéséről, az ércelőkészítésről, a szénelőkészítésről, az ásványzenek briketteléséről, a flotációs ásvány-előkészítésről és a pneumatikus szénelőkészítésről. (*Alpárné Szála Erzsébet*)

FISCHER Annie (Budapest, 1914. július 5. – Budapest, 1995. április 10.) háromszoros Kossuthdíjas (1949, 1955, 1965) **zongoraművész.** Pályáját csodagyerekként kezdte, tízéves korában Beethoven I. (C-dúr) zongoraversenyével debütált, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolán Dohnányi Ernő

tanítványa volt. 1933-ban elnyerte a Budapesten rendezett Liszt Ferenc Nemzetközi Zongoraverseny első díját. Karrierjét a második világháború félbeszakította, 1941–1946 között Svédországba emigrált. 1946-tól haláláig itthon élt és innen járta a világot „Magyarország utazó zenei nagykövete-ként”. Kora legnagyobb karmestereivel (Klemperer, Sawallisch, Széll, Doráti) fellépett, játékat Richter és Maurizio Pollini méltatta, különösen billentéséről és zenei frazeálásáról volt ismert. A stúdiók steril világát nem szerette, így hírnevéhez képest sajnálatosan kevés hangfelvétel őrizi emlékét. (*Ruttkay Helga*)

FÓNAY Márta (Vác, 1914. szeptember 24. – Budapest, 1994. november 22.) **színésznő**. A Színművészeti Akadémia 1935-ös elvégzése után kezdetben csak kisebb szerepet kapott a Magyar Színházban, ezért előbb alkalmi társulatokhoz, majd a Nagyváradi Színházhoz szegődött. Innen már egy vígjáték főszerepére tért vissza a Magyar Színházba. A negyvenes években már elismert színésznő volt, a *Vén diófa* című, óriási sikerű operettben Fedák Sári partnereként játszott. 1942-ben, pályája csúcán férje kedvéért mégis otthagya a színpadot, s csupán néhány filmszerepet vállalt. 1945-ben, anyagi nehézségei enyhítése érdekében végül mégis leszerződött a Művész Színházhoz. 1948-tól az Ifjúsági Színház, 1950-től a Nemzeti Színház, 1964-től pedig a Fővárosi Operettszínház tagjaként játszott, többek között Molière *Urhatnám polgár*ában és számos operettben. A *Vők iskolájában* és a *Hölgyválaszban* a moszkvai magyar nyelvű vendégszereplésen is nagy sikert aratott. Filmes pályájának legkiemelkedőbb időszaka az ötvenes évek; a kornak szinte minden fontos filmjében játszott (*Mágnás Miska, Janika, Lúdas Matyi, Állami árulász, Rokonok, Budapesti tavasz*). 1975-ös nyugdíjba vonulását követően már inkább csak epizód szerepekben, rádió- és tévékabarcokban (leginkább Antal Imre *Szezsélyes évszakok* című műsorában) tűnt fel. Tehetségét 1957-ben Jászai Mari-díjjal, 1970-ben pedig Erdemes Művész kitüntetéssel jutalmazták. (*Slíz Mariann*)

FRICSAY Ferenc (Budapest, 1914. augusztus 9. – Bázél, Svájc, 1963. február 20.) **karmester**. Zeneakadémiai tanulmányai után (ahol Bartók, Kodály, Weiner Leó és Dohnányi tanítványa) 1934–1935-ben a szegedi opera és filharmónia, 1945-ben a budapesti Operaház vezetője. 1947-ben a Salzburgi Ünnepi Játékokon vált nemzetközileg ismertté; 1948–1952 között és 1961-től a berlini Städtische (illetve Deutsche) Oper főzeneigazgatója. 1948–1954 és 1960–1963 között a RIAS szimfonikus zenekar vezető karmestere Berlinben. 1954–1955-ben a Houstoni Szimfonikusok vezetője, 1956–1958 között a müncheni Staatsoper főzeneigazgatója. Utolsó koncertjét 1961. december 7-én adta Londonban. Különösen a bécsi klasszikusok, az olasz opera, Muszorgszkij, Liszt és Bartók műveinek tolmácsolásában nyújtott kiemelkedőt. (*Ruttkay Helga*)

GARAY János (Budapest, 1889. február 23. – Mauthausen, 1945. május 3.) **kardvívó**. Az orvosi műszerkereskedéssel foglalkozó Garay viszonylag későn, 34 éves korában kezdett versenyszerűen vívni a Nemzeti Vívó Club színeiben, mindjárt megnyerve az egyéni bajnokságot. 1930-ig volt tagja a válogatottnak, ennek során 1928-ban csapatban olimpiai bajnok, 1924-ben ezüstérmes, és egyéniben bronzérmes. 1925-ben egyéniben, 1930-ban csapatban Európa-bajnok. 56 évesen, a háború utolsó napjaiban, haláltáborban vesztette életét. (*Szabó Lajos*)

GÁBOR Áron (Bereck, 1814. november 27. – Kökös-Uzon, 1849. július 2.) **katona**. 1831–1845 között a cs. kir. hadseregben tüzértizedesként szolgált, ezt követően kézműves mesterként kereste kenyerét. 1848. november 16-án a sepsiszentgyörgyi gyűlésen felajánlotta, hogy két héten belül ágyúval és lőszerezellel látja el a háromszéki székely erőket; a hónap végétől a háromszéki hadiüzemek szervezője és vezetője volt. December 13-án honvéd főhadnaggyá, 1849 januárjában századosá, május 12-én őrnaggyá léptették elő. Irányításával körülbelül 70 löveget öntöttek a székelyföldi hadiüzemekben. Az 1849. nyári hadjáratban a székelyföldi hadosztály tüzérpáncsnoka. A kökös-uzoni ütközetben halt hősi halált. (*Hermann Róbert*)

GELEJI KATONA István (Gelej, 1589 – Gyulafehérvár, 1649. december 12.) **erdélyi református püspök, író, teológus**. Kisgyermekként török fogságba esett, de édesanyjának sikerült rátalálnia és kiváltania. Tanulmányait Abaújszántón kezdte, később elkerült Sátoraljaújhelyre és Sárospatakra is. A heidelbergi egyetemre Bethlen Gábor segítségével jutott el, 1615-ben. Hazatérve, 1618-ban Gyulafehérváron telepedett le, kinevezték a főiskola tanárának és igazgatójának. A fejedelem rábízta öcsé, István nevelését, később udvari papjaként alkalmazta. Erdély püspöki székebe 1633-ban került, s a közművelődés jelentős szervezőegységévé vált: igyekezett emelni az iskolai oktatás színvonalát, támogatta a fiatalok külföldi tanulmányútjait. A román ajkú lakosság anyanyelvi művelődését is szem előtt tartotta, román nyomdát alapított. A református hívek mindennapi vallásgyakorlatának elősegítésére püspök-elődjével, Keserői Dajka Jánossal a 16. századi liturgikus énekek kéziratosa változatai alapján, azokat egységesítve állította össze az ún. *Öreg graduál* című énekeskönyvet (Gyulafehérvár, 1636), melynek kiadását I. Rákóczi György támogatta. Hívtatózó műveiben a kor legnagyobb katolikus vezetőjével, Pázmány Péterrel is szembeszállt. Főbb munkái: *Titkok titka* (Gyulafehérvár, 1645); *Váltság titka* (Nagyvárad, 1645–1649). Egyik legjelentősebb műve nem a hitvitázó, hanem a grammatikai irodalom darabjai közé tartozik. A *Magyar grammatikácska* a *Titkok titka* mellékleteként jelent meg, s noha nem rendszeres nyelvtan, Geleji Katona bizonyos nyelvhaszadási, helyesírási esetek bemutatásával lendületet adott a magyar nyelvről, nyelv műveléséről való gondolkodásnak. (*Lengyel Réka*)

GERÉZDI Rabán (Kaposvár, 1914. szeptember 26. – Budapest, 1968. január 8.): **irodalomtörténész, könyvtáros.** Eredeti keresztnéve *János*; a *Rabán* szerzetesi nevet papnövendékként vette fel. A veszprémi Hittudományi Főiskola és a pannonhalmi Szent Gellért Főiskola után a rendből kilépve a budapesti egyetemen szerzett tanári, majd doktori oklevelet. Pályáját gimnáziumi tanárként kezdte Kispesten. 1945-től az Országos Széchényi Könyvtárban, 1948–1954 között pedig az Egyetemi Könyvtárban dolgozott. Emellett 1945–1951 között a budapesti egyetemen irodalomtörténeti órákat tartott. 1956-ban osztályvezetővé nevezték ki az MTA Irodalomtörténeti Intézetében. Irodalomtudományi érdeklődésének középpontjában a középkor és a humanizmus magyar irodalma állt. Foglalkozott Váradi Péterrel, Komjáti Benedekkel és a magyarországi erasmistákkal, kiadta Székely István *Krónika ez világnak jeles dolgairól* című művét és Janus Pannonius válogatott verseit. Élete utolsó éveiben Balassi Bálint élete és költészete foglalkoztatta, a róla tervezett monográfiából azonban végül csak az életrajzi vázlatot jelentette meg. *Janus Panoniusról Balassi Bálintig* című tanulmánykötetét maga állította össze korábbi írásaiból, a könyv azonban már csak tragikus hirtelenséggel bekövetkezett halála után, kollégái szerkesztésében jelenhetett meg, kiegészítve a szerző tudományos munkásságának bibliográfiájával. (*Sláz Mariann*)

GESTETNER Dávid (Csorna, 1854. március 20. – London, 1939. március 18.) a **stenciles sokszorosítógép feltalálója**, nevét világhírű holding őrzi. 1880-ban egy kerek tollat szabadalmaztatott, a következő évben kezdte meg kutatásait a stenciles eljárással kapcsolatban. A kerek toll (cyclostyle pen) és az általa alkalmazott finom növényi rostokból álló, viaszréteggel bevont selyempapír együttes alkalmazása tette lehetővé az első sokszorosítógép, a neocyclostyle előállítását. Ezt automatizálta, s így jött létre a kézi forgattyúval ellátott automatic cyclostyle. Berendezését később teljesen önműködő készülékké alakította, s ennek gyártására hozta létre 1881-ben az azóta világhírűvé lett Gestetner Holdings PLC-t, amelynek jogutóda napjaink világelső sokszorosítógép-gyártója, a Ricoh. (*Sipka László*)

GUZMICS Izidor László (Jánosfa, 1786. április 7. – Bakonybél, 1839. szeptember 1.) bencés szerzetes, bakonybéli apát, **nyelvész, műfordító**, akadémikus. 1829-ben szerzett a pesti tudományegyetemen teológiai doktorátust. 1815 és 1832 között a pannonhalmi főiskolán a dogmatika és hittan tanára volt. Kazinczy Ferenc barátjaként, nyelvújítóként is ismert (a kettejük között folyt levelezés 1860-ban megjelent). A Kazinczyhoz kötődő Széphalom mintájára a bencés apátság székhelyét, Szent Márton-hegyet ő nevezte el Pannonhalmának. Tagja volt az Akadémia szótári bizottságának. Kötetet írt Révai Miklósról. Ókori auktórok műveiből több fordítása is megjelent, köztük Szophoklész- és Euripidész-fordítása. Naplóját 1903-ban kiadták. (*Gazda István*)

HAIMAN György (Budapest, 1914. május 26. – Innsbruck, 1996. augusztus 14.) **tipográfus, nyomdatörténész**, az irodalomtudomány doktora, a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia tagja, Kner Izidor unokája. Elsősorban a betűművészet és tipográfia elméleti, történeti és esztétikai kérdéseivel foglalkozott. A Budapesti Műszaki Egyetemen szerzett diplomát, 1968-tól az Iparművészeti Főiskola tipografikai tanszékének vezetője, majd professzora. A magyarországi könyvművészet megújítója, nemzetközileg is elismert, s több díjat elnyert könyv- és nyomtatványtervező. 1957-től kezdve a *Magyar Grafika* című folyóirat alapító szerkesztője volt, s szerkesztőbizottsági elnöke volt a *Magyar Tipográfia* című könyvsorozatnak. Elsők között dolgozta fel teljességre törekedve a 17. századi erdélyi magyar nyomdász, Misztótfalusi Kis Miklós életművét, könyvet írt Bod Péter, továbbá Kazinczy Ferenc és a magyar nyomdászat kapcsolatáról. Több monográfiát szentelt a Kner családnak a magyar könyvművészetben betöltött helye bemutatására. Ezen túlmenően még jó néhány értékes nyomdatörténeti kiadványa látott napvilágot. (*Gazda Gergely*)

HALASI KUN Tibor (Zágráb, 1914. január 19. – New Milford, USA, 1991. október 19.) **orientalista**, a nemzetközi turkológia kiemelkedő képviselője, az MTA tiszteleti tagja (1986). 1937 és 1942 között a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen a Török Filológiai és Magyar Őstörténeti Intézet tanársegéde, 1943-tól az Ankarai Egyetem Hungarológiai Intézetének igazgatója. Nemzetközi történetiszabotzságot hozott létre az iztambuli levéltári kincsek feldolgozására. 1952-től a New York-i Columbia Egyetemen a Turkish Center igazgatója, vezetője, haláláig itt dolgozott. Alapítója az American Research Institute in Turkey nevű egyetemközi intézménynek, valamint a Near and Middle Eastern Studies és a Center for Turkish Studies nevű tanulmányi központoknak. Főként a magyar őstörténettel, az oszmán-török történeti földrajzzal és a 16–17. századi magyar–török kapcsolatokkal foglalkozott. (*Kerepeszki Róbert*)

HANKÓCZY Jenő (Pusztaszelyke, 1879. február 24. – Budapest, 1939. március 2.), a búzanesemítés, a **lisztminősítés nemzetközi híru szakembere**, feltaláló. Az Országos Chemiai Intézet kísérletügyi igazgatója, a Gabona- és Lisztkísérleti Állomás megszervezője. Az általa szerkesztett farinométer képes volt a búza fehérjeanyagának, vagyis a sikeknek kimérésével a liszt, illetve a tészta minőségét megállapítani. Ennek a műszernek 1929-ben született továbbfejlesztése a farinográf, amely a búzaliszt sütőipari értékét határozta meg, kimutatva és regisztrálva a liszt vízfelvevő képességét. A sütőiparban nemzetközileg alkalmazott műszer megalkotásában egy német mérnök, Carl Wilhelm Brabender működött közre. A magyarországi búzanesemítés kimagasló eredményei részben az eredeti búza- és lisztminőségvizsgálati eljárásoknak voltak köszönhetőek. (*Estók János*)

HATÁR Győző (Hack Viktor) (Gyoma, 1914. november 13. – London, 2006. november 27.) Kossuth-díjas író, költő, műfordító. Sokoldalúságát mutatja, hogy dolgozott építészként, fordítóként, emellett pedig írt, festett és zenélt. Politikai okokból kétszer (1943-tól, illetve 1950-től) börtönbe került. 1956 decemberében feleségével Londonba emigrált. 1957–1976 között a BBC Magyar Osztályának munkatársa volt, majd angol diplomatákat tanított magyarra és a Szabad Európa Rádiónak dolgozott. 1989 őszétől kezdve gyakran tett látogatásokat Magyarországon. Besorolhatatlan, a műfajokat vegyítő alkotó volt. Műveit a szatirikus hangneme (*Heliáné, A fontos ember*), a filozofikus megközelítés (*Az Őrő könyve, Golghelóghi*) és a nyelv könnyed, bravúros kezelése (*Üveggolyó, Medaillon Madonna*) jellemzi. (*Bogos Zsuzsanna*)

HEGYI Barnabás (Zboró, 1914. március 4. – Budapest, 1966. április 28.) **operatőr**. Kossuth-díjas (1950), kiváló művész (1966). Lánya: Hegyi Barbara. Budapesten végzett technológiai és iparművészeti tanulmányokat. 1936-ban került a filmszakmába, 1940-től operatőr. 1947-ig a Magyar Rádió műsorfelügyelője volt, haláláig a Hunnia Filmgyár operatőrjeként dolgozott. Közel száz filmet fényképezett, többek között az első magyar színes játékfilmet, a *Ludas Matyit* 1949-ben. Látásmódjára a formaérzékenység és a riporterzerű frissesség jellemző. Ismertebb filmjei: *A harmincadik* (1942); *Kettesben* (1943); *Majális* (1943); *Valahol Európában* (1947); *Egy asszony elindul* (1949); *Díszmagyar* (1949); *Különös házasság* (1951); *Föltámadott a tenger* (1953); *Körhinta* (1955); *Éjfélkor* (1957); *Tegnap* (1959); *Zápor* (1960); *Alba Regia* (1961); *Új Gílgames* (1963); *Izony* (1965). (*Aknai Katalin*)

HELL József Károly (Széklakna, 1713. május 5. – Selmecbánya, 1789. március 11.) a **bányagépek szakértője**, korának egyik legnevesebb újítója, gép-szerkesztője. Konstruált egy „himbás-szekerénys” szivattyút (1738), „vízszolpos” szivattyút (1749), a vízemelést sűrített levegővel megoldó léggépet (1753), szellőzőgépet (1756), létrehozta a tűzgép javított változatát (1758), tökéletesítette az ércfeldolgozók zúzóit (1766). Az európai bányagépesítési technika egyik kiemelkedő alkotója volt, újításai segítségével jóval biztonságosabbá és gazdaságosabbá vált az ércbányászat. – Részletesebb ismertetését lásd a 2013-as *Nemzeti évfordulóink* című kötetben. (*Alpárné Szála Erzsébet*)

HERMAN Ottó (Herrmann Károly Ottó) (Brezsnóbánya, 1835. június 26. – Budapest, 1914. december 27.) politikus, országgyűlési képviselő, **természetkutató, etnográfus, ornitológus, nyelvész**, újságíró, utazó. Kortársai és az utókor az utolsó polihisztként, illetve a „madarak atyjaként” emlegeti. Ő alapozta meg az ősrészképet, a zoológiai és magyar néprajz és etnográfia (benne elsődlegesen az ornitológiai és az araneológia (pókokkal foglalkozó) tudomány, a népi halászat és pásztorkodás stb.) szaktudo-

mányt, az ő vezetésével indult meg a barlangkutatás, így fedezték fel a Szeleta-barlang paleolitik leleteit, de jelentős nyelvészeti munkássága is. Munkásságának eredményeit több mint 15 kötetben (a legismertebbek: *A madarak hasznáról és káráról*, *A magyar halászat könyve* I–II. és a *Magyarország pók-faunája* I–III.), ezernél több szakcikken közölte. Ő alapította és vezette a Magyar Ornitológiai Központot és a Magyar Néprajzi Társaságot. Függetlenségpárti képviselőként – Kossuth eszméinek elkötelezett híveként – a korabeli közélet jelentős képviselője, évtizedeken át országgyűlési képviselő. – Részletesebb ismertetését lásd a 2010-es *Nemzeti évfordulóink* című kötetben. (*Császtray Tünde*)

HERMANN Imre (Budapest, 1889. november 13. – Budapešť, 1984. február 22.) **orvos**, ideg orvos, pszichoanalitikus, 1919–1946 között a Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesület egyik vezetője. Révész Géza, Ferenczi Sándor, Szondi Lipót és Bálint Mihály tanítványa, munkatársa. 1945-től 1951-ig a budapesti egyetemen a Lélekelemzés című tantárgy magántanára. 1949-től 1957-ig rendelőintézeti ideggyógyász szakorvos, majd főorvos. Jelentősek az ösztönvilágra, az érzékelésre és gondolkodásra, a tehetségkutatásra vonatkozó kutatásai. Munkásságára jellemző a pszichoanalitikai szemléletmód gondolkodás-lélektan megközelítése. 1933-ban adták ki *A pszichoanalízis mint módszer* című munkáját, amelynek több átdolgozott változata is megjelent nyomtatásban. Nevéhez fűződik a fejlődéslélektan megkapaszkodás-ösztön elméletének kidolgozása, amelyről részletesen ír *Az ember ősi ösztönei* című, 1943-ban megjelent munkájában. Számosan hivatkoznak az 1945-ben megjelent (és átdolgozott kiadásban 1990-ben újra kiadott) *Az antiszemizmus lélektana* című munkájára. A pszichoanalízis egyik magyar úttörőjeként sokat tett annak hazai népszerűsítése érdekében is, ez a tevékenysége különösen értékes a második világháborút követő azon évtizedekben, amikor a pszichoanalitikus módszer alkalmazását a hivatalos körök ellenezték. (*Kapronczay Katalin*)

HILD József (Pest, 1789. december 8. – Pest, 1867. március 6.) **építész**. A magyar klasszicista építészlet egyik legfontosabb alakja. Nevéhez fűződik a klasszicista Pest városképi kialakítását. A Bécsi Művészeti Akadémián végez, gyakorlati ismereteit apjától, Hild János építőmestertől szerzi. Ízlése kialakulásában nagy szerepet játszott itáliai és németországi utazása, s hogy az Esterházyak francia udvari építész, Charles Moreau mellett dolgozott Kismartonban és Bécsben. Kifűnően alkalmazkodva a 19. század első felének társadalmi változásaihoz és a jómódú polgárok igényeihez, többféle épület tervezését vállalta bérházaktól a reprezentatív városi palotákig (több mint 900 épületet tervezett). Főbb művei: az egri székesegyház és az esztergomi székesegyház befejezése; a pesti kereskedők testületének székháza (Lloyd-palota, 1827–1830), a gyömrői Teleki-kastély (1838–1840), a budai Császárfürdő átriumos épülete, az Ullmann-palota. (*Aknai Katalin*)

HODINKA Antal (Ladomér, 1864. január 13. – Budapest, 1946. július 15.) **történész**, egyetemi tanár, az MTA tagja. 1891–1892-ben a bécsi közös pénzügyi levéltárban, ezután 1906-ig – ugyancsak a császárvárosban – az uralkodó császári és királyi hitbizományi magánkönyvtárának könyvtárosaként dolgozott. 1906-tól a pozsonyi Jogakadémia, majd az Erzsébet Tudományegyetem tanára, annak Pécsre költözése (1923) után rektora is (1932–1933). Nyugalomba vonulását (1934) követően Budapestre költözött. Elsősorban a magyarországi rutének és a szláv–magyar kapcsolatokkal, valamint Pécs történetével foglalkozott. Ő volt a Kárpátaljai Tudományos Társaság első elnöke. (*Ujváry Gábor*)

HOMOKI NAGY István (Mezőtúr, 1914. szeptember 2. – Budapest, 1979. december 14.) **filmrendező, operatőr, író, ornitológus**, ügyvéd. Kossuth-díjas, érdemes művész. Homoki Nagy István neve egyet jelent a magyar természetfilmhez megteremtésével. 1949-ben forgatja le első fekete-fehér madárfilmjét a *Kis-balatonai nádrengeteg*et. 1950-től már színes természetfilmeket forgat (*A löszfalak madarai*, *Egy kerecsensólyom története* – Edinburgh-ban elnyeri a legjobb dokumentumfilm díját). A filmeket rendezte és fényképezte, és általában ő írta a forgatókönyvet is. Legközvetlenebb alkotótársa felesége, Zsoldos Zsuzsa volt. 1951-ben készítette el első hosszú természetfilmjét *Vadvízország* címmel. Leghíresebb, egész estés filmje a *Gyöngyvirágtól lombhullásig* (1953) a gemenci vadrezervátum élővilágáról szól, és Velencében első díjat nyert. Első, már állatokkal forgatott filmje a *Cimborák* (1956), benne olyan karakterekkel, mint Fickó, a magyar vizsla, Pletyka, a tacsó és Nimród, a vadászheja, a háttérben pedig a Kis-Balaton nádrengetege. Munkáját közönségsiker és nemzetközi elismerés övezte; a Nemzetközi Fotóművész Szövetség és az Angol Királyi Társaság is meghívta tagjai sorába. (*Aknai Katalin*)

ILLÉS György (Eger, 1914. november 2. – Budapest, 2006. június 12.) **operatőr, filmpedagógus**, a magyar filmzés iskolateremtő mestere, kétszeres Kossuth-díjas. 1949-től a Színház- és Filmművészeti Főiskola tanszkezető egyetemi tanára, 1990-ben létrehozta a Magyar Operatőrök Társaságát (HSC), 1995-től a Magyar Film- és Tévművészek Szövetségének elnöke. 1949 és 1996 között több mint száz nagyjátékfilmet forgatott, a magyar filmtörténet legjelentősebb rendezőivel dolgozott együtt. A háború után a *Valahol Európában* és a *Talpalatnyi föld* operatőr-asszisztenseként részt vett az új utakat kereső magyar film első kísérleteinél is. A *Budapesti tavasz*, a *Ház a sziklák alatt*, valamint az *Isten hozta, őrnagy úr!* fényképezésével stílust teremtett. Operatőri munkájában központi jelentőségű maradt az ember, a színész arca: a jelenet világítási és kompozíciós rendjét is az arc közelsége szabta meg. Tevékenysége nyomán lépett elő az operatőr a technikai stáb egyik tagjából a rendező nélkülözhetetlen szellemi alkotótársává. Ennek beteljesülése a Fábri Zoltánnal való együttműködése (*Húsz óra*, 1964;

az *Utószonon*, 1966; *A Pál utcai fiúk*, 1968 – legjobb külföldi film kategóriában Oscar-díjra jelölték; *141 perc a befejezetlen mondatból*, 1974). A magyar operatőri iskola márka lett a világban, olyan tanítványokkal, mint Zsigmond Vilmos, Koltai Lajos, Ragályi Elemér, Kende János, Máthé Tibor, akik mind Illés Györgyöt, „Papit” tartják meghatározó mesterüknek. (*Aknai Katalin*)

ILLÉS Sándor (Temerin, 1914. február 12. – Budapest, 2009. július 8.) **író, újságíró, műfordító**. Legtöbben a *Magyar Nemzet* szombat magazinjába írt *Karcolatait* olvasták. Általában az életről és az elmúlásról, az anyaföld fontosságáról elmélkedett. Kezdetben verseket írt, majd sokféle prózai műfajban alkotott. Első könyve 1932-ben jelent meg, ezt további 33 követte. Legismertebb műve *A fecskék délre szállnak és az Akiért nem szől a harang*. Szerb, horvát, szlovén és bolgár írók műveit is fordította. 1936-ban lett a zombori *Új Hírek* felelős szerkesztője, majd a *Délvidék* főszerkesztője. 1945-től élt Budapesten, ahol a *Szabad Szónál* és a *Friss Újságnál* dolgozott. 1950-től nyugdíjas koráig a *Magyar Nemzet* főszerkesztője. 1981-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend arany fokozatával tüntették ki. (*Ujváry Anna*)

KAZINCZY Gábor (Berettyó, 1818. július 18. – Bánfalva, 1864. április 18.) **író, szerkesztő, műfordító**, szabadelvű politikus. A Tizek Társaságához kötődő Ifjú Magyarország egyik vezéralakja. Remek szónokként tartották számon. Wesselényi Miklós, Szemere Pál, Fáy András, Vörösmarty Mihály és Toldy Ferenc barátja, 1848-ban országgyűlési követ, a mérsékelt békepárt egyik vezéralakja. Világos után elítélték, de végül amnesztiát kapott. Ekkortól kerülte a nyilvános közélet eseményeit, haláláig Bánfán gazdálkodott. Kazinczy Ferenc unokaöccseként kiadta nagybátyja levelezését a Kisfaludy-körrel, illetve Berzsenyivel. Az irodalmi közéletben főleg Toldy Ferencel, Kemény Zsigmonddal dolgozott együtt, ők adták ki az Újabb Nemzeti Könyvtár köteteit. Műfordítóként is számon tartjuk, például Molière több drámáját ültette át magyar nyelvre. (*Ujváry Anna*)

KEMÉNY Zsigmond báró (Alvinc, 1814. június 12. – Pusztakamarás, 1875. december 22.) **író, publicista, politikus**. 1867 és 1873 között a Kisfaludy Társaság elnöke, 1865-től Lipótváros országgyűlési képviselője. Erdélyi arisztokrata családból származott. Zalatnán és a nagyenyedi kollégiumban tanult, bölcsészet és jogot hallgatott. A reformkorban Wesselényihez, Deákhoz és Eötvös Józsefhez került közel. A szabadságharc idején képviselő, belügyminisztériumi tanácsos. Világos után írta meg a *Forradalom után* (1850) és a *Még egy szó a forradalom után* (1851) című, nagy vitát kiváltó röpiratát. Később a *Pesti Napló* szerkesztőjeként a mérsékelt liberális politikai programot, a Deák nevével összefonott kiegyezést támogatta. Szépirói munkásságában jelen van a romantika, majd a realizmus is. Jellembrázolása árnyalt, látásmódja kifejező.

Történelmi nagyregényei formálásában az erdélyi emlékirók tényszerű leírásai éppen úgy helyet kapnak, mint az írói képzelet. Az Erdélyben játszó műveiben a két nagyhatalom között egyensúlyozó fejedelemségről, a történelem sodrába kerülő szereplőkről ír. Nagy hatású művei közé tartozik az *Özvegy és leánya* (1855), *A rajongók* (1858) és a *Zord idő* (1862) című regény. (*Estók János*)

KELEMEN László (Kecskemét, 1762. július 26. – Csanádpalota, 1814. december 24.) **színházszervező, költő, tanító.** Ráday Pál gróf pártfogásával és Kazinczy biztatásával alapította meg Budán az első állandó magyar társulatot, melynek két éven keresztül az igazgatója volt. A magyar nyelvű színháznak kiemelkedő szerepe lett a magyar nyelv és a magyar kultúra közvetítésében és a nemzeti érzés kialakulásában. A Magyar Nemzeti Játékszíni Társaság első előadását 1790. október 25-én tartották. Színdarabokat fordított, és egyházi énekeket is szerzett. – Részletesebb ismertetést lásd a 2012-es *Nemzeti évfordulóink* című kötetben. (*Ujváry Anna*)

KERPELY Kálmán (Oravicabánya, 1864. október 11. – Budapest, 1940. június 24.) **agrármérnök, agrokémikus, növénynemesítő,** a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. A talajművelés, trágyázás és egyéb agrotechnikai folyamatok növényélettani szempontokat érvényesítő kutatása mellett jelentős eredményeket ért el a dohánynemesítés terén. Közel fél évszázadon át a magyarországi mezőgazdasági szakoktatás kiemelkedő alakja volt. Mellszobra – Somogyi Árpád szobrászművész alkotása (2008) – a Debreceni Agrártudományi Egyetem előtti parkban található. (*Nagy Ágota*)

KOVÁCS Sebestény (hasznalta Sebestényként is) **Endre** (Garamvezekény, 1814. szeptember 27. – Budapest, 1878. május 17.) **orvos, sebész, egészségügyi szervező,** akadémikus, a Királyi Magyar Természettudományi Társulat és a Budapesti Királyi Orvosegyesület egyik vezetője, az Országos Közegészségi Tanács tagja. Elsődlegesen gyakorló sebészként vált ismertté: sérv- és orrsebészeti műtétei tették híressé. Ő javasolta a műtéti narkózisnál éter helyett a kloroform alkalmazását. 1849-től haláláig a Szt. Rókus Kórház sebész főorvosa volt. Az 1860-as években Madách Imre, később Deák Ferenc orvosa volt, de kezelte Vörösmarty Mihályt, Arany Jánost, Bajza Józsefet és Jókai Mórt is. Az ún. pesti orvosi iskola elnevezésű szellemi kör tagjaként, a közegészségügy szervezési kérdéseivel is foglalkozott. (*Kapronczay Katalin*)

KRENNER József Sándor (Buda, 1839. március 3. – Budapest, 1920. január 16.) **ásványkutató, akadémikus, egyetemi tanár,** nevét őrzi a *krennerit* ásványnév. Budán, Bécsben és Tübingenben tanult. Eötvös Loránd egyik nevelője volt. 1866-tól kezdve

egész életében a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársa volt, 1893-tól az Ásvány-Öslénytár igazgatója. Emellett 1870 és 1894 között a Múgyetem ásvány- és földtani tanszékének professzora volt, 1894 és 1913 között a Budapesti Tudományegyetem Ásvány- és Kőzettani Intézetének professzoraként dolgozott. Nem kis részben neki köszönhető, hogy Semsey Andor, a tudomány nagy pártolója komoly összeget adományozott a magyar ásványtani kutatások támogatására. Számos ásványfajta leírása fűződik a nevéhez, amelyek egy részét korának neves tudósairól nevezett el: Semsey Andorról az andoritot, Fizély Sándorról a fizélyit, Eötvös Lorándról a loránditot, Pulszky Ferencről a pulszkyit, Schafarikz Ferencről a schafarikzit, Széchenyi Béláról a széchenyiit, Wartha Vincéről a warthait. (*Alpárné Szála Erzsébet*)

KORDA Dezső (Kisbér, 1864. január 8. – Zürich, 1919. április 1.) **gépészmérnök,** a váltakozó áramú elektrotechnika tudományának egyik kiválósága, 1914-től a zürichi műgyetem magántanára, nemzetközi hírnű feltaláló. A francia Becsületrend lovagja. Budapesten a Múgyetemen szerzett diplomát, 1887-től Párizsban élt, ő volt a Compagnie Générale d'Électrochimie alapítója. Az első elektromos automobil megépítőjeként tartják számon, ezen túlmenően 1892-ben elsőként javasolta a forgókondenzátor alkalmazását, amely jelentős lépés volt később a rádió vevőkészülékek kialakításában. A fémkohászatban elsőként állított elő villamos kemencében ferroszilíciumot. A híres 1900-as párizsi világiállítás bemutatói közül ő tervezte meg a Galerie des machines-t, vagyis a nagy gépipari kiállítás. Évtizedeken át kapcsolatban állt az MTA-val, új kutatási eredményeiről az Akadémia ülésein folyamatosan beszámoltak. Számos nemzetközi szakkönyve jelent meg, több fontos írását pedig az MTA szaklapjai közölték. (*Antal Iláiko*)

KURUCZ D. István (Hódmezővásárhely, 1914. október 7. – Budapest, 1996. október 23.) Kossuth-díjas **festő, grafikus,** a hódmezővásárhelyi iskola egyik kiemelkedő egyénisége. 1933-ban Szőnyi István magániskolájába, majd 1934–1940 között a budapesti Képzőművészeti Főiskolára jár, a freskófestést Nagy Sándornál tanulja. Számos európai országban megfordult, de járt Mongóliában, Japánban és Algériában is. 1940-ben visszatér Hódmezővásárhelyre, és aktívan bekapcsolódik a város politikai és művészeti életébe. 1948-ban Budapestre költözik, a Képzőművészeti Főiskolán Szőnyi István tanársegédjeként freskófestést tanított. 1951–1952-ben megszervezi a Honvédségi Képzőművészeti Stúdiót, 1953-ban vásárhelyi házában művésztelepet nyit, ő lesz a hajdúböszörményi művésztelep művészeti vezetője. Szociális érzékenysége életművének valamennyi korszakában szerepet játszott. Utolsó évtizedeiben a konstruktív és absztrakt ábrázolás felé fordult. Jó érzelme volt a muráliákhoz, több pannó- és freskóterve maradt vázlatban (*Mohácsi csata, Hajdúság története*). (*Aknai Katalin*)

KUZSINSZKY Bálint (Szabadka, 1864. november 6. – Budapest, 1938. augusztus 23.) **ókortörténész, régész**, az MTA tagja és régészeti bizottságának elnöke. Elsősorban a római kori Pannonia és Dacia emlékeinek kutatója, 1888-tól haláláig az aquincumi polgárváros és a polgári amfiteátrum rendszeres feltárásának irányítója. Ennek eredményeként nyílt meg 1894-ben az Aquincumi Múzeum, amelynek nyugalomba vonulásáig, 1937-ig igazgatója volt. Tudományos tevékenysége is elsősorban ide kötötte. Emellett a Fővárosi Múzeumot (ma: Budapest Történeti Múzeum) is ő vezette 1899–1912 és 1921–1934 között. Fontos szerepe volt a műemlékvédelem és a nagyobb földmunkákat igénylő építkezések régészeti felügyeletének megszervezésében is. 1914-től 1930-ig a budapesti tudományegyetem régészeti tanszékének vezetője. (*Ujváry Gábor*)

LAMBRECHT Kálmán (Pancsova, 1889. május 1. – Pécs, 1936. január 7.) **paleontológus, ornitológus, etnográfus**, egyetemi tanár. Több nemzetközi állattani társaság tagja. A budapesti Tudományegyetemen tanult, ahol természetrajz-kémia szakos tanári oklevelet szerzett, 1912-ben doktorált. 1912-től öt évig az Ornithológiai Központ, 1917-től a Magyar Állami Földtani Intézet munkatársa. A Tanácsköztársaság idején a Magyar Nemzeti Múzeum őslénytárának vezetője, a Természettudományi Társulatok és Múzeumok Direktóriumának tagja. A Tanácsköztársaság bukása után, az elmúlt évben végzett tevékenységére hivatkozva állásából felfüggesztették, de csak 1923-ban nyugdíjazták. 1920-tól újságírással tartotta el családját, a *Magyarság* belső munkatársa volt 1926-ig. 1926–1934 között a Magyar Állami Földtani Intézet könyvtárosa, közben a Földművelésügyi Minisztérium ösztöndíjaltatás módja volt Európa nagy természettudományi gyűjteményei csontleleteinek tanulmányozására. 1934-től a pécsi Tudományegyetemen (amelynek 1925 óta magántanára is volt) lehetőséget kapott az őslénytan és a néprajz tantárgy előadására, de katedrát nem kapott. Neves őslénytan kutató volt, ezen belül az ősmadarakat tanulmányozta, nem kis részben a Herman Ottó által lefektetett alapokon (rőla önálló kötetet is írt). Néprajzusként elsősorban a magyarországi malmok történetét kutatta. Értékes szakkönyve az 1919-es *Őslénytan*, az 1923-ban megjelent *Az őslények világa*, az 1926-ban kiadott *Összehasonlító biológia*, valamint az 1927-es *Az ősvilágok élete* című műve. (*Sragner Márta*)

LAVOTTA János (Pusztafödemes, 1764. július 5. – Tállya, 1820. augusztus 11.) **zeneszerző**. Felvidéki magyar nemesi család sarja (előneve: izsépálvi és kevelházi). Jogot tanult és 1791-ig kancelláriai hivatalnok volt Pesten, mielőtt a zenei pálya mellett döntött. De már pozsonyi ifjúkorában megismerte a kor európai műzenéjének bécsi ágát az ottani főúri zenekarok tagjaitól (Bonaventura Sabodi, Hossza Ferenc, Joseph Zistler) és Glanz György katonakarmestertől, majd 1784–1786 között Bécsben folytatott ze-

nei tanulmányokat. 1792-től pesti és vidéki magyar színtársulatok zeneigazgatója. A Bihari Jánossal és Csermák Antallal alkotott „verbunkos triász” zeneileg legképzettebb tagja; többtételű programkompozícióiban (*Szigetvár ostroma*) a verbunkos stílus ciklikus feldolgozására törekedett. (*Németh G. István*)

LÁNYI Viktor (Rákospalva, 1889. augusztus 8. – Brüsszel, 1962. október 19.) **író, műfordító, zeneszerző**. Tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészeti karán és a Zeneakadémián végezte. Már fiatalon a *Nyugatban* közöl zenekritikát, 1910-től megszakításokkal a *Pesti Hírlap* zenekritikusa. Az 1920-as években fővárosi kabarészínházak zenei vezetőjeként magyar költők verseire komponált dalokat. 1926-tól a Városi Színház főrendezője. Nevéhez fűződik a Mozarttól Brittenig terjedő operai alaprepertoár több mint félszáz librettójának remekbe szabott műfordítása, Dohnányi Ernő *A vajda tornya* című operájának szövegkönyve, és az első modern magyar *Operakalauz* (1937). 1945 után az *Új Szó* munkatársa. '56-os emigránsként a brüsszeli Nagy Imre Intézet *Szemle* című folyóiratának segéd-szerkesztője. (*Németh G. István*)

LIEZEN-MAYER Sándor (Győr, 1839. január 24. – München, 1898. február 19.) **festő és illusztrátor**. Bécsben, majd 1857-ben Münchenben Karl von Pilotynál tanul. Később a történelmi múlt fordulatokban gazdag, nagy mesélőképűvel előadott zsánereit festi (például: *Mária Terézia egy beteg koldusasszony gyermekét szoptatja* [1867]), festői tematikái később kiegészülnek oldott hangulatú, bensőséges életképekkel, vallásos, történelmi, irodalmi és mitológiai tárgyú festményekkel. *Szent Erzsébet szenté avatása* című képét a müncheni Képzőművészeti Akadémia 1865-ben díjjal jutalmazta, 1883-tól ugyanezen intézmény történelmi festészeti osztályának a tanára lett. Grafikusként remek *Faust*-illusztrációiról híresült el. Főbb művei: *Magyarországi Szt. Erzsébet* (MNG); esztrogomi Keresztény Múzeum); *Erzsébet királynő aláírja Stuart Mária halálos ítéletét*; *Venus és Tannhäuser* (MNG); *Faust és Margit* (MNG). (*Aknai Katalin*)

MAGYAR László (Szombathely, 1818. november 13. – Ponto do Cuio, Angola, 1864. november 9.) felfedező, **Afrika-kutató**, az MTA levelező tagja. Számos afrikai vidéket elsőként írt le tudományos részletességgel. Többek között a Zaire folyó alsó szakaszán, Angola, Katanga és a Kalahári sivatag területén végzett kutatásokat. Hosszú évekig az afrikai népek között élt, leírta társadalmukat, életmódjukat és szokásaikat. Hunfalvy János gondozásában 1859-ben jelent meg felfedezőútjairól a *Magyar László dél-afrikai utazásai 1849–1857. években* című könyv. (*Estók János*)

MAKKAI László (Kolozsvár, 1914. július 10. – Budapest, 1989. december 1.) **történész**. Makkai Sándor református püspök, író fia. Az 1940. augusztusi második bécsi döntés után az Erdélyi

Tudományos Intézet tanára, majd 1942-től a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem magántanára. 1944-ben elhagyta Erdélyt, 1945-ben a Teleki Pál Tudományos Intézetben kapott állást. 1946 és 1949 között Genfben dolgozott, majd az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa, 1961-től főmunkatársa. Legfőbb kutatási területe a középkori Erdély története és a magyar–román együttélés kérdése. Az *Erdély története I–III.* (1986) társszerkesztője. Kutatásait modern, interdiszciplináris szemlélettel folytatta, jelentős eredményeket hoztak technikatörténeti tanulmányai is. 1964-től a *Világtörténet* című folyóirat főszerkesztője. (Kerepeszki Róbert)

MIHÁLYI József (Apatin, 1889. január 27. – Rochester, USA, 1978. szeptember 11.) precíziós **műszerész**, nevéhez mintegy 200 fényképezési szabadalom kötődik, elsősorban a fényképezőgépek élesre állítása (ő volt az automatikus élesre állítás előfutára) és az automatikus expozíció terén (előfutára vált a blendeprioritású automatikus expozíciónak). Több újítása volt a zárszerkezetek és a filmkezelésműtőjavítás megoldásában. 1907-ben vándorolt ki az USA-ba, St. Louisban, majd Rochesterben dolgozott, az utóbbi helyen 1923-tól a Kodaknál, amelynek 1942-től főmérnöke, később főellenőre volt. Több világhírűvé lett fényképezőgép megalkotása fűződik a nevéhez, ezek közül kiemelkedő jelentőségű a *Kodak Super Six-20*, amely az első automatikus expozíciót lehetővé tevő fényképezőgép volt, ennél Risdorfer Ödön szabadalmait egyesítette a sajátjaival. A gépet az 1939-es New York-i világkiállításon átalakított változatban mutatták be. Mihályi másik alkotása az 1941-es *Ektra*, amely éleslátásra állító és motoros műtőjavító hátlatot, továbbá egy közelfényképező távmérő-keresőt is tartalmazott. (Sipka László)

MITTERPACHER Lajos (Bellye, 1734. augusztus 25. – Pest, 1814. május 24.) egyetemi tanár, **természettudós és agrárszakember**. 1747-ben belépett a jezsuita rendbe. 1759-ben Bécsben teológiát tanult, majd doktorált. 1762-től a Teréziánumban (Collegium Theresianum) hittant, filozófiát, latint és mezőgazdaságtant oktatott. A pesti egyetemen a bevezetésre kerülő agrártudományi tanszék vezető professzora lett. Minden idejét az oktatásnak és a szakírásnak szentelte. Tankönyveket írt a falusi népoktatás számára is. Szerpe volt a korszerű terményváltó gazdálkodási forma hazai elterjesztésében. A magyarországi mezőgazdasági oktatás megalapozójának és az agrár-szakirodalom úttörőjének tekintjük. Fő műve a háromkötetes *Elementa rei rusticae*, melyben a mezőgazdaságtan egész rendszerét, a legfontosabb ágazatait dolgozta ki. Írásait több nyelvre lefordították, munkásságát külföldön is elismerték. (Kőrösi Andrea)

NEY Ferenc (Pest, 1814. május 26. – Budapest, 1889. szeptember 11.) **pedagógus, színműíró**, iskolaigazgató, akadémikus, 1867-től az Országos Tanáregyesület elnöke. 1844 és 1862 között a pesti Kisdedóvóképző igazgatója. 1850 és 1861 között a

Kisdedóvó-intézeteket Magyarországon Terjesztő Egyesület egyik vezetője volt, s szerkesztette évkönyveiket is. Emellett 1857-től a pesti belvárosi német reáliskola tanára, 1862-től igazgatója. 1845-ben jelent meg a *Kisdedovási nefelejts* című munkája Pesten, amelyet 1856-ban Marosvásárhelyen ismét közreadtak az ottani kisdedóvó megnyitása tiszteletére. 1846-ban jelent meg a *Gyermekek könyve* című, 42 színes képet tartalmazó műve, amelyet a magyar képeskönyv-irodalom értékes korai munkájának tartanak, s amely második kiadásban 1851-ben látott napvilágot. 1848-ban nyomtatták ki *A népnevelés hatása magyarban népeinek erkölcsiségére* című kötetét, amelyet az MTA 1847-ben külön is díjazott. A Nemzeti Színház számára több operaszöveget is fordított, emellett megjelentek színművei, a gyermekek számára írt könyvei, valamint több kézikönyve a német nyelv tanulását segítő. Neves publicista volt, számos írása jelent meg kora periodikáiban és évkönyveiben. Szerkesztette a Szent István Társulat által kiadott családi lapokat, valamint az első magyar festészeti akadémiához kötődő évkönyveket. (V. Molnár László)

NYÍRÓ József (Székelyzsombor, 1889. július 28. – Madrid, 1953. október 16.) **író, újságíró, politikus**. Életműve máig éles vitákat gerjeszt. Munkáinak értékelését erősen átszínezi a nyilas, fasiszta és antiszemita politikai nézetei miatti viták és politikai hovatartozásának mély elítélése. 1944–1945-ben ugyanis a nyilas puccs után a nyilas parlament, a Törvényhozók Nemzeti Szövetségének tagja, a Szálasi-kormány utolsó lapjának, az *Elven Újságnak* a főszerkesztője volt, sőt követte a menekülő kormányt a Német Birodalomba. 1912-ben szerzett teológiai doktorátust, de 1919-ben kilépett a rendből, megnősült, és a kolozsvári *Keleti Újságnál* lett újságíró. Az irodalmi életbe az 1920-ban pályadíjat nyert *Haldoklik a székelly* című novellájával lépett be. Irodalmi munkáiban a székely emberek, a havasok világának megrázó és komor világáról mesél, és a szecessziós stílus keveri sajátosan a népnyelvvel. Bár társadalmilag és lélektanilag hiteles világot jelenít meg, stílusa néha mégis túl dagályos és patetikus, művei szerkezete aránytalan és sokszor zavaros. Legismertebb műve az *Uz Bence* című regény (1933), amelyben egy népi tréfacsináló fiú történetén al valójában a székely nemzetideált rajzolta meg. Regényes önéletrajza, a valamiképp *Isten igájában* remek korpék és önkép. „Történelmi regényeiből hiányzik a történelem” – írták róla (*A sibói bölény, Madéfalvi veszedelem*). Főszerkesztője lett a kolozsvári *Pástorúti* című irodalmi újságnak (1923–1924); az Erdélyi Szépművés Céh egyik alapítója. Gazdálkodott, majd újra visszatért a közéletbe és 1941-ben, a második bécsi döntés után az Erdélyi Párt képvisletében a magyar országgyűlés tagja. 1942–1943-ban a jobboldali *Magyar Erő* című képes hetilap szerkesztője, 1944-ben a *Magyar Ünnepek* szélsőjobboldali lap főmunkatársa. 1947-ben Rajk László belügyminiszter háborús bűnösnek kikiáltotta (sikertelenül) a Szövetséges Ellenőrző Bizottságtól. (Császtray Tünde)

ORCZY Lőrinc (Tarnaörs, 1718. augusztus 9. – Pest, 1789. július 28.) **költő**. Gondos nevelésben részesült, Mária Terézia trónra lépése után önként részt vett az örökösödési, majd a hétéves háborúban. 1763-ban lépett ki a hadseregből, tábornokként. Ezután vármegyei szolgálatba lépett, Abaúj megye főispánja 1767-től 1784-ig, amikor lemondott. Erdemei jutalmául a Szent István-rend középkeresztjével tüntették ki. Költészete átmenetet képez a barokk és a felvilágosodás között, megtalálhatóak benne a morálfilozófia és a francia felvilágosodás eszméinek elemei is. Nagy hatással volt rá Voltaire, tőle vette át az akkor nagyon modernnek számító párrímes verselést, illetve a francia alexandrin magyar megfelelőjét, ami formai újdonságnak számított. A testőrírók rendkívül tisztelik, bár Orczy hangja népiesebb és maradibb náluk. Művei kéziratban terjedtek, Révai Miklós adja ki először *Költeményes holmi egy nagyságos elmétől* címmel, majd Barcsay Ábrahám verseivel közösen a *Két nagyságos elmének költeményes szüleményeit*. A fiatal felvilágosult nemzedék (Kazinczy, Baróti Szabó, Batsányi) is szerette és elismerte. Filozófusnak is tekintették, bár nem volt az, csupán a filozófusok műveinek élvezője, aki jobban érezte és értette a bölcsek világosságát és humorát, mintsem az eszmék forradalmiságát; az embernek és környezetének összhangját hirdette. (*Ajkay Alinka*)

PESTY Frigyes (Temesvár, 1823. március 23. – Budapest, 1889. november 23.) **történész**, országgyűlési képviselő. Magyarország helyneveinek gyűjtője (*Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben*, 1888), az MTA tagja, a megyei monográfiák tervezetének kidolgozója. Több munkát publikált a Délvidék és a középkori Magyarország történetéről is. Kézírtas helynévgyűjteményéből az utóbbi négy évtizedben számos részt rendeztek sajtó alá. (*Zakar Péter*)

PETÉNYI Géza (Budapest, 1889. október 28. – Budapest, 1965. szeptember 4.) a **gyermekgyógyászat nemzetközi híré tudósa**, Kossuth-díjas akadémikus, az Igazságügyi Orvosi Tanács (1949–1952), és az Egészségügyi Tudományos Tanács elnöke (1952–1956). 1918-tól 1924-ig a Fehérkereszt Gyermekkórház alorvosa, egyidejűleg a Budapestre menekített pozsonyi egyetem gyermekklinikájának tanársegédje. 1922–1923-ban a gyermekklinika megbízott vezetője, ekkortól a gyermekgyógyászat és diagnosztika magántanára, 1924-től 1936-ig a gyermekklinika vezető főorvosa, 1937-től igazgató főorvosa. A háborús években sokat tett az üldözött zsidó származásúak megmentéséért, ezért halála után Izrael államtól megkapta a Yed Vashem kitüntetését. 1945–1946-ban az állami gyermekkórház igazgató-főorvosa. 1946-tól haláláig a budapesti Tudományegyetem orvosi karán a gyermekgyógyászat professzora. Fő kutatási területe volt az angolkór, a gyermekkor fertőző betegségei. A tuberkulózis antibiotikus kezelésére vonatkozó kutatásaival nemzetközi hírnevet vívott ki. Számos közleménye jelent meg a hazai és

külföldi tudományos folyóiratokban. 1955-ben jelent meg *Gyermekgyógyászat* című egyetemi tankönyvének első kiadása. (*Kapronczay Katalin*)

PETHES Imre (Jászárokszállás, 1864. december 18. – Budapest, 1924. november 14.) **színész, rendező**. Jászberényben érettségizett, 1883-tól a Budapesti Tudományegyetemen előbb jogot, majd bölcsészetet hallgatott, de egyiket sem fejezte be, hanem jelentkezett a Színi Akadémiára, ahol 1890-ben szerzett oklevelet. Tizenkét évig vidéki társulatok tagja volt, ő játszotta először magyarul Rostand *Cyrano de Bergerac* című verses, romantikus drámájának címszerepét. 1902-ben szerződött a Vígszínházhoz, majd a Nemzetihez. 1918-tól a Színművészeti Főiskolán volt tanár, 1923-ban a Nemzeti Színház örökös tagja lett. A természetes játék mestere volt, a belső átélés erejével hatott, szinte külső eszközök nélkül. Számos jelentős szerepet játszott klasszikus darabokban, többek között korának egyik legismertebb Shakespeare-színésze volt. (*Ajkay Alinka*)

PÉCZELY József (Komárom, 1789. december 25. – Debrecen, 1849. május 23.) **pedagógus, történész, költő**, a Kisfaludy Társaság és az MTA tagja. 1815-től a Debreceni Református Kollégium tanára, majd több ízben rektora is. Meghatározó szerepet játszott a város kulturális életében. Előremutató oktatáspolitikai elképzelését a magyar nyelvű tanításról és a négyéves iskolakötelezettségről nem fogadták el. Összefoglaló egyetemes és magyar történeti munkái mellett magyar és latin verseket is írt. (*Zakar Péter*)

RAPCSÁK András (Hódmezővásárhely, 1914. december 12. – Debrecen, 1993. október 16.) matematikus, akadémikus, egyetemi tanár, a modern differenciálgeometria nemzetközi híré tudósa. Szegeden tanult, Debrecenben doktorált, 1945-től felsőbb matematikát tanított a debreceni egyetemen, 1951-től az egyetem docense, 1960 és 1985 között egyetemi tanára, 1966 és 1973 között az egyetem rektora. Matematikai kutatásai során foglalkozott többek között a reguláris Cartan-tér teljes invariáns rendszerével, a sík fogalmának a Finsler-térbe való különböző kiterjesztésével és a pályaterek metrizálhatóságának a kérdésével. Megoldotta Hilbert 4. problémáját a Finsler-terek vonatkozásában. Mindvégig fogékony maradt a matematika oktatásának problémái iránt is, szívesen volt a tanítás. (*Szabó Péter Gábor*)

RÉVÉSZ Imre (Pápa, 1889. június 30. – Budapest, 1967. február 27.) **református püspök**, egyetemi tanár, az MTA tagja. Teológiát és bölcsészetet hallgatott Kolozsvárott és Montaubanban. 1912-től tanár a kolozsvári teológián. 1913-tól a *Református Szemle* munkatársa, majd szerkesztője. 1920-tól a debreceni református egyházközség lelkésze, a *Hit és Élet* szerkesztője. 1930-tól az egyháztörténelem egyetemi tanára Debrecenben. 1938-ban a genfi egyetem díszdoktora. 1938 és 1949 között a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke. Kiadta az új református *Énekeskönyvet* (1948). 1948-ban a magyar

állam által kikényszerített egyezmény aláírása után lemondott egyházi tisztségéről. Történetíróként a protestáns egyháztörténet, valamint a magyar társadalom- és művelődéstörténet kérdéseivel foglalkozott. (Szabó Csaba)

REVICZKY Gyula (Vitkóc, 1855. április 9. – Budapest, 1889. július 11.) **költő, újságíró, színikritikus**, az újromantikus költőnemzedék meghatározó alakja. Kötetbe válogatott verseinek sajátos hangulatuk van: legtöbbjének nincs konkrét tárgya, hanem saját hangulatait, gomolygó érzéseit, lélekrezdülésének változásait és szomorúságát meséli el. Ahogy a roppant szerencsétlen sorsú, nyomorgó életű lírikus dallamos verseiben szellemi nyugtalanságáról, filozófiai tanok eszmei feldolgozásáról és kiforrásáról beszélt, ahogyan a vallásos (katolikus) témákat modernizálta, szimbolikus képekkel mítikus látomássá fokozta, a magyar gondolati líra egy új próbálkozását teremtette meg. Szerelémábrázolásában újdonságot jelentett az elvágyódó melankolikus hang és a perdita-téma feldolgozása, de még inkább a Jászai Marihoz írt szerelmes verseinek azon sorai, melyekben az igazi érzékiség, az elemészto, a pusztító szerelem hangja Ady Léda-verseit idézi. A kötetbe nem válogatott, nemrégiben feltárt kézirat, illetve a korabeli sajtóból összegyűjtött verseiben egy, a közélet szinte minden fontos kérdéséhez hozzászóló és véleményt formáló alkotó szólal meg. – Részletesebb ismertetését lásd a 2005-ös *Nemzeti évfordulóink* című kötetben. (Császtray Tünde)

RUZITSKA György zeneszerző (Bécs, 1789 – Kolozsvár, 1869. december 2.). Morva származású bécsi muzsikusszalád tagjaként alapos zenei képzésben részesült. 1810-ben Bánffy János báró alkalmazta zenetanítónak Szilágy megyei birtokára, majd több erdélyi arisztokráciával is kapcsolatba került. Az 1819-ben alapított, majd 1837-ben újrászervezett kolozsvári zeneiskola igazgatója és tanára, illetve a város piarista templomának karnagya volt élete végéig. Erkel Ferenc barátjaként tisztelte. A Farkas utcai kőszínház megnyitására (1821) komponálta *Zrínyi*-nyitányát. *Alonso* című bemutatatlan német nyelvű operájában (1825–1828) a bécsi klasszika, Weber és Rossini stílusideálját követte. Egyházzenei, tancélú és vonós kamaraművek szerzője, a kolozsvári intézményesített zeneoktatás megalkopozója. (Németh G. István)

SCHAFER Károly (Bécs, 1864. szeptember 7. – Budapest, 1939. október 15.) **ideg- és elmegyógyász**, akadémikus, egyetemi tanár, a szegedi egyetem 1934-ben tiszteletbeli doktorává avatta. 1893-ban lett a budapesti Tudományegyetem orvosi karán az idegkór- és gyógytan magántanára. Az 1895–1910 közötti években az Erzsébet Szegényház kórházának elme- és idegosztályán rendelő orvos, 1910-től a kórház főorvosa, miközben magánorvosi gyakorlatot is folytatott. 1912-től az egyetem nyilvános, rendkívüli tanára, 1925 és 1934 között az elme- és idegkór tan professzora, emellett az Idegkór tan Klinika igazga-

tója. Az elme- és idegkór tan nemzetközileg elismert művelője, a neurontan egyik megalapítója. Jelentősek agyszövettani, valamint az átöröklődő ideg- és elmebetegségekre vonatkozó kutatásai. Foglalkozott a tehetség és a lánysz anyagai alapjainak kutatásával, ebben a témakörben több műve is megjelent. Legismertebb egyetemi szakkönyve *Az elmebetegségek és a kapcsolatos idegbetegségek kórtana* (1927). Nemzetközileg is elismert munkája a Miskolczy Dezsővel együtt 1938-ban írt *Histopathologie des Neurons* című kötet. (Kapronczay Katalin)

SCHAMS Ferenc (Leitmericz, 1780. december 2. – Lakipusztá, 1839. május 11.) **szőlész-borász szakíró**. Prágában és Bécsben végezte gyógyszerész tanulmányait, majd 1803-ban Péterváradon nyitott patikát. Munkája mellett szőlőt is termesztett. A szőlő- és borkultúra iránti elkötelezettsége oly fokra jutott, hogy eladta gyógyszerészárát és Budára költözve szakíróként ennek szentelte az életét. Az 1820-as években végiglátogatta Magyarországon borvidékeit, és tapasztalatait korszakos jelentőségű műveiben írta meg. (*Magyarország szőlőműveléséről való vizsgálódások*, Pest, 1831; *Kritikai vizsgálódások a magyarországi szőlőtermesztés gáncsai és fogyatkozásai körül*, Pest, 1834; *Ungarns Weinbau in seinem Umfange I–II.*, Pest, 1832–1833; *Magyarország bortelesztését tárgyzó füzet I.*, Buda, 1836), elsőként írva le részletesen Magyarországon összes borvidékét. Fölhívta a figyelmet a hazai szőlőtermelés és borkészítés hiányosságaira, valamint a borkereskedelem problémáira is. Ő indította útjára az első szőlészeti és borászati szakfolyóiratot magyar és német nyelven. (Beck Tibor)

SCHLESINGER Lajos (Nagyszombat, 1864. november 1. – Giessen, 1933. december 16.) **matematikus**, akadémikus, a hallei Leopoldina akadémia tagja. 1887-ben szerzett doktorátust Berlinben, majd ott lett magántanár, később a bonni egyetemen tanított. 1897 és 1911 között a kolozsvári tudományegyetem professzora, fő tantárgya a felsőbb mennyiségtan volt. 1911-től Giessenben matematikaprofesszor. Fő kutatási területe volt a függvényelmélet, az infinitezimális számítások és a lineáris differenciálegyenletek kérdéskörének tanulmányozása. Foglalkozott a relativitáselmélet matematikai problémáival is, ezen túlmenően ő is igyekezett a világ tudományával megismertetni Bolyai János munkásságát. (Szabó Péter Gábor)

SCHNELLER István (Kőszeg, 1847. augusztus 3. – Budapest, 1939. január 25.) **pedagógus**, akadémikus, egyetemi tanár, 1925 és 1928 között a Magyar Paedagogiai Társaság alelnöke, emellett a Pestalozzi Társaság tiszteletbeli tagja. 1894 és 1919 között a kolozsvári tudományegyetem professzora, emellett 1905-től a kolozsvári Középiskolai Tanárképző Intézet igazgatója, s megszervezte az intézet gyakorló középiskoláját. 1919 után kulcs szerepet vállalt a kolozsvári egyetem Szegedre történő áttelepítésében. 1921-től Szegeden a pedagógia professzora. Nagy hatású neveléstudós volt, a személyiségpedagógia ne-

ves szakértője. Jelentős pedagógiatörténeti kutatásai jelentek meg Kantról, Pestalozziról, Comeniusról, Herbartról és Eötvös Józsefről. Értékes tantervelméleti dolgozatokat adott közre. (V. Molnár László)

SEBESTYÉN Gyula (Szentantalfa, 1864. március 7. – Balatonszepezd, 1946. február 12.) **néprajztudós**, irodalomtörténész, akadémikus, 1905 és 1916 között a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának igazgatója. 1897-től a Magyar Néprajzi Társaság főtitkára volt, 1911-től alelnöke, 1917-től elnöke. 1898 és 1917 között Munkácsi Bernáttal együtt szerkesztette az *Ethnographia* című folyóiratot. Egyik szerkesztője volt a *Magyar népköltési gyűjtemény* című könyvsorozatnak, annak hetedik kötetét, a *Dunántúli gyűjtés* című munkát ő adta közre. Sokat idézett körete a *Magyar bonfoglalás mondái* című kétkötetes munka (1904–1905). Foglalkozott a rovásírás eredetének kutatásával is, ebben a témakörben jelent meg 1907-ben a *Rovás és rovásírás* című munkája, 1915-ben pedig *A magyar rovásírás hiteles emlékei* címmel állított össze monográfiát. (Gazda István)

SIGMOND Elek (Kolozsvár, 1873. február 26. – Budapest, 1939. szeptember 30.) **vegyészmérnök, agrogeológus**, akadémikus, egyetemi tanár, a felsőház tagja, a magyarországi tudományos talajtan megalapítója, e szakma nemzetközi hírnévű tudósa, a növényi táplálkozástan és trágyázástan kutatója. 1910-től volt a Műegyetemen a mezőgazdasági kémiai technológiai tanszék professzora, emellett 1926 és 1934 között az Országos Kémiai Intézet igazgatói posztját is betöltötte. Ő szervezte meg az országos talajlaboratórium-hálózatot. Kiemelkedő eredményeket ért el a szikes talajok vizsgálatában és a szikesek termékenyítési tételében. Nevéhez fűződik egy új talajosztályozási rendszer kialakítása. Felsőoktatási tankönyve az *Általános talajtan* (1934), amely négy évre rá angolul is megjelent. (Tömpe Péter)

STEINDL Imre (Pest, 1839. október 29. – Budapest, 1902. augusztus. 31.) **építész**, műegyetemi tanár, az MTA levelező tagja (1898). Tanulmányait a budai műegyetemen 1859-ben és a bécsi képzőművészeti akadémián végezte. 1870-től műegyetemi rendes tanár. Eklektikus művész, érdeklődése kezdetben a reneszánsz, később a gótika felé fordult. Főbb művei: a budapesti új városháza (1870–1872, Váci utca 62–64.), a Múzeum körüli egyetemi épület (1880–1883), a budapesti Rózsák tere plébániatemplom (1897–1900). Fő műve a neogótikus Országház (1884–1904), mely az angol gótikát barokk elemekkel ötvöző kialakításával a korabeli parlament-épületek egyik kiemelkedő példájává vált. Műemléki restaurálási munkálatai is jelentősek: vajdahunyadi vár (1870–1874); szegedi ferences templom (1876); kassai székesegyház (1877). (Aknai Katalin)

STRAUB Ferenc Brunó (Nagyvárad, 1914. január 5. – Budapest, 1996. február 15.) **biokémikus**, akadémikus, Szent-Györgyi Albert Kossuth-díjas tanít-

ványa, több külföldi akadémia tagja, több egyetem díszdoktora, egyetemi tanár. 1985-től országgyűlési képviselő, 1988–1989-ben az Elnöki Tanács elnöke. Fő kutatási területe a sejtlélegzés kémiája, az izomműködés kutatása, az enzimek szerkezetének feltárása volt. Elismert egyetemi kézikönyve az első kiadásban 1949-ben megjelent *Biokémia*, továbbá a következő évben közreadott *Általános, szerves és analitikai kémia* című munkája. Az orvostanhallgatók számára első kiadásban 1951-ben adta közre *Szerves kémia* című tankönyvét. 1966-ban jelent meg összefoglaló munkája *Enzimek, molekulák, életjelenségek* címmel. A második világháború után első alkalommal Budapestre látogató Szent-Györgyi Albertet és Bay Zoltánt elsőként ő fogadta mint államfő. (Tömpe Péter)

SZALAY László (Buda, 1813. április 18. – Salzburg, 1864. július 17.) **történetíró, jogász, liberális politikus**, a Kisfaludy Társaság és az MTA tagja, majd főtitkára (1861–1864). Már fiatalon neves jogi szakíró, Eötvös Józseffel együtt az ún. centralista csoport tagja. 1848-ban követ a frankfurti parlamentnél, majd Párizsban és Londonban is a magyar kormányt képviselte. 1849-ben Svájcba emigrált, majd 1855-ös hazatérését követően Deák Ferenc híve lett. Értékes jogi szakmunkái és liberális publicisztikája mellett a modern magyar történettudomány egyik megalapozójaként is tiszteljük. – Részletesebb ismertetését lásd a 2013-as *Nemzeti évfordulóink* című kötetben. (Zakar Péter)

SZÉCHENYI Ödön gróf (Pozsony, 1839. december 14. – Isztambul, 1922. március 24.) Széchényi István fia, **tűzoltó szakember**, I. osztályú hajóskapitány. Részletes feljegyzéseket készített a Hableány elnevezésű saját gőzösén tett utazásairól, szinte egész Európát beutazta. 1863-ban ő szervezte meg a pesti tűzoltóságot, 1870-től annak vezetője volt. 1864-ben jelent meg a *Tűzoltás körül tett általános tapasztalatok* című munkája. A török kormány megbízta az isztambuli tűzoltóság felállításával, ahol tábornoki, majd altábornoki rangot szerzett, egyben a szultán hadsegéde volt, továbbá a tengerész tűzoltó zászlóalj főparancsnoka. (Sipka László)

SZENDRŐ József (Budapest, 1914. augusztus 18. – Budapest, 1971. október 22.) **színész, rendező, színházigazgató**. Színészi pályája a Színművészeti Akadémia elvégzése után, 1936-ban a Nemzeti Színházban indult. A II. világháborúban katonaként szolgált, 1944-ben orosz hadifogságba esett. Hogy látsa a lelket sorstársaiban, a foglyotáborban lágerszínházat szervezett. 1947-es hazaengedését követően visszatért a Nemzeti Színházba. 1949–1952 között a Pécsi Nemzeti Színház, 1952-től a budapesti Néphadsereg Színházának igazgatója volt. Az ő nevéhez fűződik a József Attila Színház 1954–1955-ös megalakítása. 1955–1958 között a Néphadsereg Színházának főrendezőjeként dolgozott, 1958–1960 között a Debreceni Csokonai Színházat vezette, ezt követően pedig élete végéig rendezőként és színészként működött,

előbb a Szegedi Nemzeti Színházban, 1964-től a Fővárosi Operett Színházban, 1966-tól pedig ismét a Nemzeti Színházban. Támogatásával számos nagy művészt indított el a pályán, többek között Latinovits Zoltánt és Hofi Gézát (sőt az utóbbi művésznévét is neki köszönhette). Színészkarokban az utolsó nagy bohémként, szellemes és közvetlen emberként emlegetik, aki színészeit partnerként kezelte, ugyanakkor a legkisebb fegyelmezetlenséget sem tűrte el. Munkásságának elismeréseként 1970-ben Jászai Mari-díjjal tüntették ki. (*Slíz Mariann*)

TAVASI Lajos (Igló, 1814. augusztus 2. – Igló, 1877. január 28.) **pedagógus**, a modern értelemben vett magyar pedagógia egyik kiemelkedő személyisége, Pestalozzi nézeteinek egyik magyarországi elterjesztője. Jénában, Göttingenben, Halléban és Berlinben tanult. 1846-ban ő szervezte meg az első protestáns tanári gyűlést, 1848-ban pedig az első egyetemes tanítógyűlést. Ő adta ki az első magyar nyelvű pedagógiai folyóiratot 1846 és 1848 között hat kötetben *Nevelési Emléklapok* címmel. Katonatiszt volt, majd leszerelése után több családnál nevelő. 1855-től az iglói evangélikus gimnázium tanára, az intézmény főgimnáziummá váló átszervezője, majd haláláig igazgatója. (*V. Molnár László*)

TEVAN Andor (Békéscsaba, 1889. augusztus 15. – Budapest, 1955. október 5.) **könyvkiadó, nyomdász**, könyvművész. Apja, Tevan Adolf családi nyomdájából alakította ki korszerű üzemét. Az irodalmi közéletbe Franyó Zoltán barátja vezette be. 1912-ben indította be a filléres Tevan Könyvtár sorozatot, melyben főként a kortárs magyar és külföldi szerzők műveit jelentette meg. A bibliofil Tevan Amatőr sorozatot 1913-ban indította el, 14 kötet jelent meg harmincév fennállása alatt. Ezek kis példányszámú, művészi megjelenésű, különleges, szép kiadású, igényes könyvek voltak. A sorozatban jelent meg például Kosztolányi *A szegény kisgyermek panasza* című verseskötetének első kiadása. Leghíresebb kiadványa mégis talán az 1943-ban kiadott Heltai Gáspár *Esopus*a. 1944-ben internálták, majd deportálták. Hazatérte után Békéscsabára tért vissza és beindította nyomdáját, amelyet azonban 1949-ben államosítottak. Saját nyomdájában dolgozott még egy rövid ideig, de hamarosan elbocsátották. Ezután a Művelt Nép Kiadónál dolgozott, majd 1950-től az Ifjúsági Könyvkiadó képszerkesztője lett. A könyv és az írás történetét összefoglalója kézikönyve, *A könyv évezredes múltja* posztumusz, 1955-ben jelent meg. (*Ujváry Anna*)

TORMAY Béla (Szekszárd, 1839. október 23. – Budapest, 1906. december 29.) **mezőgazdász, állatorvos**, államtitkár. Széchenyi cenkí, majd a Károlyiak birtokain szerzett gyakorlati és elméleti tudása későbbi életútját is meghatározta. 1860-ban állatorvosi oklevelet szerzett. Többször járt külföldön, hogy mezőgazdasági szakismereteit és gyakorlati tudását bővítsse, illetve a fejlettebb országok mezőgazdasági eredményeinek, a legújabb gazdasági irányoknak

és tenyészállatfajtáknak a megismerése, gyakorlati alkalmazása céljából. Sokat tett a mezőgazdasági szakoktatás színvonalának felemeléséért az oktatás szervezeti felépítésének kidolgozásával és fejlesztésével. Tudományos szakirodalmi munkássága nemcsak szakemberek számára volt hasznos, hanem segítette a mezőgazdasági ismeretek népszerűsítését, terjesztését is. Megalapította a magyar törzs- és nyájkönyvet. A különböző agrárjellegű és állatorvosi szervezetek megalapításában végzett munkáját és tudományos munkásságát hazai és külföldi szervezetek is a legrangosabb elismerésekkel méltányolták. (*Kőrösi Andrea*)

THURÓCZY János (Szentmihály [?], 1435 k. – Buda [?], 1488/1489 k.) **történetíró**, Turóc vármegyei birtokos. Országbírói és hiteles helyi hivatalokban dolgozott jegyzőként. Kiválóan tudott latinul, ismerte a magyarországi szokásjogot, okleveleket és periratokat szerkesztett. Egyetemre nem járt. Leghíresebb munkájában, *A magyarok krónikájában* (*Chronica Hungarorum*) – régi krónikárszöveget, okleveleket, szóbeli közléseket és hagyományokat felhasználva – 1487-ig foglalta össze Magyarország történetét. Könyvéhez csatolta Rogerius *Carmen miserabiléj*át a tatárjárásról, melynek szövege csak innen ismert. Krónikáját 1488-ban Brünneben adták ki. A második, Mátyásnak dedikált kiadás még ugyanebben az évben, Augsburgban is megjelent. (*E. Kovács Péter*)

VÁLYI K. András (Miskolc, 1764. november 30. – Pest, 1801. december 2.) **földrajztudós**, az első honismereti lexikon kiadója, a magyar nyelv első egyetemi professzora. 1791-től haláláig a pesti tudományegyetemen az akkor létesített magyar nyelv és irodalom tanszék első egyetemi tanára volt. E témakörben jelent meg a *Magyar nyelvnek könnyen és hasznosan lehető megtanulására vezető rövid ösvény* című munkája (1793), amelyet latin és német fordításban is közreadott. Publikációi jelentek meg a magyar iskoláiggyel kapcsolatosan is. Legismertebb műve az 1796 és 1799 között három kötetben megjelent *Magyarországnak leírása*, amelyben betűrendben ismerteti az ország városait és falvait földrajzi, gazdasági, nemzetiségi stb. vonatkozásban. Elsők között tárgyalta a klasszikus államismereti-földrajzi irányzat szellemétől eltérő módon a gazdasági adat-sorokat, műve egyben a leíró statisztika kezdetének is tekinthető. 1798-ban egy Magyarország-térkép is kiadott. (*V. Molnár László*)

VÉRTES László (Budapest, 1914. november 3. – Budapest, 1968. augusztus 20.) **ősrégész**, akadémiai doktor, az első magyarországi előember-lelet feltárója. 1939-től kezdődően foglalkozott barlangkutatással, kezdetben a solymári barlangfeltárási munkálatokban vett részt, a Magyar Nemzeti Múzeum Természettudományi Múzeuma megbízásából. 1945-ben került a múzeum őslélektárába; 1951-től haláláig a múzeum paleolitikus ősrégészeti gyűjteményének kezelője volt. 1965-ben jelent meg az *Őskőkor és az átmeneti kőkor emlékei Magyarországon* című össz-

szefoglaló munkája. Nevéhez fűződik a vértesszőlősi előember-lelet feltárása, e kutatásáról írta a posztumusz kiadványként 1969-ben megjelent *Kavicsösvény* című munkáját. Kutatásaival módosította a paleolit kor addig elfogadott kronológiáját. Leletanyagai feldolgozásában elsőként alkalmazott matematikai módszereket. (*Láng Veronika*)

WARTHA Vince (Fiume, 1844. július 17. – Budapest, 1914. július 20.) **kémikus**, akadémikus, egyetemi tanár, 1870 és 1912 között a Műegyetemen az általa szerveztet vegyiparműtani tanszék, azaz a kémiai technológiával foglalkozó tanszék professzora, e szakma első hazai művelője. Neki köszönhető a vegyész-mérnöki kar 1882-ben történt megszervezése is. Részt vett a szőlőültetvényeket megtámadó filoxéra elleni védekezésben, foglalkozott az ivóvízék elemzésével, meghatározta a gázgyártáshoz felhasználható magyarországi szélfajtákat, elsőként népszerűsítette hazánkban a fénypezést. Az agyagipar területén a Zsolnay család egyik tagjával együtt előállította az ezoin mázt, amely a Zsolnay gyár világhírű produktumai elkészítését tette lehetővé. 1904-től a kormány megbízásából újjászervezte a herendi porcelángyárat. A művészi kerámia tudós úttörőjeként tartják számon. 1892-ben jelent meg *Az agyagipar technológiája* című munkája, 1905-ben kétkötetes munkát adott közre *Az agyagművesség* címmel. Életművét legriesztesebben Móra László dolgozta fel. (*Tömpe Péter*)

WASS Sámuel (Kolozsvár, 1814. január 13. – Budapest, 1879. március 20.) **jogász**, politikus, **közigazdász**, akadémikus, a főrendiház tagja, 1866-tól országgyűlési képviselő, a Földhitelintézet egyik megalapítója. Részt vett az úpesti hajógyár és az első magyar gőzhajózási társulat fejlesztésében. 1849-ben a magyar kormány megbízásából Amerikában próbált fegyvereket szerezni a honvédsereg számára. A szabadságharc leverése után Amerikában maradt, más magyarokkal együttműködve sikeresen működtetett egy aranyfeldolgozó üzemet. Az 1850-es évek végén tért haza. A Magyar Földrajzi Társaság egyik alapítója. Utazásairól tudományos ismeretterjesztő műnek tekinthető, érdekes könyvet írt és jelentetett meg. (*Sipka László*)

WENCKHEIM László báró (Pest, 1814. június 21. – Bad Gastein, Ausztria, 1879. szeptember 1.) **mezőgazdász**, **lőtenyésztő**. Budán, a Helytartótanácsnál dolgozott, majd Kőrösladányba költözött, ahol saját uradalomát vezette, de a közéletben is részt vett. Ő hirdette ki Gyulán 1848-ban az úrbéri terhek megszüntetéséről szóló törvényt. Egyik birtokán korszerű ménest hozott létre, és mintagazdaságot is létesített. 1860-ban megalapította a Békés megyei Gazdasági Egyesületet, melynek 1869-től elnöke volt. Az állami vízszabályozások kormánybiztosaként kidolgozója és végrehajtója volt a megye vízmentesítő programjának. Szerepet vállalt

Békés megyében a tagosításban is. 1863-ban kezdeményezte a megye első bankjának, a Békés megyei Takarékpénztári Egyesületnek a megalakítását. (*Szöllősy Gábor*)

WINKLER Lajos (Arad, 1863. május 21. – Budapest, 1939. április 14.) **kémikus**, akadémikus, gyógyszerészdoktor. 1893-tól a pesti tudományegyetemen az analitikai és gyógyszerészeti kémia magántanára, 1909 és 1933 között e szakterületek professzora, emellett az I. sz. Kémiai Intézet igazgatója. Az analitikai kémiában eredeti elemzési módszereket dolgozott ki, s elsősorban gázanalízissel, precíziós gravimetriával, valamint víz- és gyógyszervizsgálatokkal foglalkozott. Méréseihez nagy pontosságú készüléket szerkesztett, új alapokra helyezte a súlyelemzést, értékesek bromid- és jodid-meghatározásai. Leírta a gázok oldhatósága és belső súrlódásuk között – róla elnevezett – összefüggést. Kutatási eredményeit a gyógyszervizsgálatban is alkalmazta, módszereit a *Magyar Gyógyszerkönyv* 3. és 4. kiadásában ismertette, ezen a téren a *Gyógyszerkönyv* 1. és 2. kiadása kémiai részeit szerkesztő Than Károly méltó örökösének mondható. (*Tömpe Péter*)

ZECHMEISTER László (Győr, 1889. május 14. – Pasadena, USA, 1972. február 28.) **kémikus**, akadémikus, egyetemi tanár, a kromatográfia módszerének magyarországi meghonosítója, a természetes anyagok kémiájának neves kutatója, iskolaalapító tudós. 1913-ban doktorált Zürichben. Az első világháborúban hadifogságba esett, 26 havi fogság után térhetett haza. 1921–1922-ben Koppenhágában dolgozott, 1922-től az akkor létesített pécsi tudományegyetem orvosi karán a kémia professzora és az egyetem kémiai intézetének igazgatója volt. 1940-től az USA-ban dolgozott. 1923-tól Cholnoky Lászlóval együtt elsőként vezette be a preparatív szerves kémiába a kromatográfias módszert. Ebben a témakörben jelent meg a Cholnokyval együtt 1937-ben németül, 1943-ban angolul kiadott nagy kézikönyve. Később New Yorkban 1953-ban újabb kézikönyvet írt e témakörrel. Cholnokyval együtt karotinoid-vizsgálatokkal is foglalkozott. Kutatta a cellulóz fokozatos lebontását is. (*Tömpe Péter*)

ZSÉLYI Aladár (Bussa, 1883. december 12. – Budapest, 1914. július 1.) **gépészmérnök**, **repülőgép-tervező** és -újító, a gázturbinák elméletének kutatója. 1909-ben elsőként jelentetett meg szakkönyvet a repülőgép-technika alapelveiről, amelynek német változata a következő év elején jelent meg Rostockban. 1912-ben Melczér Tiborral 30 személyes utasszállító repülőgépet tervezett. 1913-ban kötetlenül jelent meg *A gázturbina, kísérletek az új hőerőgép megalkotására* címmel, magyarul és németül. 1914-ben gépével 170 km/óra csússsebességet ért el a korabeli gépek 90-100 km/óra teljesítményével szemben. 1914 nyarán egy leszállása alkalmából megsérült és sebfertőzés áldozata lett. (*Sipka László*)

500 ÉVE TÖRTÉNT

1514 – *Tripartitum opus Juris Consuetudinariae Inclyti Regni Hungariae* (A nemes Magyarország szokásjogának Hármaskönyve) (1514) Werbőczy István (1458 k. – 1541) ítélőmester a budai országgyűlésen mutatta be a II. Ulászló király megbízásából készített, a több évszázad alatt kialakult magyarországi szokásjog alapján lejegyzett gyűjteményét, a *Hármaskönyvet*. A latin nyelvű mű mintegy tíz év alatt készült, és a 20. századig meghatározta a magyar jogrendszert. Először Bécsben nyomtatták ki, 1517-ben, első magyar fordítása 1565-ben született. A mű három nagy részre tagolódik, átfogja a magánjog és a perjog elemeit. Legismertebb cikkelye a híres „*Primae Nonus*”, azaz az első rész kilencedik fejezete, amely a sarkalatos nemesi jogokat foglalja össze. (*Oborni Teréz*)

Lázár deák, Bakócz Tamás esztergomi érsek titkára elkészítette **Magyarország első részletes** (mintegy 1500 helynevet és más földrajzi nevet tartalmazó) **térképét** (*Tabula Hungariae*). Valószínű, hogy 1514-ben készült, ezután került ki – a török elől menekítve – Bajorországba, a térképkiadó Georg Tanstättérhez. A fámetszetről a térképeket Ingolstadtban nyomták 1528-ban. Ennek a térképnek a Nemzeti Könyvtárban őrzött (egyetlen eredeti) példányát az UNESCO 2007-ben felvette a világ dokumentumokban őrzött örökségeinek listájára. (*Láng Veronika*)

475 ÉVE TÖRTÉNT

1539-ben jelent meg a sárvár-újszigeti nyomda kiadásában Sylvester János műve, a *Grammatica Hungarolatina*, az első rendszeres magyar nyelvtan. Sylvester János (1504 k. – 1551 u.) 1526-tól a krakkói, később a wittenbergi egyetemen tanult. 1534-ben tért vissza Magyarországra, s 1543-ig Nádasdy Tamás szolgálatában állva tanítóként és a sárvár-újszigeti nyomda vezetőjeként működött. Ezt követően a bécsi egyetemre került, ahol hébert és görögöt tanított. Elsőként fordította magyarra az Újszövetség teljes szövegét; ez volt hazai nyomdaínk első magyar nyelvű kiadványa. Magyar szövegének értékes részei a verses betétek, ő alkalmazta először magyar nyelven az időmértékes verselést. Tudós filológusi tevékenységének másik kiemelkedő eredménye *Magyar–latin grammatikája*. Diákkora óta foglalkozott a nyelvekkel és a nyelvészettel, s az Újszövetség fordításán dolgozva a magyar nyelv szabályait is rendszerbe szedte, és ezzel bebizonyította, hogy az a rendszerezésre éppúgy alkalmas, mint a klasszikus nyelvek. Művében, más humanista grammatikusok példáját követve, feltárta a latin és a magyar nyelv hasonlóságait és különbözőségeit, de a csak a magyarban meglévő nyelvtani jelenségekkel (például: névelő, birtokos személyragok, tárgyas igeragozás) szintén foglalkozott. Grammatikája előszavában a magyar nyelv kiművelésére, kincseink feltárására buzdítja olvasóit, elsőként fogalmazva meg egy ilyen jellegű nyelvi-irodalmi programot. (*Lengyel Réka*)

350 ÉVE TÖRTÉNT

***Posoni kert* címmel 1664-ben megjelenik Lippay János jezsuita szerzetes kertészeti szakkönyve,** az első magyar nyelvű kertészeti szakirodalom. Bátyja, Lippay György esztergomi érsek kérésére írja meg a három kötetben kiadott művet, melynek első kötete, a *Virágos kert* Nagyszombatban, második kötete, a *Veteményes kert* Bécsben látott napvilágot ugyanabban az évben. A harmadik kötet *Gyümölcsös kert* címmel a szerző halála után, 1667-ben jelent meg Bécsben. Főbb forrásmunkái a német orvos, Peter Laurenberg, illetve az olasz szerzetes, Giovanni Ferrari művei. A mű a messze földön híres pozsonyi érseki kert növényeit mutatja be, gyakorlati természetési útmutatókkal, a szerző saját tapasztalatain alapuló megjegyzéseivel. (*Nagy Ágota*)

325 ÉVE TÖRTÉNT

1689 – Bécsben megjelent Hevenesi Gábor jezsuita történetíró, a magyar történeti forráskutatás első szervezője, kartográfus tudós munkatársaival együtt készített munkája: Magyarország első zsebtalasa. Az *Atlas Parvus Hungariae* (Bécs, 1689) elnevezésű kiadvány több mint 2600 helységnevet tartalmaz, s a helységek lokalizációját már az azokra vonatkozó földrajzi szélesség és hosszúság adatai segítségével adja meg. (*V. Molnár László*)

250 ÉVE TÖRTÉNT

Madэфalvi veszedelem (1764. január 7.), a székelek elleni sok áldozatot követelő kegyetlen katonai fellépés elnevezése (*Siculicidium* [lat.], azaz székelgyilkosság). A bécsi udvar 1763-ban Buccow tábornokot bízta meg három székely határorérezred megszervezésével. Katonai hagyományaik és kiváltságaik védelmében a székelek ellenálltak, s ez a tábornok menesztéséhez vezetett. Az újonnan ki-nevezett Siskovics altábornagy végül fegyveres erőszakhoz folyamodott, és megtámadta a Madэфalván gyülekező székelek vezetőket. A támadásnak mintegy 400 ember esett áldozatul, köztük asszonyok és gyermekek is. A vérengzés és az azt követő megtorlások hatására felerősödött a székely kivándorlás Moldva, majd később Bukovina irányába, ahol a menekültek a Hadik András által alapított falvakban telepedtek le. (*Tóth Ferenc*)

Mária Terézia 1764. május 5-én alapította meg a Szent István-rendet, a Magyar Királysághoz kötődő háromosztályos lovagrendet (20 nagykeresztes, 30 középkeresztes és 50 kiskeresztes tag lehetett), amely a legmagasabb polgári kitüntetésnek számított és „a köz szolgálatában szerzett érdemek jutalmá”-ul lehetett elnyerni. Örökölni nem lehetett. A Mária Terézia-rend (megalapítása: 1757) mellett ez volt a Habsburg Birodalom legjelentősebb kitüntetése, mellyel a kimagasló polgári és egyházi érdemeket jutalmazta az uralkodó. A Szent István-rend nagymesteri tisztsége „mindenkor a magyar koronával van egybekötve”. A rend magyar jellegét erősítette az is, hogy a királynő magyar viseletben jelent meg, és kí-

sérete kizárólag magyar nemesekből állt. 1938-ban a rend nagymesteri tiszttségét és adományozási jogát Horthy Miklós kormányzó vette át, neve Magyar Királyi Szent István-rendre változott. 1946-ban a II. Magyar Köztársaság megszüntette, és helyette bevezette a Magyar Köztársasági Érdemrendet. 2011-ben a CCII. törvény alapította újra Magyar Szent István Rend néven. 2014 tavaszán a Magyar Nemzeti Múzeumban kiállítás nyílik a rend 250. évfordulójára emlékezve. (*Császtray Tünde*)

A *Pressburger Zeitung* (1764. július 14. – 1929. augusztus 22.) a leghosszabb életű, egyúttal az **első magyarországi „napilap”** (bár kezdetben csak heti két kiadással), amely még Csehszlovákiában is megjelent. Pozsonyban Johann Michael Landerer nyomdász volt az alapító kiadó-tulajdonosa és Karl Gottlieb Windisch a szerkesztője, akit tíz év után Johann Matthias Korabinszky, a hon- és államismeret elismert tudósa váltott. Kezdeti, erősen bécsi kötődése fokozatosan többértűvé alakult, gyarapodó helyi érdekű hírányzattal. Fennállása során több mint 300 munkatársa volt. Számos szépirodalmi és kulturális tartalmú melléklapja közül az elsőt, a *Der Freund der Tugend* címűt morális-felvilágosult tartalom jellemezte, a leghosszabb életű és legszínvonalasabb a *Pannonia* (1837–1849) volt; később még képes családi hetilap mellékletet is kiadott. (*Buzinkay Géza*)

225 ÉVE TÖRTÉNT

1789-ben indult meg Komáromban a Mindenest Gyűjtemény című ismeretterjesztő folyóirat. Péczeli József református lelkész szerkesztette, munkatársai Mindszenty Sámuel és Perlaki Dávid. Hetente kétszer jelent meg az első két évben, 1791-től azonban csak évkönyvként. Elsősorban hasznos ismereteket kívánt terjeszteni, valamint az olvasást népszerűsíteni a kevésbé képzett rétegek, például a nők körében. Péczeli lapjának irányzata egyfajta keveréke a jofeminista eszmének, a népfelvilágosításnak és a nemesi reformizmusnak. Péczeli a nemzeti nyelv ügyének egyik legszenvélyesebb harcosa, írásaiban a nemzet és a nyelv sorsa szorosan összefonódott. Az előfizetők száma sajnos kevés volt, a lap a szerkesztő halálával 1792-ben megszűnt. (*Ajkay Alinka*)

1789 – A bábolnai ménés alapítása. Csekonics József, a mezőhegyesi ménés alapítója 1789-ben egy új állami ménés létesítését javasolta. A Bábolnán létrejött ménés kezdetben Mezőhegyes fiókintézete volt, 1806-ban önállósult. 1816-tól Bábolnán csak arab ménék fedezhettek. 1836-tól rendszeresen importáltak lovakat Arabiából. A Bábolnai M. Kir. Állami Ménés az első nagy nemzetközi sikert az 1873-as bécsi világkiállításon aratta, majd Párizsban, 1878-ban és 1900-ban. Az Arab Ló Tenyésztőinek Világszövetsége 1978-ban a bábolnai arab fajtát is elismerte önálló fajtának Shagya-arab néven. 2013-ban mintegy 50 kancával folyik az arab ló tenyésztése Bábolnán. (*Szöllősy Gábor*)

200 ÉVE TÖRTÉNT

1814 – Kitaibel Pál és Tomcsányi Ádám, a pesti Tudományegyetem két professzora, részletesen tanulmányozza az 1810-es móri földrengés adatait. Erről 1814-ben szakkönyvet adnak közre (*Dissertatio de terrae motu in genere, ac in specie Mórensi anno 1810. die 14. Januarii orto*), s ennek melléklete a **világ első földrengés-térképe** (izoszzeisza-térképe). (*Gazda István*)

175 ÉVE TÖRTÉNT

1839. június 20-án az országgyűlés alsótáblája javasolja, hogy az országgyűlési feliratok nyelve a magyar legyen. A király, V. Ferdinánd, 1839. november 11-én a javaslatot jóváhagyja. Az 1840. évi VI. tc. kimondja, hogy „ezentűl az Ország hatáiraiban köztörvényhatóságok is legfelsőbb helyre teendő felírásaikat szinte egyedül magyar nyelven szerkesztessék, hálás érzéssel törvénybe iktatják”. (*V. Molnár László*)

1839-ben az óbudai hajógyárban megépítik a kontinens első fémtestű, acélból készült folyami hajóját, a 60 lóerős *Sophie*-t. Alkatrészei Svájcban készültek, az Escher és Wyss cégnél. (*Sipka László*)

1839 – Irinyi János, a zajtalanul gyúló foszforos gyufa feltalálója, 1839. december 19-én Pesten, a Nyár utca 234. alatt **megalapította pesti gyufafüzemét** (egykorú megnevezéssel: „vilany gyűszer” gyárat). Itt nemcsak gyufákat gyártott, hanem taplót, fidibuszt is. Üzeme később Pesten más telephelyekre költözött. (*Tömpe Péter*)

150 ÉVE TÖRTÉNT

1864. június 9-én ismét jóváhagyták a Pesti Sakk-kör alapszabályait. Az első magyar sakk-szervezet az 1839-ben alapított Pesti Sakk-kör volt. A Pesti Sakk-kör legjelentősebb eseménye az volt, amikor egy kétrészes levelezési játszmaiban legyőzték a párizsi sakkozókat. Ez a játszma 1842-től 1845-ig tartott. Akkoriban a párizsi sakkozókat tartották a legjobbaknak. Velük szemben a Pesti Sakk-kör három legjobb játékosa állt ki: Szén József, Löwenthal János Jakab és Grimm Vince. A versenyre jelentős pénzüsszeget tettek fel, amelyet a magyarok nyertek el. Pestből a győzelem következtében Európa egyik legerősebb sakkcentrumba lett. 1849-ben a Sakk-kört feloszlatták. 1864-ben újraalakulásakor Széchenyi Ödön lett az elnök, akit Erkel Ferenc követett az elnöki székben. A Körnek fontos szerepe volt az ország sakkéletében. 1894-ben egyesült az 1889-ben létrehozott Budapesti Sakkozó Társasággal. Végül a második világháború után szűnt meg. (*Szabó Lajos*)

Siófokon 1864-ben épült meg az első, korszerű mólókkal védett hajó kikötő, a Balaton egyik legrégebb kikötője. A lapátkerékes *Kisfaludy gőzös* fogadásával kezdődött meg a rendszeres hajóforgalom. Siófok a következő évben országos vásár tartására kapott jogot, s ezzel mezővárosi rangra emelkedett. (*V. Molnár László*)

1853-ban pest-budai kereskedők hozták létre a Pesti Lloyd Társulatot. Az egyesület célja a hazai kereskedelem és általában a gazdaság föllendítése volt. A Lloyd tagsága állította föl a magyarországi árutőzsde elődjét, a gabona és a bor nagykereskedelmi forgalmát lebonyolító Gabonacsarnokot és Borcsarnokot. **1864-ben a régi pesti Lloyd-palotában nyitotta meg kapuját a Pesti Áru- és Értéktőzsde is.** Az árutőzsde az azonos üzletágban érdekeltek egy helyre gyűjtésével megkönnyítette és az áruminták, minőségi szabványok előírása révén biztonságosabbá tette a főbb mezőgazdasági terményekkel, ipari nyersanyagokkal való kereskedést. A nagykereskedelem szabályszerűségét a tőzsdei bíróság szavatolta. Az egyesült Budapesti Áru- és Értéktőzsde 1873-ban új Duna-parti épületbe, majd 1905-ben a mai Szabadság téri, Alpár Ignác tervezte grandiózus Tőzsdepalotába költözött. (*Estók János*)

125 ÉVE TÖRTÉNT

1889-ben a Ganz-gyár forgalomba hozza az első, Bláthy Ottó Titusz szabadalma szerint készült indukciós wattóra-számlálókat (váltakozó áramú fogyasztásmérőket). Az általa feltalált fogyasztásmérők a világ minden tájára elvitték a magyar elektrotechnika jó hírét, s az 1889-ben az USA-ban is szabadalmaztatott műszer alapelvét máig alkalmazzák a fogyasztásmérőknél. Bláthy 1912-re tökéletesítette szerkezetét, aminek révén tízedére csökkent a tömege, és sikerült megoldania a mérési hibából adódó gondokat. Berendezései túlterhelhetők voltak, könnyű szétszerelhetőségük pedig a karbantartást tette egyszerűbbé. 1912-ben szabadalmaztatta az áramszámlálók hitelesítésére szolgáló sztriboszkopikus eljárást is. (*Antal Ildikó*)

Az 1889-es párizsi világkiállításon Munkácsy Mihály nagydíjat nyert a *Krisztus Pilátus előtt és a Golgota* című alkotásával, s nagy sikerrel mutatkozott be Rippl-Rónai József is. Sikeresek voltak még a magyar cifraszűrök, fafaragványok, cipők, hangszerek, s itt mutatták be az Eggert-féle kincseket is. Sikert arattak a porcelánok és majolikatermékek, Giergl Henrik üvegkiállítása, valamint a magyar kocsik és kocsilámpák. A kiállítás főorvosa a magyar származású Gruby Dávid volt. Ennek a világkiállításnak az érdekessége, hogy ekkor ünnepelték a franciák a királyság bukásának, egyben a köztársaság születésének centenáriumát, ezért az uralkodó családok vezette országok – köztük az Osztrák–Magyar Monarchia – hivatalosan, állami kiállítóként, nem vettek részt rajta. (*Sípka László, Gazda István*)

100 ÉVE TÖRTÉNT

1914. január 14-én megalakult a Magyar Vívó Szövetség. Magyarországi legeredményesebb sportágának megalakítása természetesen nem volt előzmény nélküli. A Magyar Atlétikai Szövetség 1897-es megalakításakor már önálló vívóosztály létesült, mely bajnokságot is kiírt, sőt maga is alapítója volt a Nemzetközi Vívó Szövetségnek. Elnökek Beöthy Pált, a képviselőház akkori elnökét, ügyvezető el-

nöknek Nagy Bélát, főtitkárnak Stéger György kormányfőtanácsost választották. (*Szabó Lajos*)

1914. március 14-én Budapesten megnyílik az Astoria Szálló, fontos történelmi események színhelye. A Hikisch Rezső és Ágoston Emil tervezte Astoria Szálló az egykori Zrínyi fogadó helyén épült fel, és hatemeletes, csaknem kétszáz szobás, liftes, elegánsan berendezett épületével Pest egyik központja lett. Az 1914-es megnyitáskor az épület földszintjén még üzletek álltak. A szálló centrális elhelyezkedésénél fogva népszerű volt a vidékről a fővárosba jövők és a Budapestre érkező jómódú külföldiek között. 1918-ban itt volt a Károlyi Mihály gróf vezette Magyar Nemzeti Tanács székhelye. 1919 tavaszán a kommunista direktórium vezetői laktak az Astoriában. 1944 márciusában, a német megszállást követően a szálló a Gestapo főhadiszállása lett, amelyet a visszavonuláskor teljesen kifosztottak. Az ostrom idején az épület két bombatalálatot kapott, de 1945 tavaszán, alighogy véget érték a harcok, a szálloda újra üzemelt. 1948-ban az épületet teljesen újjáépítették, s bár az 1956-os forradalom során jelentős sérüléseket szenvedett, a hatvanas években az Astoriát újra Budapest legjobb szállodájaként tartották számon. (*Aknai Katalin*)

1914. április 4. – Megkezdődött a gázszállítás az első magyarországi gáz-távvezetéken. Ez a Kissármás–Torda–Marosújvár nyomvonalú, 73 km hosszú (magyar tervezésű és magyar berendezésekkel felszerelt) létesítmény elkészültékor Európa leghosszabb gázvezetéke volt. (*Sípka László*)

1914. május – Megkezdtek – Magyarországon először – a repülőgépek sorozatgyártását a Magyar Lloyd Repülőgép- és Motorgyár Rt. (a Monarchia negyedik repülőgépgyára) aszóni üzemében. A **Melczér Tibor** főmérnök tervezte Lloyd L-1 típusú géppel már júniusban, a Bécs melletti Aspernbén rendezett versenyen, két magassági világrekordot repült Henrik Bier gyárigazgató, pilóta. (A budapesti Közlekedési Múzeum repülési kiállításán eredetiben látható egy – különös szerencsével megmaradt – Lloyd L-1.) Ebben az üzemben, 1919 végéig, 21 típusból több mint 600 darab gépet gyártottak. 1914-től Albertfalván és Mátyásföldön is gyártottak különféle típusú repülőgépeket. Az albertfalvai gyár 1914–1918 között mintegy 250 gépet szállított a haditengerészet számára. (*Sípka László*)

75 ÉVE TÖRTÉNT

A Nemzeti Parasztpárt (1939–1949) a népi írók kezdeményezésére 1939. június 29-én, Makón alapított politikai párt, amely mindenekelőtt a szegényparasztság érdekeit képviselte. Fő bázisuk az Alföldön volt, első elnökük Szabó Pál. Legfontosabb céljuk az 500 holdon felüli birtokok fölöstása volt. A párt 1944-ben a németellenes Magyar Front egyik alapítója. Az 1945-ös választásokon a szavazatok csaknem 7%-át, 1947-ben már 8,3%-át kapták. Az Erdei Ferenc és Darvas József körül csoportosuló

balszárnnyal szemben Kovács Imre a kisgazdákhoz közeledést szorgalmazta, Kovács azonban 1947 februárjában kilépett a pártból. Az 1945–1949 közötti elnök, Veres Péter középen állt, ám végül a kommunistákhoz húzó baloldalhoz igazodott. A párt 1949 februárjában csatlakozott a Magyar Függetlenségi Népfronthoz, ezáltal gyakorlatilag megszűnt, bár feloszlását nem mondták ki. 1956-ban a forradalom alatt Petőfi Pártként, majd 1989-ben Magyar Néppárt – Nemzeti Parasztpártként szervezték újjá. *(Újváry Gábor)*

1939 – Tihanyi Kálmán lapos tv-képcsőre nyújt be angol szabadalmat. *(Sipka László)*

1939 – A Chinoin gyár eddigi fennállása legnagyobb sikerét érte el az ez évben forgalomba hozott antibakteriális hatású eredeti szulfonamid készítménnyel, az **Ultraseptyl**el. Kifejlesztése Wolf Emil, Földi Zoltán, Ivanovics György nevéhez fűződik. A készítményt számos országban, még az USA-ban is bevezették és alkalmazták. *(Sipka László)*

Az 1939-es New York-i világiállítás egyik szenzációja a Kodak-gyár új terméke, a **Kodak Six-20, az első automata fényképezőgép**. Meghatározó elemei két magyar szakember, a budapesti **Riszdorfer Ödön** és az 1923 óta a rochesteri Kodak cégnél dolgozó **Mihályi József** szabadalmi alapján készültek. *(Sipka László)*

1939 – Györffy István szemorvos és **Pálvölgyi János** optikai csiszoló Budapesten, a világon elsőként készített törhetetlen, **műanyag kontaktlencsét**. *(Sipka László)*

1939 – A belga Gevaert cégnél dolgozó Rott Andor magyar vegyész-mérnök ebben az évben szabadalmaztatta a közvetlen pozitív fényképkészítési eljárást, nemzetközileg elfogadott rövidítéssel a **DTR** (Diffusion Transfer Reversal) **eljárást**, amely forradalmi változást jelentett a fototechnikában. Az ilyen rendszerű, „Transargo” elnevezésű új fotópapírt 1940-ben hozta piacra a Gevaert cég. *(Sipka László)*

Kitekintés

BULGÁRIA

100 éve született Boris CHRISTOFF (Boris Hrisztov) (1914–1993) **operaénekes**. A 20. század kimagasló basszistájának tartják a bolgár származású olasz operaénekest. Főként az orosz operák alkották a repertoárját, de kiváló tolmácsolója volt Mozart vagy Puccini zenedrámainak is. Leghíresebb szerepét a Boris Godunov jelentette. Hosszú ideig a milánói Scala énekese volt. Főlépett a világ összes jelentős operaszínpadán.

100 éve hunyt el Pejo JAVOROV (1878–1914) **költő, drámaíró**. Költészetében megtalálható a romantikus lázadás hangja éppen úgy, mint a lemondásé, a kilátástalanságé. Az ember belső világának a bemutatásához Párizsban, és a szimbolizmusban találta meg az új, a megfelelő kifejezési formákat. Kései látomásos verseiben egybemosódik a valóság és az álmvilág. A bolgár líra 20. századi megújítójaként tartják számon.

100 éve született Svetlana ROMANSKA (1914–1969) **etnográfus**. A szláv népek hagyományait kutatta és tanította. Jelentős szerepe van a bolgárok szláv gyökereinek, hagyományainak megértésében, közvetítésében.

CSEHORSZÁG

100 éve született Bohumil HRABAL (1914–1997), a sajátos, csak rá jellemző látásmóddal rendelkező cseh író. Műveiben hétköznapi emberek mindennapjairól mesél gyakran humorba ágyazva mondanivalóját. Hrabal a groteszk mestere volt. Legismertebb művei közé tartozik a *Szigorián el-*

lenőrzött vonatok (1965), a *Sörgyári capriccio* (1976) és az *Ófelsége pincére voltam* (1979). Több művéből nagy sikerű, ma már klasszikusnak számító film is készült.

FRANCIAORSZÁG

100 éve született Marguerite DURAS (1914–1996) **író, filmrendező**. A sokoldalú művész íróként, színpadi szerzőként, forgatókönyvíróként és filmrendezőként is sikert aratott. A *Szerelmem*, *Hirosima* című, 1959-ben bemutatott film tette világszerte ismertté a nevét. Duras írta a filmdráma forgatókönyvét, a rendező Alain Resnais volt.

100 éve született Romain GARY (1914–1980) **író**. A litvániai Vilniusban született művész (Roman Kacew) a második világháború idején a De Gaulle vezette Szabad Francia Hadseregben szolgált pilótaként. Később francia diplomáciai feladatokat látott el. Első Romain Gary névvel jegyzett regénye 1945-ben jelent meg. Műveiben a világháború szörnyűségei, megpróbáltatásai, más témájú írásaiban az emberi természet összetettsége jelenik meg. Sokoldalú művész volt: forgatókönyvet írt és filmet is rendezett. Ő az egyetlen író, aki kétszer is megkapta a Goncourt-díjat (az egyik díjazott regényt ugyanis Émile Ajar álneven adta ki).

GÖRÖGORSZÁG, SPANYOLORSZÁG

400 éve halt meg EL GRECO (Domenikos Theotokopoulos) (1542–1614) **festő, szobrász, építész**. A görög származású művészre Itáliában ragadt rá „A Görög” elnevezés. Első művészi korszaka

kára nagy hatással volt az itáliai festészet, Tiziano, Tintoretto és Veronese. Spanyolországban a katolikus megújulás és a hozzákapcsolódó teológiai, filozófiai tanítások hatására új ábrázolásmóddal jelentkezett. Képei nagy érzelmi telítettséggel bírnak, amit részben a színek és a fény újfajta értelmezésével teremtett meg. A lelkeséget, a vallásos elmélyülést a figyelem középpontjába állító munkáira a látomásosság, a szimbólumteremtés, a sűrített ség a jellemző.

HORVÁTORSZÁG

100 éve halt meg Antun Gustav MATOŠ (1873–1914) költő, író, teoretikus. A modernizmus (Hrvatska moderna) képviselője és egyben a 19–20. század fordulójának horvát irodalmi vezéralakja volt. Kifinomult esztétikai érzékről tanúskodnak esszéi, irodalmi kritikái. Több stílusiránnyal kísérletezett, fájdalmas, elégikus hangulatú szimbolista költészete kimagasló.

200 éve született Ivan MAŽURANIĆ (1814–1890) költő, nyelvész, politikus. Tanult Fiumében, Zágrábban és Szombathelyen is. A szláv nyelvek mellett latinul, magyarul, németül, olaszul, franciául és angolul is tudott. Legismertebb szépirodalmi munkája, a *Csengics Szmail aga baláda* című eposz (magyarra fordította: Margalits Ede). 1848-ban a horvát–magyar összetartozás, megbékélés érdekében röpiratot adott ki. A magyar miniszterelnök javaslatára lett az autonómiát nyert Horvát-Szlavónország bánja. Bánsága idején (1873–1880) épült ki a korszerrő közigazgatás, igazságszolgáltatás és a közoktatás.

LENGYELORSZÁG

200 éve született Oskar KOLBERG (1814–1890) etnográfus, népezenekutató. Lengyelország és Nyugat-Ukrajna területén végzett néprajzi kutatómunkát. Lengyel, litván és ukrán népzene és folklórt gyűjtött. Az évtizedekig tartó gyűjtés és rendszerezés eredményeként Kolberg lett Európa egyik legjelentősebb néprajztudósa, aki az elsők között foglalkozott kulturális antropológiával. Lengyelország törvényhozása a 2014. esztendő „Oskar Kolberg Év”-nek nyilvánította.

100 éve született Andrzej PANUFNIK (1914–1991) zeneszerző, zongoraművész, karmester és pedagógus. A második világháború után újjászervezte a Varsói Filharmonikusokat. 1954-ben Nagy-Britanniába emigrált. Hosszú évekig volt a Birminghami Szimfonikus Zenekar vezető karmestere. Ellátta az UNESCO Nemzetközi Zenei Tanácsának alelnöki tisztét.

LETtorszÁG

200 éve született Janis CIMZE (1814–1881) zeneszerző, zenetanár és zenegyűjtő. Számos régi lett és szlt népdalt gyűjtött, amelyeknek a rendszerezését szintén ő kezdte meg. Tanítványai tovább folytatták a balti népdalok és néptáncok gyűjtését és bemutatását, ami jól szolgálja a térség népei közötti kulturális párbeszédet.

300 éve született Gothards Frīdrihs STENDERS (1714–1796) író, költő, filozófus. Az apai ágon német származású íróban a lett irodalom megteremtésének egyik apostolatát tisztelik. Bölcselkedő, tanító és vallásos tárgyú könyveket írt, verseket költött. Megjelentetett egy lett–német szótárt is. Sokat munkálkodott a lett nyelv ápolásán.

LITVÁNIA

300 éve született Kristijonas DONELAITIS (1714–1780) költő, evangélikus lelkész. A papi hivatását gyakorló Donelaitis a litván költészet kimagasló alakjainak egyike. Költeményeit, meséit litvánul írta, amelyek közül a fő művének tekintett *Évszakok (Metai)* című művét több nyelvre lefordították. Magyar fordítása Tandori Dezső nevéhez fűződik.

NAGY-BRITANNIA

William SHAKESPEARE (1564–1616) színész és drámaíró 450 évvel ezelőtt született. A valószínűleg 1564. április 23-án született drámaíró a világirodalom kimagasló alkotója. A világ minden táján nagy sikerrel tűzik műsorra tragédiáit és vígjátékait. Műveiből számos filmadaptáció készült. A jubileum alkalmából feltételezett szülőhelyén, az angliai Stratford-upon-Avonban föllép a Royal Shakespeare Company. Zajos sikereinek egykori színhelye, a londoni Globe színház pedig *Hamlet*-előadással, és annak világkörűli turnéjával ünnepli az évfordulót. Magyarországon is számos kulturális eseménnyel, színházi bemutatóval tisztelnek a drámaíró előtt.

NÉMETORSZÁG

250 éve született Johann Gottfried SCHADOW (1764–1850) szobrász. A berlini Porosz Királyi Szobrásziskola élén álló Tassaert tanítványaként ment Rómába, ahol megismerkedett Antonio Canova művészetével Rómában. Legismertebb munkáját, *A győzelem quadrigája* című alkotását 1793-ban készítette el. A Brandenburi-kapu tetején elhelyezett szoborcsoportban Niké istennő négylovas ókori díszkocsit hajt. Schadow nevéhez kötik az ún. berlini szobrásziskola alapítását.

150 éve született Max WEBER (1864–1920) szociológus, filozófus. Egyetemi tanárként római jogot, kereskedelmi jogot, nemzetgazdaságtant, államtudományokat oktatott. Számos nagy hatású írása van, köztük *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* vagy a *Gazdaság és társadalom* című. Több tudományterületen is maradandót alkotott: a jogtudomány, a szociológia, a politológia, a gazdaságtörténet is jelentős, klasszikus alakjának tekinti. Munkássága világszerte ismert, vitára és újabb tudományos eredményekre sarkalló.

100 éve hunyt el August MACKE (1887–1914) grafikus, festő. Az újfajta kifejezőmódot kereső művészetére legerőteljesebben a kubizmus és az expresszionizmus hatott. Nevezetes az az akvarellsorozata, amelynek darabjait a Paul Klee-vel és Louis

Moilliet-vel Észak-Afrikában tett utazása során alkotott. Fiatalon, az első világháború elején esett el. Képei közkedveltek, nyomatokon terjednek világszerte.

ROMÁNIA

300 éve hunyt el Constantin BRÂNCOVEANU (1654–1714). 1688-ban II. (Szent) Konstantin néven ült a havasalföldi fejedelmi trónra. Templomokat és monostorokat alapított. Kiemelkedő támogatója volt a kultúrának. Nyomdát alapított Bukarestben, ógörög nyelvű akadémiát a Szent Száva-kolostorban. Az uralkodása idején kiformalódott sajátos, nyugati és bizánci elemeket ötvöző építészeti irányzatot róla nevezték el Brâncoveanu-stílusnak.

150 éve született Elena VĂCĂRESCU (1864–1947) román származású francia író, költő. A családjával az év egy részében Párizsban élő Văcărescu 1886-ban kiadott franciául írt első verseskötete a Francia Akadémia díjában részesült. A néhány év múlva Párizsba költözött sokoldalú művész lírai és epikai alkotások mellett operalibrettót és drámát is írt. Franciaországban nagy energiával képviselte a román nemzeti érdekeket.

OROSZORSZÁG

200 éve született Mihail Jurjevics LERMONTOV (1814–1841) költő, író és festő. Megírta az értelmetlenül párbajban megölt Puskin halála, akinek szabadságvágyát és társadalombírálatát folytatta művészetében. 1840-ben jelent meg a *Korunk hőse* című regénye, amely különösen nagy hatást gyakorolt az utána következő orosz írónemzedékre. A fiatalon elhunyt művész életműve és gondolatai máig inspirálóak.

SZERBIA

100 éve hunyt el Stevan Stojanović MOKRANJAC (1856–1914) zeneszerző, karnagy, a romantikus zene balkáni úttörője. Népdalokat gyűjtött Szerbiában, Macedóniában, Crna Gorában és Dalmáciában. Műveiben a balkáni népek zenéjét ötvözve a nyugati zenével. A szerb Dalegyletek Szövetségének és a Muzsikusok Egyesületének kezdeményezője. 1899-ben megalapította az első zeneiskolát Szerbiában. Az ortodox egyházi zene kimagasló alkotója.

SZERBIA, HORVÁTORSZÁG

200 éve született Josif PANČIĆ (1814–1888) természettudós. A Balkán-félsziget flórájának és faunájának kutatója. Számos növényfaját tudományosan

ő írt le először, köztük a Balkánon élő endemikus fajtákat. A természettudomány más területein is maradandót alkotott. Belgrádban gyógynövénykutató intézet is őrzi a nevét.

SZLOVÁKIA

300 éve született Edmund PASCHA (Páska) (1714–1772) zeneszerző, orgonista. Írással is foglalkozott, de egyházi zeneszerzőként aratott sikert. Zeneszerzőként legismertebb, szlovák népzenei elemeket is felhasználó munkája a *Karácsonyi mise* (*Vianočná omša F-dúr*) című.

150 éve született Jozef MURGAŠ (1864–1929) feltaláló, katolikus pap. A Magyarországon szlovák családban született Murgaš 1896-ban vándorolt ki az Amerikai Egyesült Államokba, a pennsylvániai Wilkes-Barre városába. Itt számos, elsősorban az elektromossággal összefüggő, szabadalommal oltalmazott találmányt készített, köztük a drótnélküli hírközléssel kapcsolatosakat is.

UKRAJNA

200 éve született Tarasz Hrihorovics SEVCSENKO (1814–1861) költő, festő. A jobbágy-sorból megváltott költő a szentpétervári Művészeti Akadémiára járt. Ukrajnába visszatérve egy forradalmi demokrata nézeteket valló titkos társaság tagja lett. Pályáját megtörte, hogy lázítás vádjával száműzetésre és kényszer katonai szolgálatra ítélték. Költeményeiben a szatíra eszközeivel támadta az ukránokra nehezedő orosz elnyomást. Sevcsenko élete és munkássága az ukrán nemzeti ébredést testesíti meg.

150 éve született Pavlo HRABOVSKIJ (1864–1956) költő, újságíró és műfordító. Számos nyelvről ő ültetett át először ukrán nyelvre műveket. Byron, Goethe, Tolsztoj, Hugo, Leopardi és mások mellett magyar verseket is tolmácsolt az ukrán olvasóknak.

150 éve született Mihajlo Mihajlovics KOCJUBINSZKIJ (1864–1913) író. A kishivatalnok családban született író kapcsolatba került a narodnyik mozgalommal. Ez is szerepet játszott abban, hogy műveiben jelentős teret kapnak a társadalmi problémák, különösen a parasztság sorsa. Ez a vonulat megjelenik *Fata morgana* című nevezetes írásában is. Realista ábrázolása mellett az impresszionizmus eszközeivel is élt. Tájéleíró művészetéért ugyancsak nagyra becsülik.

Hasznos lexikonok, adattárak

- Álmok álmodói, világraészoló magyarok. Kiállítási katalógus. Ganz/Millennáris Park, 2001–2002.* 1–2. köt. Szerk. Eleőd Akos, Szegő György. Bp., 2003.
- Bartha Lajos – Marik Miklós: *Csillagásztörténet A–Z.* Bp., 1982.
- Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49.* Bp., 1983.
- Bona Gábor: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban.* 1–3. köt. Bp., 1998–1999.
- Bödök Zsigmond: *Magyar feltalálók a repülés történetében.* Dunaszerdahely, 2002.
- Bödök Zsigmond: *Magyar feltalálók az automobilok történetében.* Dunaszerdahely, 2003.
- Bödök Zsigmond: *Magyar feltalálók a hajózás és a vasút történetében.* Dunaszerdahely, 2004.
- Bödök Zsigmond: *Nobel-díjas magyarok.* 5. jav., bőv. kiad. Dunaszerdahely, 2005.
- Bödök Zsigmond: *Magyar feltalálók a hírközlés történetében.* Dunaszerdahely, 2006.
- Budapest lexikon.* I–II. köt. Főszerk. Berza László. Bp., 1993.
- Estók János – Szerencsés Károly: *Híres nők a magyar történelemben.* Bp., 2007.
- Évfordulóink a műszaki és természettudományokban.* 1982-től főszerk. Sipka László, 1994-től Nagy Ferenc.
- Gál Vilmos: *Világkiállító magyarok, 1851–2010.* Bőv. jav. kiad. Bp., 2010.
- Havas László: *A magyar sport aranykönyve.* Bp., 1978.
- Horváth Jenő: *Évszámok könyve: egyetemes és magyar történelmi, művelődéstörténeti kronológia.* Bp., 2001.
- Karasszon Dénes: *A magyar állatorvoslás kultúrtörténete.* 1–2. köt. Piliscsaba, 2005.
- Kerégyártó Árpád: *Magyarország emléknapijai.* 2. kiad. Bp., 1987.
- Kortárs magyar művészeti lexikon.* 1–3. köt. Bp., 1999–2001.
- Magyar agrártörténeti életrajzok.* 1–3. köt. Szerk. Für Lajos, Pintér János. Bp., 1987–1989.
- Magyar életrajzi lexikon.* 1–4. köt. Főszerk. Kenyeres Ágnes. Bp., 1967–1991.
- Magyar géniusz.* Összeáll. Rácz Árpád, Szörényi László, Gazda István. Bp., 2001.
- Magyar Katolikus Lexikon.* Bp., 1993–.
- Magyar Kódex.* 1–6. köt. Főszerk. Szentpéteri József. Bp., 1999–2001.
- Magyar múzeumi arcképcsarnok.* Főszerk. Bodó Sándor, Viga Gyula. Bp., 2002.
- Magyar műszaki alkotók.* Szerk. Révész Arnold István, Vargha Vilmos. Bp., 1964.
- Magyar művelődéstörténeti lexikon.* Főszerk. Kőszeghy Péter. Bp., 2003–2012.
- A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet.* Szerk. Sisa József.
- Magyar örökség.* Laudációk könyve 1995–2000. Bp., 2001.
- Magyar örökség.* Laudációk könyve 2001–2005. Bp., 2006.
- Magyar örökség.* Laudációk könyve III. 2006–2010. Szerk. Farkas Márta. Bp., 2012.
- A magyar sport az eredmények tükrében.* Bp., 1955.
- A magyar sport évkönyve.* Bp., 1954., 1979.
- Magyar sportenciklopédia.* Főszerk. Lévai György. Bp., 2002.
- Magyar színházművészeti lexikon.* Főszerk. Székely György. Bp., 1994.
- Magyar történeti kronológia, 1971–1990.* (A függelékben 1992-ig.) Összeáll. Seifert Tibor. Bp., 1994.
- A Magyar Tudományos Akadémia tagjai, 1825–2002.* 1–3. köt. Bp., 2003.
- Magyar tudóslexikon A-tól Zs-ig.* Főszerk. Nagy Ferenc. Bp., 1997.
- A magyarok krónikája.* Összeáll., szerk. és az összefoglaló tanulmányokat írta: Glatz Ferenc. Bp., 2000.
- Magyarország a XX. században. IV. köt. Tudomány.* Főszerk. Kollega Tarsoly István. Szekszárd, 1999.
- Magyarország olimpiai mozgalmának krónikája (1895–1995).* Szerk. Kutassi László. Bp., 1995.
- Magyarország történeti kronológiája. A kezdetektől 1970-ig négy kötetben.* Főszerk. Benda Kálmán. Bp., 1981–1982.
- Magyar utazók lexikona.* Szerk. Balázs Dénes. Bp., 1993.
- Magyary-Kossa Gyula: *Magyar orvosi emlékek.* 1–5. köt. (Bővített reprint kiad.) Bp., 1995.

Móra László, Próder István: *A magyar kémia és vegyipar kronológiája, 1800–1950*. Sajtó alá rend. Gazda István. Bp., 1997.

Műszaki nagyjaink. I–VI. Főszerk. Szőke Béla, Péntes István. Bp., 1967–1986.

Művészeti lexikon. 1–4. köt. Főszerk. Zádor Anna, Genthon István. Bp., 1965–1968.

Nagy Csaba: *A magyar emigráns irodalom lexikona*. Bp., 2000.

Nemzeti évfordulóink. Főszerk. Estók János. Bp., 2004–.

Pedagógiai Lexikon. 1–3. köt. Bp., 1997.

Reményi Gyenes István: *Ismerjük őket? Zsidó származású nevezetes magyarok arcképcsarnoka*. Bp., 1997.

Révai Új Lexikona. 1–18. köt. Szekszárd, 1996–2007.

Seregélyi György: *Magyar festők és grafikusok adattára*. Szeged, 1988.

A sport krónikája. Szerk. Walter Umminger. (A magyar vonatkozású sporttörténeti részt írta: Takács Ferenc) Bp., 1992.

Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. 1–14. köt. Bp., 1891–1914. (CD-ROM-on is)

A technika krónikája. Szerk. Felix R. Paturi. (A magyar vonatkozású szövegekkel kiegészítette: Greguss Ferenc, Sipka László et al.) Bp., 1991.

Technikatörténeti kronológia. Szerk. Csetri Elek, Jenei Dezső. 2. kiad. Kolozsvár, 1998.

Tudományos évfordulóink, 2004. Szerk. Nagy Ferenc. Bp., 2004.

Új magyar életrajzi lexikon. 1–6. köt. Főszerk. Markó László. Bp., 2001–2007.

Új magyar irodalmi lexikon. 1–3. köt. Főszerk. Péter László. 2. kiad. Bp., 2000.

Vajda Pál: *Nagy magyar feltalálók*. Bp., 1958.

Világhíres magyarok. Szerk. Gazda István, Gervai András. Bp., 2004.

Vizeink krónikája. A magyar vízgazdálkodás története. Szerk. Fejér László. Bp., 2001.

Weszprémi István: *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza*. 1–4. köt. Bp., 1960–1970.

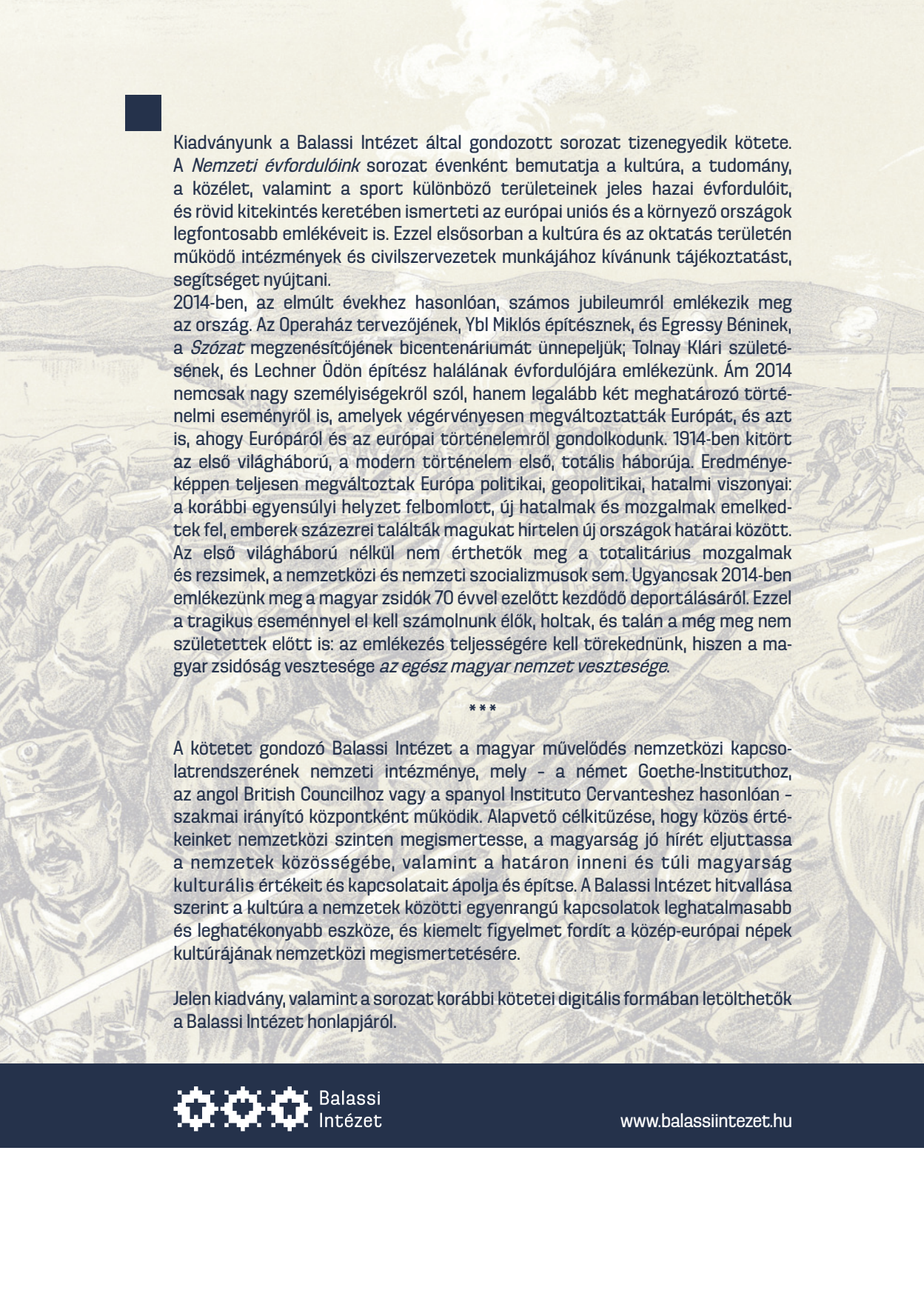
Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Bp., 1977.

Az írások szerzői

<i>Ajkay Alinka</i>	Pázmány Péter Katolikus Egyetem
<i>Aknai Katalin</i>	MTA BTK Művészettörténeti Intézet
<i>Alpárné Szála Erzsébet</i>	Nyugat-magyarországi Egyetem
<i>Antal Ildikó</i>	MMKM Elektrotechnikai Múzeuma
<i>Beck Tibor</i>	Magyar Mezőgazdasági Múzeum
<i>Birtalan Győző</i>	orvostörténész
<i>Bogos Zsuzsanna</i>	Pázmány Péter Katolikus Egyetem, végzett hallgató
<i>Bubryák Orsolya</i>	MTA BTK Művészettörténeti Intézet
<i>Buzinkay Géza</i>	történész, professor emeritus
<i>Császtray Tünde</i>	Magyar Nemzeti Múzeum, MTA BTK Irodalomtudományi Intézet
<i>E. Kovács Péter</i>	MTA BTK Történettudományi Intézet
<i>Estók János</i>	Eötvös Loránd Tudományegyetem
<i>Gazda István</i>	Magyar Tudománytörténeti Intézet
<i>Gazda Gergely</i>	nyomdaipari mérnök
<i>Gupcsó Ágnes</i>	MTA BTK Zenetudományi Intézet
<i>Hegel István</i>	okl. gépészmérnök, SONDEX Hőcserélők Magyarország Kft.
<i>Hermann Róbert</i>	Hadtörténeti Intézet és Múzeum
<i>Kapronczay Katalin</i>	Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár
<i>Karasszon Dénes</i>	állatorvostudomány-történész
<i>Kerepeszki Róbert</i>	Debreceni Egyetem
<i>Kovács László</i>	technikátörténész, MMKM Öntödei Múzeuma
<i>Kőrösi Andrea</i>	Magyar Mezőgazdasági Múzeum
<i>Láng Veronika</i>	Magyar Tudománytörténeti Intézet
<i>Lengyel Réka</i>	MTA BTK Irodalomtudományi Intézet
<i>Magyar László András</i>	Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár
<i>Nagy Ágota</i>	Magyar Mezőgazdasági Múzeum
<i>Németh G. István</i>	MTA BTK Zenetudományi Intézet
<i>Oroszi Sándor</i>	Magyar Mezőgazdasági Múzeum
<i>Oborni Teréz</i>	MTA BTK Történettudományi Intézet
<i>Pálffy Géza</i>	MTA BTK Történettudományi Intézet
<i>Ress Imre</i>	MTA BTK Történettudományi Intézet
<i>Romsics Gergely</i>	történész, a Balassi Intézet – New York-i Magyar Kulturális Központ igazgatója
<i>Ruttkay Helga</i>	szerkesztő
<i>Schweitzer Gábor</i>	MTA TK Jogtudományi Intézet
<i>Sisa József</i>	MTA BTK Művészettörténeti Intézet
<i>Sipka László</i>	ipar- és technikátörténész
<i>Slíz Mariann</i>	Eötvös Loránd Tudományegyetem
<i>Sragner Márta</i>	bibliográfus
<i>Szabó Csaba</i>	Collegium Hungaricum, Bécs – Bécsi Magyar Történeti Intézet
<i>Szabó Lajos</i>	Magyar Sportmúzeum
<i>Szabóné Lázár Ibolya</i>	Magyar Mezőgazdasági Múzeum
<i>Szabó Péter Gábor</i>	Szegedi Tudományegyetem
<i>Szöllősy Gábor</i>	Magyar Mezőgazdasági Múzeum
<i>Tóth Ferenc</i>	MTA BTK Történettudományi Intézet
<i>Tömpe Péter</i>	EGIS
<i>Ujváry Anna</i>	Pázmány Péter Katolikus Egyetem, MTVA
<i>Ujváry Gábor</i>	Országos Széchényi Könyvtár – MTA BTK Történettudományi Intézet
<i>V. Molnár László</i>	Pécsi Tudományegyetem
<i>Zakar Péter</i>	Gál Ferenc Hittudományi Főiskola – Szegedi Tudományegyetem

Tartalom

Előszó	3
Kiemelt évfordulók	5
<i>Az első világháború</i>	5
<i>A Holokauszt áldozatainak emlékezete</i>	9
<i>Amade László</i>	13
<i>Balassa János</i>	14
<i>Bedő Albert</i>	15
<i>(Székely) Dózsa György</i>	16
<i>Dudith András</i>	17
<i>Egressy Béni</i>	18
<i>Erdélyi János</i>	19
<i>Esterházy Miklós József herceg</i>	20
<i>Ganz Ábrahám</i>	21
<i>Hevesi Sándor</i>	22
<i>Járay Pál</i>	23
<i>Johan Béla</i>	24
<i>Jordán Tamás</i>	25
<i>Kállay Béni</i>	26
<i>Kéthly Anna</i>	27
<i>Kmetty János</i>	28
<i>Kühne Ede</i>	29
<i>Kürschák József</i>	30
<i>Lechner Ödön</i>	31
<i>Madách Imre</i>	32
<i>Pulszky Ferenc Aurél</i>	33
<i>Rónay (Leitzinger) Jácint</i>	34
<i>Rózsavölgyi Márk</i>	35
<i>Schlosser (Lakatos) Imre</i>	36
<i>Sík Sándor</i>	37
<i>Szigligeti Ede</i>	38
<i>Teleki Sámuel gróf</i>	39
<i>Thaly Kálmán</i>	40
<i>Tildy Zoltán</i>	41
<i>Tolnay Klári</i>	42
<i>Vargyas Lajos</i>	43
<i>Ybl Miklós</i>	44
<i>Zrínyi Miklós gróf</i>	45
További évfordulók	46
Kitekintés	66
Hasznos lexikonok, adattárak	69
Az írások szerzői	71

Kiadványunk a Balassi Intézet által gondozott sorozat tizenegyedik kötete. A *Nemzeti évfordulóink* sorozat évenként bemutatja a kultúra, a tudomány, a közelet, valamint a sport különböző területeinek jeles hazai évfordulóit, és rövid kitekintés keretében ismerteti az európai uniós és a környező országok legfontosabb emlékeiét is. Ezzel elsősorban a kultúra és az oktatás területén működő intézmények és civilszervezetek munkájához kívánunk tájékoztatást, segítséget nyújtani.

2014-ben, az elmúlt évekhez hasonlóan, számos jubileumról emlékezik meg az ország. Az Operaház tervezőjének, Ybl Miklós építésznek, és Egressy Béninek, a *Szózat* megzenésítőjének bicentenáriumiát ünnepeljük; Tolnay Klári születésének, és Lechner Ödön építész halálának évfordulójára emlékezünk. Ám 2014 nemcsak nagy személyiségekről szól, hanem legalább két meghatározó történelmi eseményről is, amelyek végérvényesen megváltoztatták Európát, és azt is, ahogy Európáról és az európai történelemről gondolkodunk. 1914-ben kitört az első világháború, a modern történelem első, totális háborúja. Eredményképpen teljesen megváltoztak Európa politikai, geopolitikai, hatalmi viszonyai: a korábbi egyensúlyi helyzet felbomlott, új hatalmak és mozgalmak emelkedtek fel, emberek százazrei találták magukat hirtelen új országok határai között. Az első világháború nélkül nem érthetők meg a totalitárius mozgalmak és rezsimok, a nemzetközi és nemzeti szocializmusok sem. Ugyancsak 2014-ben emlékezünk meg a magyar zsidók 70 évvel ezelőtti kezdődő deportálásáról. Ezzel a tragikus eseménnyel el kell számolnunk élők, holtak, és talán a még meg nem születettek előtt is: az emlékezés teljességére kell törekednünk, hiszen a magyar zsidóság vesztesége *az egész magyar nemzet vesztesége*.

A kötetet gondozó Balassi Intézet a magyar művelődés nemzetközi kapcsolatrendszerének nemzeti intézménye, mely - a német Goethe-Instituthoz, az angol British Councilhoz vagy a spanyol Instituto Cervanteshez hasonlóan - szakmai irányító központként működik. Alapvető célkitűzése, hogy közös értékeinket nemzetközi szinten megismertesse, a magyarság jó hírét eljuttassa a nemzetek közösségébe, valamint a határon inneni és túli magyarság kulturális értékeit és kapcsolatait ápolja és építse. A Balassi Intézet hitvallása szerint a kultúra a nemzetek közötti egyenrangú kapcsolatok leghatalmasabb és leghatékonyabb eszköze, és kiemelt figyelmet fordít a közép-európai népek kultúrájának nemzetközi megismertetésére.

Jelen kiadvány, valamint a sorozat korábbi kötetei digitális formában letölthetők a Balassi Intézet honlapjáról.

Balassi
Intézet

www.balassiintezet.hu